

**«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ՉՈՒՆԻ ՊԱՐՏՎԵԼՈՒ
ԵՎ ՈՉ ՄԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ»**

«АРМЕНИИ НЕ ДАНО ПРОИГРАТЬ НИ ОДНОЙ ВОЙНЫ»

«ARMENIA CAN NOT AFFORD TO LOSE ANY WAR»

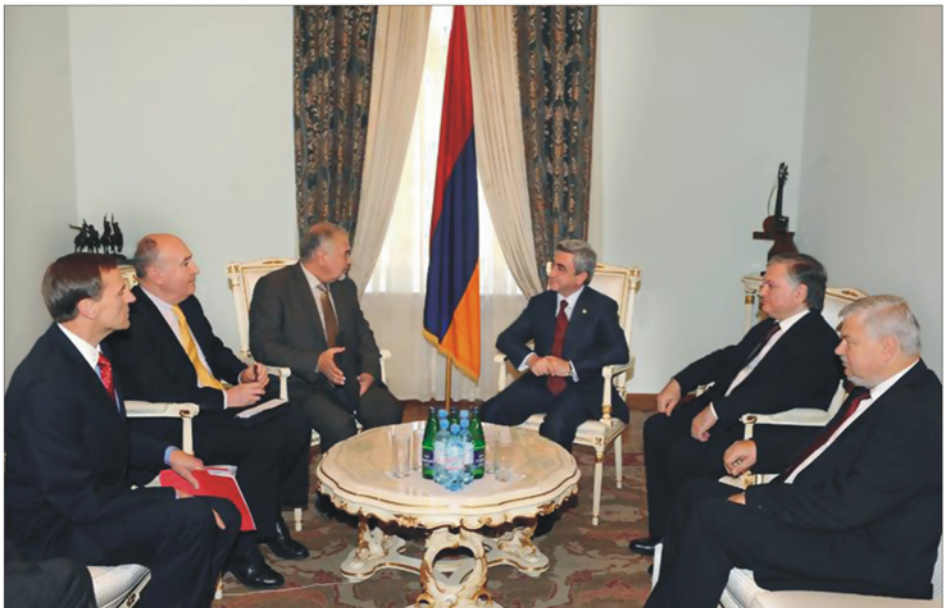
**ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒԽՈՒՄՆԵՐ.
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ-ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ**

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ:
РАЗВИТИЕ ВОЕННО-СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ**

**THE DEFENSE REFORMS:
DEVELOPMENT OF MILITARY-SOCIAL SPHERE**

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ՝
ԿԱՅՈՒՆ ԺՈՂՈՎՐԳԱՎԱՐԱԿԱՆ ՁԱՐԳԱՅՄԱՔ
ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՔ**

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Սերժ Սարգսյանի
և արտաքին գործերի նախարար Էդվարդ Նալբանդյանի հանդիպումը
ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Համանախագահներ Յուրի Մերզլյակովի (Ռուսաստան),
Բեռնար Ֆասիեի (Ֆրանսիա), Ռոբերտ Բրադկեի (ԱՄՆ)
և ԵԱՀԿ գործող նախագահի անձնական ներկայացուցիչ Անջեյ Կասպրչիկի հետ.

Երևան, 2009 թ. նոյեմբերի 6

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Լույս է տեսնում 1995 թվականից տարին չորս անգամ

4(62). 2009

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Քոթանջյան Հ. Ս.**
բաղադրական գիտությունների
դոկտոր (Ռ-Դ), Ռազմական
գիտությունների ռուսաստանյան
ակադեմիայի իսկական անդամ,
հակահաբեկչության գծով
փորձագետ (ԱՄՆ)
(նախագահ)
- Չիլինգարյան Գ. Ս.**
(գլխավոր խմբագիր)
- Ադինյան Ռ. Ա.**
- Ապրիանով Է. Ա.**
- Ավետիսյան Վ. Պ.**
(գլխ. խմբ. տեղակալ)
- Բաբայան Ն. Մ.**
- Գասպարյան Վ. Ս.**
- Գասպարյան Տ. Շ.**
- Գավթյան Ա. Մ.**
- Թունյան Վ. Վ.**
- Իսախանյան Մ. Ռ.**
- Խաչատուրով Յու. Գ.**
- Կարապետյան Մ. Ն.**
- Կարապետյան Մ. Ս.**
- Մաթևոսյան Ի. Ժ.**
- Մարգարյան Վ. Հ.**
(գլխ. խմբ. տեղակալ)
- Մարտիրոսյան Ս. Ս.**
- Մարտիրոսով Լ. Ա.**
- Միրզաբեկյան Ա. Ռ.**
- Նազարյան Ա. Ս.**
- Սեդրակյան Ս. Գ.**
- Տեր-Գրիգորյանց Ն. Գ.**
- Տոնոյան Գ. Է.**
- Փարսադանյան Ա. Մ.**

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ. ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ-ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

Ս. Ա. Հարությունյան, Ձինձառաշողների սոցիալական վիճակի բարելավումը՝ որպես ՀՀ ՁՈՒ-ի գերակա խնդիր 9

Ա. Զ. Ասարյան, Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության ոլորտի կայուն զարգացման ռազմավարության գաղափարաբաղադրական հիմքերը 16

Ա. Կ. Խաչարյան, Տ. Ռ. Մարտիրոսյան, Ռազմասոցիալական ոլորտում անվտանգության ապահովման որոշ տեսական և կիրառական հարցեր 23

Մ. Գ. Վանյան, ՀՀ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալության գործունեությունը որպես հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության համակարգի բաղադրիչ 29

Ա. Ն. Սարգսյան, Ձինվորական սոցիալական աշխատանքը՝ որպես զինված ուժերի գործունեության բարոյահոգեբանական ապահովման բաղադրիչ . . . 36

Գ. Ե. Միրզոյան, Ա. Է. Հովնանյան, Ձինձառաշողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական խնդիրները հասարակական կազմակերպության տեսանկյունից 41

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի Հանրապետության ազգային շահերի ապահովման հեռանկարները համընդհանուր անվտանգության համակարգի արդիականացման համատեքստում 45

Զ. Մյուկան, Կառավարման և ղեկավարման դերը բարդ տուրբուլենտ կազմակերպական միջավայրներում 61

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԲԺՇԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Մ. Փարսադանյան, Ս. Գ. Գալստյան, Մ. Վ. Սարգսյան, Զինծառայողների շրջանում թոքաբորբերի ախտորոշման ու բուժման հարցի շուրջ 84

ՍԴԱՌԱԶԻՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱ

Ա. Հ. Մինասյան, Կուրացնող լազեր. մոտ ապագայի զենք 91

ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄ

Ս. Գ. Գալստյան, Մ. Վ. Սարգսյան, Մ. Ս. Սահակյան, Զինծառայողների շրջանում գլոմերուլոնեֆրիտների կլինիկայի և բուժման որոշ առանձնահատկություններ 97

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Լ. Գ. Առուշանյան, «Մոլտոպի-Ռիբենտրոպի պակտը» և երկրորդ համաշխարհային պատերազմը. 101

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌԻ ՆՈՐՈՒՅԹՆԵՐ 112

ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ն. Ս. Մկրտչյան, Լ. Հ. Պասյիկյան, Գ. Ս. Չիլինգարյան, Համարի բառարան 114

ԳԻՏԱԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Ռ. Վ. Աղոլզումցյան, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,*
- Ն. Հ. Առաքելյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
- Գ. Ե. Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
- Հ. Ա. Գևորգյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
- Ռ. Գ. Գևորգյան, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
- Ա. Հ. Թռչունյան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,*
- Վ. Մ. Հարությունյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
- Ա. Հ. Մանթաշյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
- Է. Գ. Մինասյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
- Մ. Մ. Միրիջանյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
- Կ. Ս. Մոսոյան, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
- Յու. Ս. Չիլինգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
- Վ. Ս. Սարգսյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
- Հ. Ս. Միսակյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*

«АЙКАКАН БАНАК» («АРМЯНСКАЯ АРМИЯ»)
ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА
НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМЕНИ ДРАСТАМАТА КАНАЯНА
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
№ 4 (62). 2009
Издается 4 раза в год

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Котанджян Г. С., доктор политических наук (РФ), Действительный член
Российской Академии военных наук, научный эксперт
по контртерроризму (США) (председатель), *Чилингарян Д. С.* (гл. редактор),
Аветисян В. П. (зам. гл. редактора), *Айгинян Р. А.*, *Априамов Э. А.*, *Бабаян Н. М.*,
Гаспарян В. С., *Гаспарян Т. Ш.*, *Давтян А. М.*, *Исаханян М. Р.*, *Карапетян М. Н.*,
Карапетян М. С., *Маргарян В. Г.* (зам. гл. редактора), *Мартиросов Л. А.*,
Мартиросян С. С., *Матевосян И. Ж.*, *Мирзабекян А. Р.*, *Назарян А. С.*,
Парсадзян А. М., *Сегракян С. Г.*, *Тер-Григорьянц Н. Г.*,
Тоноян Д. Э., *Тунян В. В.*, *Хачатуров Ю. Г.*

СОДЕРЖАНИЕ

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ:
РАЗВИТИЕ ВОЕННО-СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ**

- С. А. Арутюнян.* Улучшение социального состояния военнослужащих как приоритетная задача ВС РА 9 (15) *
- А. Дж. Асапрян.* Идеологические и политические основы стратегии устойчивого развития сферы труда и социальной защиты Республики Армения 16 (21)
- А. К. Хачатрян, Т. Р. Мартиросян.* Некоторые теоретические и практические вопросы обеспечения безопасности РА в военно-социальной сфере 23 (27)
- М. Г. Ванян.* Деятельность Агентства медико-социальной экспертизы РА в качестве компонента системы социальной защиты инвалидов ... 29 (34)
- А. Н. Саргсян.* Военно-социальная работа как составляющая морально-психологического обеспечения Вооруженных Сил 36 (39)
- Г. Е. Мирзоян, А. Э. Овнанян.* Социальные проблемы военнослужащих и членов их семей с точки зрения общественной организации ... 41 (43)

ПОЛИТОЛОГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

- Г. С. Котанджян.* Перспективы обеспечения национальных интересов Республики Армения в контексте модернизации системы глобальной безопасности 45 (57)
- Д. Сюкан.* Роль управления и руководства в сложных турбулентных организационных средах 61 (83)

* Цифры в скобках обозначают страницу, с которой начинается текст на русском языке.

ВОЕННАЯ МЕДИЦИНА

А. М. Парсаганян, С. Г. Галстян, М. В. Саргсян. К вопросу диагностики и лечения пневмоний среди военнослужащих 84 (89)

ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННАЯ ТЕХНИКА

А. Г. Минасян. Слепяющий лазер—оружие ближайшего будущего . . 91 (96)

ТЫЛОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

С. Г. Галстян, М. В. Саргсян, М. С. Саакян. Некоторые особенности клиники и лечения гломерулонефрита среди военнослужащих . . . 97 (100)

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ

Л. Г. Арушанян. «Пакт Молотова—Риббентропа» и Вторая мировая война 101 (111)

НОВОСТИ В ВОЕННОЙ ОБЛАСТИ 112

ВОЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Н. С. Мкртчян, Л. Г. Папикян, Д. С. Чилингарян. Словарь номера . . 114 (116)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАЦИОННЫЙ СОВЕТ:

- Р. В. Агузумцян, кандидат психологических наук, доцент;*
- Н. У. Аракелян, академик НАН РА;*
- В. М. Арутюнян, академик НАН РА;*
- Г. Е. Багдасарян, академик НАН РА;*
- Г. А. Геворкян, академик НАН РА;*
- Р. Г. Геворкян, доктор геологических наук, профессор;*
- А. А. Манташян, академик НАН РА;*
- Э. Г. Минасян, доктор исторических наук, профессор;*
- М. М. Мириджаниян, доктор медицинских наук, профессор;*
- К. С. Мосоян, доктор технических наук, профессор;*
- В. С. Саркисян, академик НАН РА;*
- А. С. Сисакян, доктор медицинских наук, профессор;*
- А. А. Трчунян, член-корреспондент НАН РА;*
- Ю. С. Чилингарян, академик НАН РА*

«**HAIKAKAN BANAK**» («**ARMENIAN ARMY**»)

DEFENSE-ACADEMIC JOURNAL,
DRASTAMAT KANAYAN INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES,
MINISTRY OF DEFENSE, REPUBLIC OF ARMENIA

№ 4 (62). 2009

Is published 4 times a year

EDITORIAL BOARD

Kotanjian H. S., Doctor of Political Sciences (RF), Fellow Member,
Russian Academy of Military Sciences, Counterterrorism Fellow (USA) (Chairman),
Chilingaryan D. S. (Editor-in-Chief), *Apreamov E. A.*,
Avetisyan V. P. (Deputy Editor-in-Chief), *Babayan N. M.*, *Davtyan A. M.*,
Gasparyan T. Sh., *Gasparyan V. S.*, *Idynyan R. A.*, *Isakhanyan M. R.*,
Karapetyan M. N., *Karapetyan M. S.*, *Khachatourov Yu. G.*,
Margaryan V. H. (Deputy Editor-in-Chief), *Martirosyan S. S.*, *Martirossov L. A.*,
Matevosyan I. Zh., *Mirzabekyan A. R.*, *Nazaryan A. S.*, *Parsadanyan A. M.*,
Sedrakyan S. G., *Ter-Grigoryants N. G.*, *Tonoyan D. E.*, *Tounyan V. V.*

CONTENTS

THE DEFENSE REFORMS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA: DEVELOPMENT OF MILITARY-SOCIAL SPHERE

- S. A. Harutyunyan.* Improvement of servicemen's social state as a priority task of the RA Armed Forces 9 (15) *
- A. J. Asatryan.* Ideological and political principles of the sustainable development strategy of the labor and social protection sphere of the Republic of Armenia 16 (22)
- A. K. Khachatryan, T. R. Martirosyan.* Some theoretical and practical issues of ensuring the RA security in the military-social sphere 23 (28)
- M. G. Vanyan.* The activity of the RA Medical-Social Expertise Agency as a component of the system of invalids' social protection 29 (35)
- A. N. Sargsyan.* Military-social work as a constituent of moral-psychological security of the Armed Forces 36 (40)
- G. Ye. Mirzoyan, A. E. Hovnanyan.* Social problems of servicemen and their family members in terms of public organization 41 (44)

POLITICAL SCIENCE OF SECURITY

- H. S. Kotanjian.* The perspectives of ensuring national interests of the Republic of Armenia in the context of modernizing the global security system 45 (59)
- J. Suchan.* The role of management and leadership in complex, turbulent organizational environments 73

* Numbers in brackets mean the page of the text in English.

MILITARY MEDICINE

A. M. Parsadanyan, S. G. Galstyan, M. V. Sargsyan. On the issue of diagnosing and treating pneumonia among servicemen 84 (90)

ARMAMENT AND MILITARY EQUIPMENT

A. H. Minasyan. Blinding laser–weapon of the near future 91 (96)

LOGISTIC SUPPORT

S. G. Galstyan, M.V. Sargsyan, M. S. Sahakyan. Some features of the clinical picture and treatment of glomerulonephritis among servicemen . . . 97 (100)

MILITARY HISTORY

L. G. Arushanyan. «The Molotov–Ribbentrop Pact» and the World War II 101 (111)

SOMETHING NEW IN MILITARY FIELD 112

MILITARY TERMINOLOGY

N. S. Mkrtchyan, L. H. Papikyan, D. S. Chilingaryan. Volume Dictionary 114 (117)

SCIENTIFIC-ADVISORY COUNCIL:

- R. V. Aghouzoumstian,* Candidate of Psychological Sciences, Docent;
- N. H. Arakelian,* Full Member, NAS RA;
- G. Y. Baghdassarian,* Full Member, NAS RA;
- Y. S. Chilingarian,* Full Member, NAS RA;
- H. A. Gevorkian,* Full Member, NAS RA;
- R. G. Gevorkian,* Doctor of Geological Sciences, Professor;
- V. M. Haroutyunian,* Full Member, NAS RA;
- A. H. Mantashian,* Full Member, NAS RA;
- E. G. Minasyan,* Doctor of Historical Sciences, Professor;
- M. M. Miridjanian,* Doctor of Medical Sciences, Professor;
- K. S. Mossayan,* Doctor of Technical Sciences, Professor;
- V. S. Sargsian,* Full Member, NAS RA;
- H. S. Sissakian,* Doctor of Medical Sciences, Professor;
- A. H. Trchounian,* Fellow Correspondent, NAS RA

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ.
ՁԻՆՎՈՐԱԿԱՆ-ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ
ՁԱՐԳԱՅՈՒՄ**

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ:
РАЗВИТИЕ
ВОЕННО-СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ**

**THE DEFENSE REFORMS
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA:
DEVELOPMENT OF MILITARY-SOCIAL
SPHERE**

ԶԻՆԾԱՌ-ԱՅՈՂՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՁՈՒ-Ի ԳԵՐԱԿԱ ԽՆԴԻՐ

*Ս. Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՊՆ Զինծառայողների սոցիալական
պաշտպանության վարչության պետ*

«Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է ժողովրդի սոցիալական պաշտպանվածության ռազմավարությունը՝ որպես պետության անվտանգությանը քաղաքացու նվիրվածության էական գործոն»¹: Սոցիալական պաշտպանվածությունը մարդու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների համակարգի ապահովումն է: Այն ապահովվում է սոցիալական պաշտպանության միջոցով, որը մարդու իրավունքների և ազատությունների իրացմանն ուղղված գործունեությունն է: Օրինակ՝ աշխատանքի սահմանադրական իրավունքը չի կարող իրացված

լինել, եթե չկան աշխատանքային հարաբերությունները կանոնակարգող օրենքներ, բայց միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նաև ունենալ այն պետական ու հասարակական հաստատությունների համակարգը, որոնք ապահովեն այդ օրենքների գործողությունը:

Համաշխարհային պրակտիկայում ձևավորվել են բնակչության սոցիալական պաշտպանության տարբեր մոդելներ: Զարգացած արևմտյան պետություններում սոցիալական պաշտպանության խնդրի լուծման համար մշակվել են գործուն մեխանիզմներ: Բարձր մակարդակի սոցիալական պաշտպանությունը բազմապիսի գործոնների փոխազդեցության արդյունք է: Այդ գործոններից գլխավորներն են. շուկայական մեխանիզմով գործող տնտեսությունը, երկրում մշտապես իրականացվող արդյունավետ օրինաստեղծ գործունեությունը, կառավարության՝ ընդունված օրենսդրական ակտերի գործառնական ապահովմանը նպատակաուղղված գործունեությունը, սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմների լուծման գործում ձեռնարկատերերի և արհմիությունների համագործակցությունը:

Մեկ այլ մոտեցում կար նախկին սոցիալիստական պետություններում: Թեև սոցիալական պաշտպանության պրոբլեմը դիտվում էր որպես օբյեկտիվ իրականություն, սակայն գաղափարական ու քաղաքական պատճառներով լրության էր մատնվում, քանի որ համարվում էր, թե կոմունիզմ կառուցող հասարակությունում բոլոր սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմները լուծվում են ինքնաբերաբար՝ սոցիալիզմի կառուցմանը համընթաց: Դրա հետ մեկտեղ սոցիալիստական ճանքարի պետություններում ապահովվում էր մասնագիտական զբաղվածությանն

¹ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ»: «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2, էջ 42:

ուղեկցող սոցիալական դերակատարումը, գործում էին անվճար առողջապահության, կրթության ու բնակարանների հատկացման համակարգերը, առկա էին էժան սնունդ և հագուստեղեն, ցածր կոմունալ վճարումներ: Սակայն պետական մենաշնորհի համընդգրկունությունն ու ամենակարողությունը պետությանը հնարավորություն էին տալիս սահմանելու աշխատուժի ձևավորման և օգտագործման մասնագիտական, աշխարհագրական և այլ համամասնություններ, աշխատանքի վարձատրման չափերը, ինչպես նաև նոր ստեղծված արդյունքի այն չափը, որը պետությունը վերցնում էր: Այսպիսով՝ «սոցիալիզմի» ժամանակ մարդիկ պաշտպանված էին նվազագույն ապրուստի ապահովման սկզբունքով, համահավասարեցման գաղափարախոսությամբ, աշխատանքային ռեսուրսների համար ընթացող պայքարում պետական ձեռնարկությունների սահմանափակ մրցակցությամբ, սակայն բոլորովին պաշտպանված չէին պաշտոնական քաղաքականությունից և ապրուստի նվազությունից, այսինքն՝ չկար ո՛չ ծայրագույն աղքատություն, ո՛չ էլ մեծ ծախսեր կատարելու ազատություն:

Հասարակական արտադրության մեջ կատարվող աշխատանքային ներդրման տեսանկյունից սոցիալական պաշտպանությունը լինում է երկու տեսակի՝ սահմանափակ և բացարձակ: Սահմանափակ սոցիալական պաշտպանությունը հասարակության բոլոր անդամների երաշխավորված նվազագույն կենսամակարդակի ապահովումն է, այսինքն՝ սննդի, հագուստի ու կացարանի այն սահմանված նվազագույն չափն է, որն անհրաժեշտ է առողջության և աշխատունակության պահպանման համար: Դա հասանելի է բոլորի համար և չպետք է դիտվի որպես արտոնություն: Բացարձակ սոցիալական պաշտպանությունը որոշակի անձի կամ որոշակի կատեգորիայի քաղաքացիների համար պետության կողմից երաշխավորված հարաբերական բարեկեցության ապահովումն է, այսինքն՝ «արդար» վարձատրման ապահովումը, երբ վարձատրությունը հարաբերվում է ոչ թե աշխատանքի օբյեկտիվ արդյունքի, այլ տվյալ անձի սուբյեկտիվ արժանիքների հետ²:

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունը, ձեռքբազատվելով սոցիալիստական գաղափարախոսությունից, ձևավորվում է որպես իրավական սոցիալական պետություն, որում ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներից մեկը բարեկեցությունն է³: Այդ նպատակով ՀՀ-ում իրականացվում են համապարփակ բարեփոխումներ⁴:

Սոցիալական պաշտպանության հարցը կարևորել է նաև ՀՀ Նախագահ Ս. Սարգսյանը՝ իր նախընտրական ծրագրում նշելով, որ՝ «Այսօր դժվարին պայմաններում հայտնված հաշմանդամները, ծնողազուրկ երեխաները, պատերազմի

² Տես *В. Г. Кожухарь. Социальная защищенность: проблема социальной защиты военнослужащих. М., 1996:*

³ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 14:

⁴ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ»:

վետերանները, գոհված ազատամարտիկների ընտանիքները, փախստականները առանց պետության հոգածության չեն կարող լուծել իրենց առջև ծառայած խնդիրները»⁵:

ՀՀ-ում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում հատուկ ուշադրություն է դարձվում զինծառայողների սոցիալական պաշտպանվածության մակարդակի բարձրացմանը: Ընդամին հաշվի է առնվում, որ հասարակություն—բանակ կապը երկկողմանի է. եթե բանակում հստակ կերպով արտացոլվում են հասարակության մեջ տիրող բարքերը, ապա բանակն էլ, լինելով պետության կարևոր ատրիբուտներից մեկը, զգալի չափով ազդում է պետության նկատմամբ ձևավորված հասարակական վերաբերմունքի վրա: Զինծառայողները կատարում են պետության և հասարակության համար կենսական կարևորություն ունեցող սոցիալապես պատասխանատու գործառույթներ և, ինչպես բոլոր քաղաքացիները, ունեն սպառման ապրանքների, մատուցվող ծառայությունների, բնակարանների և այլ պարագաների կարիք, ուստի ռազմական կազմակերպվածքի արդյունավետությունն զգալի չափով պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե որքանով է պետությունը կատարում իր պարտականությունները՝ կապված զինծառայողների նյութական և սոցիալական ապահովման երաշխիքների, սպայի մասնագիտության և Հայրենիքի պաշտպանի հեղինակության մակարդակի բարձրացման, պահեստագոր արձակվածների և քաղաքացիական պայմաններում աշխատանքին հարմարմանը նպաստելու հետ: Այս առումով ՀՀ ՊՆ զինծառայողների սոցիալական պաշտպանության վարչությունը, ղեկավարվելով «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենքի պահանջներով, ՀՀ Կառավարության որոշումներով, ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամաններով և ՊՆ ՁՄՊ վարչության կանոնադրության պահանջներով, պլանաչափ աշխատանք է կատարում զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պաշտպանության ուղղությամբ:

Նշենք, որ զինվորական միջավայրում սոցիալական աշխատանքն ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Զինծառայողը բացի գիտական, ստեղծագործական և մանկավարժական գործունեությունից չունի իր բարեկեցության մակարդակը բարձրացնելու նպատակով լրացուցիչ աշխատանք կատարելու հնարավորություն: Իսկ դա նշանակում է, որ զինվորական-սոցիալական աշխատանքի օբյեկտ պետք է լինեն նաև նրա ընտանիքի անդամները:

Պատմության և ներկայիս հասարակական-քաղաքական ու սոցիալական իրավիճակի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ սոցիալ-տնտեսական ու մի շարք այլ վերափոխումներ առավելագույնս ազդում են բնակչության այն խավերի կենսամակարդակի վրա, որոնք ապրում են պետականորեն սահմանված եկամուտներով, մասնավորապես՝ աշխատավարձով, թոշակով և նպաստներով: Հենց

⁵ «ՀՀ Նախագահ Ս. Ա. Սարգսյանի նախընտրական ծրագիր» (<http://www.president.am/president/biography/arm/>):

այդ կատեգորիային են պատկանում զինծառայողները և նրանց ընտանիքների անդամները:

Մեր դիտարկումների արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ, ընդհանուր առմամբ, ներկայումս զինծառայողների սոցիալական պաշտպանվածության մակարդակը բավարար չէ, ինչը հետևանք է հրատապ լուծում պահանջող հետևյալ խնդիրների.

– համապատասխան իրավական բազայի անկատարություն և հատվածայնություն,

– բնակարանային հիմնախնդիր,

– զինվորական ծառայության ոչ բավարար վարձատրություն, որը չի համապատասխանում միջազգայնորեն ընդունված սոցիալ-տնտեսական ստանդարտներին ու պահանջումներին,

– զինվորական ծառայության ոչ պատշաճ սոցիալ-տնտեսական շարժառիթավորում, և այլն:

Ըստ մի շարք մասնագետների՝ ոչ բավարար սոցիալական պաշտպանվածությունը կարող է հանգեցնել բանակի վերածմանը բարձր սոցիալական ռիսկի հաստատության, ինչն իր հերթին կարող է բացասաբար ազդել զինծառայության նկատմամբ տրամադրվածության ընդհանուր ֆոնի վրա⁶: Այս տեսանկյունից գորքերի մարտական պատրաստության և մարտունակության պահպանմանն ուղղված գործունեության մեջ առաջին պլան է մղվում զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական և իրավական պաշտպանությունը:

Սոցիալական պետությունների (ԱՄՆ, Գերմանիա, Մեծ Բրիտանիա, Շվեդիա և այլն) փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այնտեղ գոյություն ունի զինծառայողներին արտոնությունների տրամադրման գործում համակարգ: Մասնավորապես՝ նրանց վարձատրությունը չի զիջում մասնավոր հատվածում ծառայող համապատասխան մասնագետների վարձատրությանը, նրանց գորացրումից հետո տրվում է արտոնյալ կարգավիճակ առողջապահական, կրթական, բնակարանային ապահովման և այլ համակարգերում⁷:

ՀՀ ՊՆ ՁՍՊ վարչության գործունեությունը բազմապլան և բազմավեկտոր է: Վարչության գործունեությունը հիմնականում ուղղված է. զինծառայողների բնակարանային ապահովվածության, պարտադիր ժամկետային զինծառայողների գորանոցային, սոցիալ-կենցաղային պայմանների ապահովվածության, դրամական բավարարման, բժշկական սպասարկման, արձակուրդների տրամադրման, հանգստի կազմակերպման ու սոցիալական բնույթի այլ պայմանների ուսումնասիրությանը և բարելավման առումով կոնկրետ առաջարկությունների մշակմանը: Սոցիալական աշխատանքի շրջանակներում վարչությունը գորա-

⁶ Տես *И. Г. Зайнышева*. Взаимосвязь социальной политики и социальной работы. М., 1994:

⁷ Տես, օրինակ, *А. Трусов, С. Шатров*. Финансово-экономическое обеспечение и социальная защита американских военнослужащих. «Зарубежное военное обозрение», 2002, № 12:

մասերում պարբերաբար կազմակերպում է հանդիպումներ սպայական, ենթասպայական ու շարքային կազմերի զինծառայողների հետ՝ դիմումների, բողոքների, առաջարկությունների քննարկման նպատակով, պարզաբանումներ է տալիս զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին իրավական ակտերի վերաբերյալ՝ ստուգելով դրանց կատարման ընթացքը, առաջարկություններ է ներկայացնում զինծառայողների (նրանց հավասարեցված անձանց) և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պայմանների բարելավման վերաբերյալ, ՀՀ Կառավարության 2007 թ. մարտի 7-ի հմ. 384-Ն որոշման համաձայն կազմակերպում է կարիքավոր զինծառայողներին բնակարանային հաշվառման վերցնելու, բնակարանով ապահովելու և բնակարանները մասնավորեցնելու վերաբերյալ զինծառայողների գեկուցագրերը ՊՆ կենտրոնական բնակկենցաղային հանձնաժողովի քննարկմանը ներկայացնելու գործընթացը, ՀՀ Կառավարության 2005 թ. հուլիսի 16-ի հմ. 947-Ն որոշման համաձայն կազմակերպում է բնակարանի և բնակարանային պայմանների բարելավման կարիք ունեցող զինված (մահացած) կամ հաշմանդամ դարձած զինծառայողների (ազատամարտիկների) ընտանիքներին անհատույց պետական ֆինանսական աջակցության գործը, ինչպես նաև կատարում է այլ սոցիալական աշխատանք:

Պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում կատարվող զինվորական-սոցիալական աշխատանքի ոլորտում առաջնային պլան են մղվում հետևյալ միջոցառումները.

1. Զինված ուժերում սոցիալական աշխատանքի առաջավոր համակարգի ներդրում,

2. զինվորական կոլեկտիվներում և զորամասերի տեղաբաշխման շրջաններում սոցիալական գործընթացների ուսումնասիրում և զարգացման միտումների կանխատեսում,

3. զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պաշտպանությանն ուղղված կառավարչական որոշումների մշակում, ընդունում և կատարում,

4. զինծառայողների սոցիալ-իրավական դաստիարակության կազմակերպում, տարբեր կատեգորիաների զինծառայողներին անհատական իրավաբանական օգնության ցուցաբերում՝ կոնկրետ սոցիալ-իրավական խնդիրների լուծման նպատակով,

5. ենթակաների սոցիալական պաշտպանության նպատակով հրամանատարական կազմի և այլ պաշտոնատար անձանց՝ զինվորական սոցիալական ոլորտի իրավական պահանջների ուսուցում,

6. զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների դիմումների ուսումնասիրում և հնարավորության սահմաններում դրանց պատեհաժամ լուծում,

7. պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ համագործակցության համադասում:

Սոցիալական աշխատանքով զբաղվող զինվորական կառույցների գործունեության միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ դրանց գործառույթներում կարևոր տեղ ունի սոցիալ-հոգեբանական աշխատանքների կազմակերպումը: Մասնավորապես՝ նրանք համադասում են մարտական գործողություններին մասնակցած զինծառայողների հոգեբանական վերականգնման, գորացրված զինծառայողների՝ քաղաքացիական պայմաններին հոգեբանական հարմարման ու վերամասնագիտացման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները:

Հաշվի առնելով հանրապետության նյութական ու ֆինանսական ռեսուրսների սղությունը, զինվորական ծառայության առանձնահատկությունները, պետության անվտանգության ապահովման գործում ՋՈՒ-ի ունեցած կարևոր դերը՝ կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է բարեփոխումների համատեքստում մշակել սոցիալական աշխատանքի ավելի արդյունավետ ձևեր ու մեթոդներ, որոնք հնարավորություն կտան պարզելու և ճիշտ կողմնորոշվելու զինծառայողին և նրա ընտանիքի անդամներին սոցիալական օգնություն ցույց տալու գործում՝ ապահովելով սոցիալական ոլորտին հատկացվող միջոցների ավելի նպատակային ու արդյունավետ օգտագործումը: Մասնավորապես՝ նպատակահարմար է վերլուծել Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական բնագավառում տիրող իրավիճակը և հիմնական ջանքերն ուղղել հետևյալ խնդիրների լուծմանը.

1. տնտեսական ռեսուրսի բաշխման համապատասխանեցում զինծառայողների սոցիալական կարիքները լիարժեք կերպով հոգալու պահանջին,
2. սոցիալական կարիքները հոգալու մշակույթի արմատավորում,
3. բանակ-հասարակություն, զինվորական-քաղաքացիական հարաբերությունների ու մշակույթի պատշաճ մակարդակի ապահովում,
4. բանակում զինծառայողների սոցիալական պրոբլեմներով մասնագիտորեն զբաղվող սոցիոլոգների, հոգեբանների ու սոցիալական աշխատողների հաստատության ամրապնդում,
5. զինծառայողների, հատկապես՝ շարքային կազմի իրավական պատրաստության բավարար մակարդակի ապահովում:

Կարծում ենք, որ այս խնդիրների լուծումը էապես կնպաստի այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, որոնց շնորհիվ զինծառայողն առավել ակտիվ և արդյունավետ կերպով կկատարի իր ծառայողական պարտականությունները՝ դրանով իսկ երաշխավորված կերպով ապահովելով պետության ու բնակչության անվտանգությունը:

УЛУЧШЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ КАК ПРИОРИТЕТНАЯ ЗАДАЧА ВС РА

*С. А. АРУТЮНЯН, полковник, Начальник управления социальной защиты
военнослужащих МО РА*

РЕЗЮМЕ

Социальная защищенность – это обеспечение конституционных прав и свобод человека, осуществляемое посредством социальной защиты.

Военнослужащие, обеспечивая военную безопасность государства, выполняют одну из ключевых социальных ролей в обществе и государстве. Исходя из этого, государство осуществляет комплекс экономических, социальных, правовых и организационных мероприятий по улучшению социального состояния военнослужащих, в том числе – путем предоставления дополнительных льгот.

Для обеспечения требуемого уровня социальной защищенности военнослужащих необходимо улучшение базовых социально-экономических и культурных показателей общества и государства, в частности – путем повышения уровня социальной культуры во взаимоотношениях в армии и в обществе в целом, совершенствования в армии института социальных работников и психологов, профессионально занимающихся решением социальных проблем военнослужащих и членов их семей, а также повышения уровня правовой подготовки военнослужащих всех категорий.

IMPROVEMENT OF SERVICEMEN'S SOCIAL STATE AS A PRIORITY TASK OF THE RA ARMED FORCES

*S. A. HARUTYUNYAN, Colonel, Head of the Servicemen's Social Protection Board
of the MOD, RA*

SUMMARY

Social security is guaranteeing constitutional rights and freedoms of the individual being implemented by means of social protection.

Ensuring the state's military security servicemen perform one of the key social roles in the society and state. In these terms the state takes a complex of economic, social, legal and organizational measures on improving servicemen's social state, as well as by offering fringe benefits.

For ensuring the required level of servicemen's social security it is necessary to ameliorate the basic social-economic and cultural indexes of the society and state, particularly through increasing the level of social culture in the relationship in the Army and society on the whole, enhancing the institution of social workers and psychologists in the Army, who are professionally engaged in the solution of servicemen's and their family members' social problems, as well as increasing the level of legal training of servicemen of all the categories.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ
ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ
ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

*Ա. Զ. ԱՄՍՐՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու,
ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի տեղակալ*

Սոցիալական ոլորտը պետության կենսագործունեության ռազմավարական ուղղություններից մեկն է, ուստի պետության սոցիալական զարգացման մոդելը անհրաժեշտ է մշակել պետության զարգացման ընդհանուր ռազմավարության հիման վրա և դրա շրջանակներում: Հաշվի առնելով ժամանակակից սոցիալական պետություններում կիրառվող մոդելների դրական փորձը և քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, իրավական ու մշակութային առումներով Հայաստանի Հանրապետության և այդ պետությունների մակրոչափանիշային համատեղելիությունը՝ կարող ենք ասել, որ նպատակահարմար է ընտրել այդ մոդելներից մեկը կամ դրանց համադրմամբ ստեղծել մի նոր մոդել*:

Միայն դրանից հետո հնարավոր է մշակել Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության ոլորտի կայուն զարգացման ռազմավարությունը (այսուհետև՝ ռազմավարություն), որում սահմանված լինեն այդ ոլորտում պետության հեռանկարային քաղաքականության հիմնադրույթները:

Առհասարակ սոցիալական ոլորտում «ռազմավարություն» հասկացությունը մեկնաբանվում է տարբեր կերպ.

–որպես պետության զարգացման կոնկրետ պատմական ժամանակահատվածում նրա սոցիալական հիմնահարցերի համակարգի գլխավոր լուծում,

–որպես բնակչության կենսամակարդակի և կյանքի որակի ոլորտում հասարակության զարգացման երկարաժամկետ ու միջնաժամկետ նպատակների ամբողջություն,

* Սոցիալական պետության սկզբունքները սահմանված են մի շարք միջազգային փաստաթղթերում և իրավական ակտերում, որոնց մասնակցում է Հայաստանի Հանրապետությունը (դրանցից կարելի է նշել ՄԱԿ-ի 1948 թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, ժամանակակից սոցիալական պետության ստեղծման համար սկզբունքային նշանակություն ունեցող՝ 1992 թ. ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների Ռ-իո դե Ժամեյրոյի խորհրդածոցովում ընդունված «Կայուն զարգացման հայեցակարգը», Սոցիալական զարգացման մասին 1995 թ. կոպենհագենյան հռչակագիրն ու գործողությունների ծրագիրը, Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության 1998 թ. Կոմվենցիան: Սոցիալական պետության կառուցումը որպես համազգային նպատակ նախատեսված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, որի 1-ին հոդվածով Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակվում է որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական, պետություն, իսկ ցանկացած ռազմավարություն պետք է նպաստի սահմանադրական կարգի պահպանմանն ու ամրապնդմանը:

– որպես «Ազգի քաղաքական, տնտեսական, հոգեբանական և ռազմական ուժերի զարգացման և օգտագործման արվեստ և գիտություն՝ խաղաղության և պատերազմի ժամանակ ազգային քաղաքականությանն առավելագույնս օգնելու համար»¹:

Մեր կարծիքով՝ ռազմավարությունը *գործող օրենսդրության շրջանակներում գործադիր իշխանության մարմինների վարած սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության համար անհրաժեշտ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, կազմակերպական, կառավարչական, տեխնոլոգիական և հոգեբանական գործոնների համակարգված օգտագործմանն ուղղված, հայեցակարգային առումով փոխկապված երկարաժամկետ որոշումների համալիրի մշակման ու իրականացման գիտություն և արվեստ է:*

Ռազմավարությունը պետք է նախանշի.

– մեր հասարակության հետագա սոցիալական զարգացման ուղղությունները և կոնկրետ նպատակները՝ կարևորելով հասարակական բոլոր խմբերի համար **սոցիալական պետությանը** բնորոշ պայմանների ապահովումը,

– նախանշված նպատակներին հասնելու եղանակները՝ կարևորելով ժողովրդավարական, իրավական պետությանը բնորոշ կառավարման, ինչպես նաև հասարակական համագործակցության մեխանիզմների ապահովումը,

– այն չափանիշները, որոնցով հնարավոր է գնահատել ինչպես նախանշված նպատակին հասնելու աստիճանը, այնպես էլ դրա համար անհրաժեշտ միջոցների ու եղանակների համապատասխանությունը ժողովրդավարական արժեքների և իրավական պետությանը ներկայացվող պահանջներին:

Աշխարհում պատմականորեն ձևավորվել են ռազմավարության մշակման և իրականացման նկատմամբ երկու հիմնական մոտեցումներ:

Ամբողջատիրական հասարակություններում ռազմավարությունը մշակում ու իրականացնում է ղեկավարող և ուղղորդող կենտրոնը, որին նաև պատկանում է իշխանության իրականացման մենաշնորհը: Ընդամին այս դեպքում կարող է անգամ ռազմավարություն չլինել, եթե սոցիալական հիմնախնդիրների լուծումը չի համարվում առաջնահերթություն:

Ժողովրդավարական (քաղաքացիական) հասարակություններում սոցիալական քաղաքականության սուբյեկտների և գաղափարախոսությունների բազմապիստությունը առաջ է բերում ռազմավարությունների բազմազանություն: Այս դեպքում յուրաքանչյուր ռազմավարություն դառնում է հասարակության զարգացման՝ տվյալ գաղափարախոսության հիման վրա մշակված ծրագրի բաղկացուցիչ մաս: Պետությունը՝ որպես սոցիալական քաղաքականության ամենակարևոր սուբյեկտներից մեկը, իր ռազմավարությունը մշակելիս պետք է հաշվի առնի սոցիալական քաղաքականության մյուս սուբյեկտների ռազմավարական ծրագրերը, ինչպես նաև պայմաններ ստեղծի դրանց արդյունավետ իրականացման համար:

¹ Տես Գ. Յ. Слезингер. Социология экономики (учебник). М., 2001, с. 71:

Անկախության ձեռքբերումից մինչ օրս ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության ոլորտում իրականացված քաղաքականությունը բազմաթիվ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պատճառներով այդպես էլ չի կողմնորոշվել դեպի հայտնի հայեցակարգային ուղղություններից որևէ մեկը, այլ էկլեկտիկ է և գլխավորապես միտված է մարտավարական բնույթի հրատապ խնդիրների լուծմանը՝ հատկապես անկախության առաջին տարիներին որպես միակ սոցիալական գերակայություն սահմանելով բնակչության սոցիալ-տնտեսական վիճակի հետագա վատթարացման կանխումը:

Այդ պայմաններում, օբյեկտիվորեն, ռազմավարական մակարդակով առաջնահերթ լուծման առարկա չդարձան համազգային նշանակություն ունեցող այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են աղաղակող սոցիալական անարդարության հաղթահարումը և նոր ժողովրդավարական գաղափարախոսությունների անցնելուն գուզընթաց՝ վեհ մարդասիրական արժեքների արմատավորումը:

Սոցիալական խնդիրները առաջադիմական քաղաքակրթական արժեքներին համահունչ և լիարժեքորեն լուծելու միակ գործիքը **սոցիալական պետությունն է**, որի գաղափարը ենթադրում է՝

– հասարակության կյանքի քաղաքական և իրավական կարգավորում մարդասիրության սկզբունքների հիման վրա,

– բնակչության համալիր սոցիալական պաշտպանության գործառույթների կատարում,

– քաղաքացիական հասարակության զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծում,

– հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում որոշումների կայացման բազմասուբյեկտության ապահովում:

Թեև զարգացած հասարակությունում սոցիալական քաղաքականության կենտրոնական սուբյեկտը պետությունն է, բայց՝ ոչ միակը, քանի որ սոցիալական պաշտպանության մեծ թվով գործառույթներ տրվում են այլ սուբյեկտների:

Սոցիալական քաղաքականության **առաջնահերթ նպատակներն են**.

– ստեղծել սոցիալական պաշտպանվածության ժողովրդավարական համակարգ՝ մարդու և քաղաքացու սոցիալական իրավունքների ապահովման՝ պետության սահմանադրական պարտականության իրականացման միջոցով,

– ստեղծել պայմաններ քաղաքացիների հասարակայնորեն արդյունավետ և օգտակար տնտեսական ակտիվության աճման համար,

– ապահովել ժողովրդի բնապահպանական անվտանգությունը և առողջությունը՝ ժամանակակից պահանջների մակարդակով,

– արդիականացնել սոցիալական ենթակառուցվածքները, խթանել սոցիալական ապաստարկման ոլորտների զարգացումը,

– բարելավել եկամուտների քաղաքականությունը, հասարակության բոլոր շերտերի համար առնվազն ապահովել նվազագույն սոցիալական ստանդարտներին համապատասխան եկամուտ ունենալու հնարավորությունը,

– ապահովել առաջընթաց բնակչության կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում,

– ներդաշնակեցնել սոցիալական քաղաքականությունը համապետական, տարածքային և համայնքային մակարդակներում,

– զարգացման հեռանկար ապահովել հասարակության յուրաքանչյուր սոցիալական խմբի համար, և այլն:

Այս դրույթների հիման վրա մշակված ռազմավարությունը պետք է նպատակաուղղված լինի՝

ա) պետության փաստացի անկախության պահպանմանը,

բ) ամբողջատիրական համակարգին վերադարձի բացառմանը,

գ) պետության կառավարման դիկտատորական մեթոդների բացառմանը,

դ) բնակչության սոցիալական դեգրադացիայի կանխմանը:

Ըստ էության, սոցիալական պետությունը մի պետական-հասարակական մոդել է, որին բնորոշ են՝

• ժողովրդավարությունը,

• կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում անձի ազատությունը (առանց մյուսների ազատության սահմանափակման),

• քաղաքական բազմակարծությունը, հրաժարումը բռնի, հեղափոխական ճանապարհով մասնավոր սեփականության, ազատ ձեռներեցության հաստատությունների կազմալուծման, «շահագործող դասակարգի» վերացման և հեղափոխական դիկտատուրայի հաստատման գաղափարներից,

• ազատ շուկայական օրենքների վրա հիմնվող տնտեսության ազատ գործառությունը, մասնավոր ձեռնարկատիրական գործունեության ազատությունը, պետության կարգավորիչ դերի շրջանակի հստակ որոշումը,

• սոցիալական քաղաքականության իրականացումը հասարակական հարստության վերաբաշխման պետական գործունեության մեխանիզմների կիրառմամբ, սոցիալական ծրագրերի ընդլայնումը, ինչն ուղեկցվում է այդ նպատակով հատկացվող միջոցների անընդհատ ավելացմամբ:

Համընդհանուր բարեկեցության պետությունը՝ որպես սոցիալական պետության ժամանակակից մոդել

Ազատականության սոցիալական-ժողովրդավարական վերափոխման բնորոշ օրինակներ դարձան ԱՄՆ-ի, ինչպես նաև հետպատերազմյան Գերմանիայի ժողովրդավարական հասարակական-տնտեսական կառուցվածքները: Դրանց հիմնադիրները (Ջ. Մ. Քեյնս, Լ. Էրիարդ և ուրիշներ) այն անվանեցին **սոցիալ-շուկայական փոփոխություն**: Տվյալ հայեցակարգի առանցքային գաղափարը պետության շեշտված միջամտությունն է համընդհանուր բարեկեցության հաստատման և լրիվ զբաղվածության ապահովման նպատակով²:

Համընդհանուր բարեկեցության պետությունը (*welfare state*) պատասխա-

² Տես Ս. Մ. Смирнов, Т. Ю. Сигорина. Социальная политика (учебное пособие для вузов). М., 2004, сс. 156–160; «Социальная политика (энциклопедия)». Под ред. Н. А. Волгина и Т. С. Сулемовой. М., 2006, с. 160:

նատվություն է կրում քաղաքացիների բարեկեցության համար, և այն չի կարող դրված լինել ո՛չ իր իսկ անհատի, ո՛չ էլ մասնավոր ընկերության կամ տեղական իշխանության վրա: Այդ պատասխանատվությունը պետք է պայմանավորված լինի հասարակության կայունությամբ և առաջընթաց զարգացման քաղաքականությամբ՝ հասարակության բոլոր անդամների համար ապահովելով հավասար պայմաններ, միևնույն ժամանակ՝ հոգատարությամբ միայն այն մարդկանց նկատմամբ, որոնք ի վիճակի չեն (անկարող են) բավարարելու իրենց նվազագույն սոցիալական պահանջմունքները: Պետությունը լուծում է սոցիալական ապահովման պրոբլեմները, հատկապես՝ առողջապահության, կրթության, սոցիալական բնակֆոնդի ձևավորման ու կարիքավորներին համապատասխան կացարաններով ապահովման, ինչպես նաև գործազրկության, անապահով ընտանիքներին տրամադրվող նպաստների, տարիքի և այլ պատճառներով աշխատունակությունը կամ եկամուտը կորցրած անձանց կենսաթոշակների տրամադրման, նվազագույն աշխատավարձի սահմանման և այլ ձևերով եկամուտների ապահովման միջոցով: Այս ծախսերի ֆինանսավորումը կատարվում է պետական սոցիալական պաշտպանության ծրագրերի շրջանակում՝ ռեսուրսների վերաբաշխման միջոցով:

Համընդհանուր բարեկեցության պետության առաջին ծրագիր համարվում է 1880-ական թվականներին Գերմանիայում Բիսմարկի ներդրած ազգային սոցիալական ապահովման համակարգը: Այժմ նման համակարգը արդիական հասարակությունների բնութագիրն է և հիմնվում է ինքնուրույնության, մրցունակության, շուկայական ու մասնավոր ձեռնարկչության սկզբունքների վրա: Սոցիալապես զարգացած պետություններում տեղի է ունենում «կազմակերպված» պետության կողմից կարգավորվող մենաշնորհային կապիտալիզմից դեպի դրա «ապակազմակերպված», ավելի մեծ մրցակցությամբ ու սակավ կարգավորվող ձևերը³:

Սոցիալական պաշտպանության հիմնարար սոցիալական պարտականություններից մեկը քաղաքացիական հասարակության ձևավորումն է, այսինքն՝ հասարակությունում և տնտեսությունում բազմաթիվ պետական և ոչ պետական սուբյեկտների ստեղծումը: Սա թելադրվում է սոցիալական պաշտպանության բնույթով, որի հիմնարար սկզբունքներն են.

- մարդու իրավունքների ու նրա հիմնարար ազատությունների գերակայությունը,
- հասարակության տարբեր խմբերի միջև համերաշխությունը,
- հասարակական համախմբերին (ընկերակցություններ, միություններ, ընկերություններ և այլն) արդյունավետ աջակցությունը (սուբսիդավորում), որը, ինչպես ցույց է տվել փորձը, քաղաքացիների հիմնախնդիրների լուծման ավելի արդյունավետ ձև է, քան դրանց լուծումը պետական մարմինների կողմից:

Այսօր ժողովրդավարական սոցիալական պետության հայեցակարգը փոխել է տնտեսության մեջ պետության դերի մասին ավանդականորեն ձևավորված

³ Տես «Словарь терминов. Социология» (<http://www.chem.msu.ru/rus/teaching/sociology/dic.html>):

պատկերացումները և պետության վրա դրել է գլխավորապես արբիտրաժային և քաղաքակրթական գործառույթներ, իսկ պետության և ձեռնարկչության նկատմամբ վերահսկողության գործառույթները դրել է քաղաքացիական հասարակության վրա:

Սոցիալական համերաշխության հիմքը փոխզիջումն է, այսինքն՝ սոցիալական պայմանագրի բոլոր մասնակիցների կարողությունը իրենց շահերի մի մասը զոհելու հանուն այդ նույն շահերի հիմնական մասի բանական իրացման և հանուն հասարակական բարիքի: Այն ներառում է՝ ժողովրդավարական և մարդասիրական արժեքների պաշտպանությունը, իրավունքների ու ազատությունների զարգացումը, տնտեսական աճը, բարենպաստ գործարար և բարոյական մթնոլորտը, բոլոր քաղաքացիների բարեկեցության մակարդակի բարձրացումը, սոցիալական արդարությունը, սոցիալական մասնակցությունը, մշակութային և հոգևոր զարգացումը:

Փոխզիջումը ենթադրում է համընդհանուր համաձայնության հասարակություն կառուցելու համար պետական իշխանության որոշ գործառույթների հանձնում հասարակական կազմակերպություններին և այդ գործընթացի շրջանակներում նրանց համագործակցություն, ինչպես նաև արհմիությունների և գործատուների կառուցողական գործակցությունը աշխատուժի առավելագույն զբաղվածության և աշխատանքի արդարացի վարձատրության բանական հաշվեկշիռ ապահովելու համար:

Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական պաշտպանության ոլորտի կայուն զարգացման ռազմավարությունը մշակելիս հարկ է հաշվի առնել վերը նշված գաղափարաքաղաքական հիմքերը, որոնց առարկայական իրացումը հնարավորություն կտա ձևավորելու մեր պետության սոցիալական պաշտպանության մոդելը և հետևողականորեն ապահովելու դրա իրականացումը:

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ТРУДА И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

*А. ДЖ. АСАТРЯН, кандидат экономических наук,
заместитель Министра труда и социальных вопросов РА*

РЕЗЮМЕ

Социальная сфера является одним из стратегических направлений жизнедеятельности государства, поэтому модель социального развития государства должна соответствовать общей стратегии развития государства. Учитывая положительный опыт используемых в развитых социальных государствах моделей, а также макропараметрическую сопоставимость РА с этими государствами по политическим, экономическим, социальным, правовым и культурным аспектам, целесообразно или выбрать одну из этих

моделей, или создать новую на основе осмысленного синтеза уже существующих моделей. Только после этого станет возможной разработка Стратегии устойчивого развития сферы труда и социальной защиты РА.

Поэтому необходимо отказаться от действующей эклектической, нацеленной на решение сиюминутных тактических задач системы социальной защиты и с учетом требований Конституции РА и международных актов, а также современных идеологических и политических разработок в данной сфере приступить к построению социального государства в целях становления РА как государства всеобщего благоденствия.

IDEOLOGICAL AND POLITICAL PRINCIPLES
OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY
OF THE LABOR AND SOCIAL PROTECTION SPHERE
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

*A. J. ASATRYAN, Candidate of Economic Sciences,
Deputy Minister of the RA Labor and Social Affairs*

SUMMARY

Social sphere is one of the strategic directions of the state's activity, therefore the model of the state's social development should conform with the state's general strategy of development. Taking into consideration the positive experience of the models being used in the developed social states, as well as the macroparametric comparability of the RA with these states in political, economic, social, legal and cultural aspects, it is expedient either to choose one of these models or to create a new one upon the basis of the sensible synthesis of the existing models. Only after that it will be possible to elaborate the sustainable development strategy of the RA labor and social protection sphere.

Thus, it is necessary to abandon the acting eclectic system of social protection, targeted at the solution of momentary tactical tasks, and in terms of the RA Constitution requirements and international acts, as well as contemporary ideological and political elaborations in the given sphere to start building a social state for the RA to become a welfare state.

ՌԱԶՄԱՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՈՐՈՇ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Ա. Կ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիրությունների թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ Սոցիալական աշխարհաբանության և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի վարիչ, Տ. Ռ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, կապիտան, պատմական գիրությունների թեկնածու, «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի սվագ սպա-մասնագետ

1. Անվտանգությունը ռազմասոցիալական ոլորտում

ՀՀ պաշտպանական ոլորտում իրականացվող բարեփոխումները նպատակաուղղված են առաջին հերթին մեր բանակի մարտունակության մակարդակի համապատասխանեցմանը 21-րդ դարի մարտահրավերներին ու սպառնալիքներին¹:

Այդ առումով կարևորվում է «անձնակազմի պաշտոնեական առաջխաղացման, վարձատրման, սոցիալական ապահովման, զորացրման հստակ մեխանիզմների սահմանումը՝ միասնական և թափանցիկ համակարգի ստեղծմամբ»²:

Ինչպես տեսնում ենք, Ձինված ուժերի առաքելության, նպատակների, խնդիրների և գործառույթների համատեքստում սոցիալական անվտանգության³ ու ռազմական անվտանգության ապահովումները փոխալայնամակվորված են և տրամախաչվում են ռազմասոցիալական ոլորտում: Ռազմասոցիալական ոլորտի անվտանգային խնդիրների լուծման տեսանկյունից առաջնային է զինված ուժերի մարտունակության մակարդակի բարձրացումը զինծառայողների բարեկեցության և սոցիալական արդարության ապահովման միջոցով: Բարեկեցության և սոցիալական արդարության ապահովման առաջնային նախադրյալը սոցիալական անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների չեզոքացումն է, ինչն էլ իր հերթին ռազմասոցիալական ոլորտում անվտանգության ապահովման հիմնարար նպատակ է:

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 24–25:

² «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեսերթ», 2007, հմ. 4, էջ 53:

³ Սոցիալական անվտանգությունը ազգային անվտանգության այն բաղադրիչն է, որը բնութագրում է մարդու և քաղաքացու սոցիալական իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորված ապահովումը (տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ. հիմնական տերմիններ և հասկացություններ»: «ՀԲ», 2006, հմ. 2):

Այդ նպատակի իրականացման ուղղությամբ պետության համակարգված գործունեությունը ամփոփվում է ռազմաստցիալական քաղաքականության ձևով: Այն պետության սոցիալական քաղաքականության ու ռազմական քաղաքականության հարաբերականորեն ինքնուրույն մասն է և միտված է պետության ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգի սոցիալական մասի զարգացմանը, զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների նյութական և մշակութային պահանջմունքների բավարարմանը՝ դրա հիման վրա նրանց բարոյահոգեբանական ու ֆիզիոլոգիական ներուժի ապահովմանը, ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգի ներքին կայունության, կենսագործունեության ու սոցիալական անվտանգության պահպանմանը⁴:

2. Ռազմաստցիալական քաղաքականության միջազգային փորձը

Գրեթե բոլոր պետություններում մեծ ուշադրություն է դարձվում զինծառայողների սոցիալական պաշտպանվածության խնդրի և երիտասարդության մեջ զինվորական ծառայության նկատմամբ շահագրգռվածության արմատավորման վրա: Նման մոտեցումը պայմանավորված է մեր դարաշրջանում զինված ուժերը լավ պատրաստված և որակյալ կադրերով համալրելու դժվարություններով:

Ըստ մի շարք մասնագետների՝ իրական սոցիալական երաշխիքներ չլինելն զգալիորեն նվազեցնում է ոչ միայն զինծառայության համբավն ու վարկը, այլև ուղղակիորեն բանակից վանում է բանիմաց, կրթված մասնագետներին: Այս երևույթը ժամանակակից տեխնոլոգիական դարաշրջանում բացասաբար է ազդում զինված ուժերի անձնակազմի բարոյահոգեբանական վիճակի և զորքերի մարտունակության վրա: Դրանով է պայմանավորված մի շարք պետություններում զինծառայողների սոցիալական կարգավիճակի բարձրացման ու սոցիալական պաշտպանվածության ծրագրերի մշակումն ու ընդունումը⁵: Այդ ծրագրերը հիմնականում իրականացվում են ապահովագրական և վարկավորման մեխանիզմների ներդրման ու կիրառման միջոցով:

Պետությունը զինծառայողի ընտանիքին «անվճար» սոցիալական ծառայություններ մատուցելու փոխարեն (ինչպես ցույց է տվել խորհրդային փորձը, դա միջոցների անարդյունավետ կառավարման ձև է) առաջարկում է ապահովագրական մեխանիզմ և մուծում ապահովագրական վճարները: Այդ մեխանիզմի շնորհիվ զինծառայողը կարող է ստանալ որակյալ վճարովի բժշկական կամ այլ բնույթի սոցիալական ծառայություններ, իսկ պետությունը զերծ է մնում բանակում սոցիալական ապահովման համակարգային մեծ կառույցներ պահելու անհրաժեշտությունից: Այսպիսով՝ օպտիմալացվում են պետության ծախսերը, զարգանում է ապահովագրական շուկան, բարձրանում զինծառայողի և նրա ընտանիքի սոցիալական պաշտպանվածության մակարդակը, հետևաբար նաև ռազմական գոր-

⁴ Տես *В. М. Корякин. Военно-социальная политика: к определению понятия. «Военная мысль», 2003, № 2:*

⁵ Տես, օրինակ, *В. Горазде. О социальной защищенности военнослужащих Латвии и Эстонии. М., «Зарубежное военное обозрение» («ЗВО»), 2004, № 12:*

ծի վարկը: Այս համակարգի կիրառմամբ շեշտակի կրճատվում են չարաշահումների հնարավորությունները, ինչի շնորհիվ տնտեսվում են հսկայական միջոցներ:

Աշխարհում լայնորեն տարածված սոցիալական ապահովման ձևերից է զինծառայողին բնակարան հատկացնելու երևույթը: Պետությունը ֆինանսական հաստատություններից վերցնում է համապատասխան երկարաժամկետ հիպոտեկային վարկեր, վճարում է շինարարական ընկերությանը, իսկ վերջինս կառուցում է բնակարաններ⁶: Պետությունը որոշակի ժամկետով (օրինակ՝ տասը տարով) այդ բնակարանը հանձնում է զինծառայողին՝ օգտագործման իրավունքով, իսկ այդ ժամկետը լրանալուց հետո, որպես նրա ծառայությունների գնահատում, հանձնում է զինծառայողին սեփականության իրավունքով:

ԱՄՆ-ը հայրենիքի նկատմամբ իրենց պարտքը կատարած զինծառայողներին ու զոհվածների ընտանիքներին օգնելու համար օրենքներ է ընդունել աշխատանքի տեղավորման (մասնավորապես՝ պետական մարմիններում) ու կրթության հարցերում նրանց առաջնային իրավունքների վերաբերյալ: Դրանցից կարելի է առանձնացնել «Վետերանների գերակա իրավունքների մասին» (1944 թ.), «Վետերաններին աշխատանքի տեղավորման ու կրթության հարցերում օգնության վերաբերյալ» (1976 թ.), «Քաղաքացիական ծառայության վերափոխման մասին» (1978 թ.) օրենքներ⁷:

Իսրայելում ընդհանրապես բացառվում է, որ բանակում չծառայած որևէ քաղաքացի զբաղեցնի պետական պաշտոն: Ավելին. այդ պետության գրեթե բոլոր ղեկավարները բանակում աչքի ընկած նախկին բարձրաստիճան զինվորականներ են: Նման ճանապարհով այդ երկրում բարձրացվում են բանակի վարկն ու կշիռը, ինչպես նաև հնարավորություն է ստեղծվում զինծառայողին քաղաքացիական հասարակության մեջ սահուն կերպով ինտեգրելու համար: Դա նաև նպաստում է հասարակություն–բանակ սերտ հոգևոր կապի ամրապնդմանը:

Այսպիսով՝ կարելի է պնդել, որ ժամանակակից պահանջներին համապատասխանող ռազմասոցիալական քաղաքականությունը շատ կարևոր է պետության անկախության, պետության ու ժողովրդի պաշտպանվածության և բնակչության բարեկեցության ապահովման գործում:

3. Սոցիալական աշխատանքը և զինծառայողների, նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պաշտպանությունը

Ռազմասոցիալական քաղաքականությունը տարբեր իրավական ակտերի միջոցով նախատեսում է զինծառայողներին ու նրանց ընտանիքների անդամներին որոշակի բարիքների և ծառայությունների տրամադրում՝ որպես ծառա-

⁶ Օրինակ՝ Ֆրանսիայում 2002 թ. զինծառայողներին բնակարաններ տրամադրելու գործին աջակցելու նպատակով հատկացվել է 202 մլն եվրո (տես *А. Долматов. Финансово-экономическое обеспечение военнослужащих Франции. «ЗВО», 2004, № 4*):

⁷ Տես *А. Трусов, С. Шatrov. Финансово-экономическое обеспечение и социальная защита американских военнослужащих. «ЗВО», 2002, № 12*:

յության ընթացքում կրած զրկանքների և կորուստների փոխհատուցում: Սակայն ռազմասոցիալական քաղաքականությունը կարող է նախատեսել զինծառայողի և նրա ընտանիքի անդամների սոցիալական պաշտպանության իրավունքներ ու երաշխիքներ միայն որոշակի դեպքերի համար, ինչպես, օրինակ, առողջության կորստի, հաշմանդամության, բնակարանի կարիքի, աշխատանքով ապահովման, կրթությանը օժանդակության, անձի սոցիալական ու հոգեբանական վերականգնման և այլ նման խնդիրների պարագայում: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ յուրաքանչյուր զինծառայողի ու նրա ընտանիքի անհատական և միջավայրային առանձնահատկությունները կարող են ոչ միայն առանձնահատուկ դարձնել նրանց սոցիալական խնդիրները, այլև ծնել յուրահատուկ շիջակայիս իրավիճակներ: Նման դեպքերում պահանջվում է անհատական մոտեցում, որի միջոցով ցուցաբերվող սոցիալական աջակցությունը կարող է հասցեական լինել և լիարժեք կերպով ծառայել նպատակին: Համաշխարհային պրակտիկայում այդպիսի դեպքերում կիրառվում է «սոցիալական աշխատանք» մասնագիտությունը, որը մարդկանց սոցիալական խնդիրները դիտում է ֆիզիկական ու սոցիալական միջավայրների համատեքստում և նրանց սոցիալական պաշտպանությունը կազմակերպելիս աշխատում է հաշվի առնել յուրաքանչյուր դեպքի առանձնահատկությունները: Շահառուների կյանքին (անհատ, խումբ, համայնք, հասարակություն) սոցիալական աշխատողի միջամտությունը նպաստում է նրանց ֆունկցիոնալ հնարավորությունների մեծացմանը: Միջամտությունը կատարվում է իրազեկման, խորհրդատվության, ուսուցման, միջնորդության և այլ ձևերով: Չինված ռիսկերում սոցիալական աշխատանքն առաջին անգամ կիրառվել է 1943 թվականին ԱՄՆ-ում: Այսօր ԱՄՆ-ի բանակը օգտվում է մոտավորապես 1500 սոցիալական աշխատողների ծառայություններից: Վերջիններս զբաղվում են զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների առողջության պահպանման, բնակարանային, աշխատանքի տեղավորման, սոցիալ-հոգեբանական վերականգնման, համայնքի մեջ ինտեգրման և այլ նմանատիպ խնդիրների լուծմամբ: Նրանք նաև փորձում են ազդել պետության վարած ռազմասոցիալական քաղաքականության վրա և այն ավելի մեծ չափով համապատասխանեցնել զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների կարիքներին⁸:

ՀՀ մի շարք սոցիալական հաստատություններում արդեն ներդրվել է «սոցիալական աշխատանք» մասնագիտությունը: Բանակը թերևս այն եզակի հաստատություններից է, որտեղ դեռ չկան սոցիալական աշխատողներ: Մասնագետներ չլինելու պատճառով զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների շատ սոցիալական խնդիրներ դեռևս մնում են չլուծված: Այդ խնդիրներից են՝ նորակոչիկների հարմարումը զինվորական միջավայրին և գորացրումից հետո վերաինտեգրումը քաղաքացիական կյանքին, զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների առողջության պահպանումը, միջանձնային ու միջխմբային բախումները, բնակարանի, աշխատանքի ու հանգստի, սոցիալ-հոգեբանական

⁸ Stu «Encyclopedia of Social Work», 19th Edition. Washington, 1995, PP. 1726 – 1735:

վերականգնման հետ կապված խնդիրները, իրավունքների պաշտպանությունը և այլն: Ջորամասում սոցիալական աշխատողի մշտական ներկայությունը հնարավորություն է տալիս զինծառայողին և նրա ընտանիքի անդամներին անհրաժեշտ սոցիալական աջակցություն ցուցաբերելու բոլոր այն դեպքերում, երբ պաշտպանության ընդհանուր ու ստանդարտ արարողակարգերը բավարար չեն դժվարությունները հաղթահարելու համար:

Սոցիալական աշխատողի մուտքը ՀՀ Ձինված ուժեր կարող է տեղի ունենալ աստիճանաբար: Սկզբում կարելի է սոցիալական աշխատանքի կատարման լիազորություններ վերապահել այն պաշտոնատար անձանց, որոնց գործառույթներն արդեն պարունակում են սոցիալական աշխատանքի տարրեր՝ նախապես վերապատրաստելով նրանց: Հաջորդ քայլը պետք է լինի Ձինված ուժերում սոցիալական աշխատանքի հաստատության ձևավորումը և բանակային սոցիալական աշխատողի կարգավիճակի իրավական ամրագրումը, ինչպես նաև բանակի կարիքների հաշվառմամբ սոցիալական աշխատողների պատրաստման կրթական ծրագրերի փոփոխումը:

Այսպիսով՝ հայրենիքին անմնացորդ նվիրված, իր ամբողջ էությամբ երկրի պաշտպանությանը տրված զինծառայող ունենալու համար պետությունը պետք է հնարավորինս ազատի նրան սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմների բեռից, բարձրացնի նրա սոցիալական կարգավիճակն ու պաշտպանվածության աստիճանը: Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ դա է ճիշտ ուղին, ուստի և, մեր կարծիքով, դա պետք է լինի ռազմասոցիալական ոլորտում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների գերակա նպատակներից մեկը:

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ РА В ВОЕННО-СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ

*А. К. ХАЧАТРЯН, кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой
Социальной работы и социальных технологий ЕГУ,
Т. Р. МАРТИРОСЯН, капитан, кандидат исторических наук,
старший офицер-специалист военно-научного журнала «Айкакан банак»*

РЕЗЮМЕ

Оборонные реформы в РА нацелены, в первую очередь, на обеспечение высокого уровня боеспособности ВС, одним из составляющих которой является социальная защищенность военнослужащих, лиц, уволенных в запас, и членов их семей.

Многие государства с развитой системой социальной защиты (например, США, Израиль) в своей военно-социальной политике вместо устаревших методов обеспечения социальной защиты военнослужащих применяют возможности страховой системы и ипотечного кредитования.

В ходе оборонных реформ в РА целесообразно модернизировать военно-социальную политику РА с учетом передового мирового опыта, в том числе внедрить недостающее звено этой политики – систему социальной работы в армии.

SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF ENSURING THE RA SECURITY IN THE MILITARY-SOCIAL SPHERE

*A. K. KHACHATRYAN, Candidate of Philosophy, Docent,
Head of the Chair of Social Work and Social Technologies, YSU,
T. R. MARTIROSYAN, Captain, Candidate of Historical Sciences,
Senior Officer-Specialist of the Defense-Academic Journal «Haikakan Banak»*

SUMMARY

The RA defense reforms are targeted firstly at ensuring the high level of fighting efficiency of the Armed Forces, one of the constituents of which is the social security of servicemen, persons transferred to the reserve, and their family members.

Many states with the developed system of social protection (for example, USA, Israel) use the possibilities of the insurance system and mortgage lending in their military-social policy instead of the outdated methods of ensuring servicemen's social protection.

In the course of the RA defense reforms it is expedient to modernize the RA military-social policy taking into account the leading world experience, as well as to introduce the missing link of that policy – the system of social work in the Army.

ՀՀ ԲԺՇԿԱՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉ

Մ. Գ. ՎԱՆՅԱՆ, ՀՀ բժշկասոցիալական փորձաքննության
գործակալության պետ

Հաշմանդամների՝ որպես սոցիալական պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց նկատմամբ հոգածությունը եղել և մնում է մարդկությանը հուզող ամենակարևոր խնդիրներից մեկը: Օրինակ՝ Հայաստանում դեռ 4-րդ դարում Ներսես Մեծ կաթողիկոսը հաշմանդամների, ծերերի, անօթևանների համար վանքերին կից կառուցել է անկեղանոցներ, և նրանց խնամքն իր վրա է վերցրել եկեղեցին¹: Միսիթար Գոշն իր «Դատաստանագրքում» սահմանել է հիվանդին, ծերին պահելու նրանց մերձավորների պարտականությունները²: Արդի աշխարհում

ձևավորվել են հաշմանդամի և հաշմանդամության խնդիրների լուծման հարուստ ավանդույթներ: Այս առումով առանձնահատուկ նշանակություն ունի ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամների իրավունքների հռչակագիրը» (1971 թ.), որում նշվում է, որ մտավոր կամ ֆիզիկական կարողությունների անբավարարության հետևանքով իր անձնական կամ սոցիալական կարիքները մասնակի կամ լրիվ չափով բավարարելու կարողությունից զուրկ ցանկացած անձ համարվում է հաշմանդամ, որ հաշմանդամներն ունեն առողջ քաղաքացիներին հավասար իրավունքներ, ուստի և նրանց համար անհրաժեշտ է ստեղծել հասարակական կյանքին լիարժեք կերպով մասնակցելու հավասար հնարավորություններ: 1993 թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի ընդունած «Հաշմանդամների համար հավասար հնարավորությունների ապահովման ստանդարտ կանոններ»³ փաստաթղթում հաշմանդամություն հասկացությունը մեկնաբանվում է որպես կոնկրետ անձի սահմանափակություն, որը նրան խոչընդոտում կամ զրկում է հասարակության մեջ նորմալ դերակատարման հնարավորությունից՝ անձի տարիքի, սեռի, սոցիալական ու մշակութային գործոնների հաշվառմամբ:

ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է մեր պետության սոցիալական բնույթը⁴, «Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» բովանդակում է սոցիալական պետության կերտման ու սոցիալական արդարության արմա-

¹ Տես *Փայլադրոս Բուզանդ*, Հայոց պատմություն (թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ստ. Մալխասյանցի): Ե., 1987, էջ 349–351:

² Տես *Միսիթար Գոշ*, Դատաստանագիրք: Ե., 2001:

³ Տես <http://www.un.org/russian/document/convents/disabled.htm>:

⁴ Տես «ՀՀ Սահմանադրություն», հոդ. 1: Ե., 2005:

տավորման ուղենիշները⁵: Իսկ սոցիալական պետության կարևոր խնդիրներից է հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության ապահովումը:

Այս առումով կարևոր նորմատիվ ակտ է «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, որը սահմանում է «հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության իրավական, տնտեսական ու կազմակերպական հիմունքները, հաշմանդամներին հանրապետության մյուս քաղաքացիների հետ համահավասար հնարավորություններ ապահովելու նպատակով նրանց իրավունքների և ընդունակությունների իրականացման համար առավել բարենպաստ պայմանների և արտոնությունների տրամադրման պետական քաղաքականության հիմնադրույթները»⁶: Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանությունը այն տնտեսական, սոցիալական ու իրավական միջոցառումների համակարգն է, որոնցով ապահովվում են հաշմանդամների կենսագործունեության սահմանափակությունը հաղթահարելու ու փոխհատուցելու պայմանները, և որոնք նպատակաուղղված են նրանց համար ստեղծելու հասարակական կյանքին մասնակցության⁷ մյուս քաղաքացիների հնարավորություններին հավասար հնարավորություններ:

Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության համակարգում կարևոր դեր ունի բժշկասոցիալական փորձաքննությունը, որի ժամանակ գնահատվում է կենսագործունեության սահմանափակությունը՝ պայմանավորված հիվանդության, խեղման կամ վնասվածքի հետևանքով օրգանիզմի ֆունկցիաների կայուն խանգարումներով, սահմանվում է հաշմանդամության խումբը կամ հաշմանդամ երեխայի կարգավիճակը, որոշվում են կենսագործունեության սահմանափակության աստիճանը, հաշմանդամի վերականգնման ու սոցիալական պաշտպանության տեսակները, հաշմանդամության ժամկետը, պատճառական կապը, մասնագիտական աշխատունակության կորստի աստիճանը, մշակվում և հաստատվում է հաշմանդամի անհատական վերականգնողական ծրագիրը, երկարաձգվում է ժամանակավոր աշխատունակության քերթիկի ժամկետը⁷:

Գործող կարգի համաձայն՝ բժշկասոցիալական փորձաքննություն իրականացնում են այդ ոլորտում իրավասու պետական մարմինները՝ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ՀՀ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալության կառուցվածքային ստորաբաժանումները (փորձաքննական բաժին, վերականգնողական ծրագրերի բաժին) և տարածքային բժշկասոցիալական փորձաքննական հանձնաժողովները:

ՀՀ Կառավարությունը սահմանել է փորձաքննության ժամանակ օգտա-

⁵ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 27:

⁶ «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» 1993 թ. ապրիլի 14-ի հմ. ՀՕ-57-ՀՆ-0800-1 ՀՀ օրենքը («ՀՀ Գերագույն խորհրդի տեղեկագիր», 1993 թ., հմ. 10):

⁷ Տես «Բժշկասոցիալական փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության 2006 թ. մարտի 2-ի հմ. 276-Ն որոշումը («ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր», 2006, հմ. 16 (471)):

գործվող դասակարգիչներ և հաշմանդամության խմբերին դասման չափանիշներ: Հաշմանդամության պատճառ կարող են լինել՝ մանուկ հասակում ձեռք բերված հիվանդությունը, ընդհանուր հիվանդությունը, աշխատանքային խեղումը կամ վնասվածքը, զինվորական ծառայության ժամանակ ստացած հիվանդությունը, խեղումը կամ վնասվածքը, և այլն⁸: 18 տարին լրացրած և հաշմանդամ ճանաչված անձին տրվում է հաշմանդամության խումբ (1-ին, 2-րդ կամ 3-րդ), իսկ մինչև 18 տարեկան երեխաներին՝ «հաշմանդամ երեխա» կարգավիճակ:

Հաշմանդամության պատճառական կապը սահմանվում է հաշմանդամություն առաջացնող ախտաբանական վիճակի և այդ ախտաբանական վիճակի պատճառի (անմիջական կապ կամ հետևանք) վերաբերյալ փաստաթղթերում եղած տվյալների հիման վրա: Փորձաքննությամբ որոշվում է նաև մահվան պատճառական կապը արտադրական խեղման, մասնագիտական հիվանդության, մարտական գործողություններին մասնակցելու, զինվորական ծառայության և այլ հանգամանքների հետ:

Գործակալության անմիջական մասնակցությամբ կատարելագործվում է հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության ոլորտը կարգավորող նորմատիվ իրավական ակտերի համակարգը: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության որոշմամբ իջեցվել է անժամկետ հաշմանդամության սահմանման շեմը: Եթե այն նախկինում 1-ին և 2-րդ խմբի հաշմանդամների համար օրենքով սահմանված էր 10 տարի, իսկ 3-րդ խմբի համար՝ 15 տարի ժամկետով, ապա ներկայումս հաշմանդամությունը կարող է սահմանվել անժամկետ, եթե անձին հաշմանդամության խումբ է սահմանվում առնվազն 7 տարվա դիտարկումից հետո:

Ե՛վ առաջին անգամ վերափորձաքննության ենթարկվող անձինք, և՛ վերափորձաքննվող հաշմանդամները նախկինում դիմումի հետ հանձնաժողովին ներկայացնում էին նաև բուժում իրականացրած բժշկական կազմակերպության ուղեգիրը (88 ձև): Ըստ նոր կարգի՝ վերափորձաքննության ենթարկվող անձինք ազատվում են ուղեգիր ներկայացնելու պարտականությունից, քանի որ այն պարունակում է քաղվածքներ բժշկական փաստաթղթերից, որոնց բնօրինակները ներկայացնում են հիվանդները: Այս փոփոխության շնորհիվ վերափորձաքննության ենթարկվող անձինք ստիպված չեն դիմելու միջանկյալ օղակի, և չի ոտնահարվում պետական մարմնին ինքնուրույն դիմելու նրանց իրավունքը:

Փոփոխության է ենթարկվել նաև բժշկասոցիալական փորձաքննական հանձնաժողովի որոշումը վերադասության կարգով բողոքարկելու ժամկետը: Նախկինում նախատեսված էր բողոքարկման մեկամսյա ժամկետ, 2005 թ. այն երկարացվել է մինչև 6 ամիս:

Բժշկասոցիալական փորձաքննության համակարգում տարիներ շարունակ չլուծված խնդիր էր հանրապետության հեռավոր և սահմանամերձ գյուղերի

⁸ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը:

սոցիալապես առավել անապահով բնակչության համար բժշկասոցիալական փորձաքննության մատչելիության ապահովումը: 2004 թվականից բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովները նշված տարածքներում կազմակերպում են արտագնա խորհրդատվական բժշկասոցիալական փորձաքննություններ:

Այդ հանձնաժողովների գործունեության նկատմամբ սահմանվել է խիստ հսկողություն: Պարբերաբար անցկացվում են արտագնա ընդլայնված խորհրդատվական բժշկասոցիալական փորձաքննություններ, քննարկվում են հսկողական քննությունների ժամանակ հայտնաբերված սխալ որոշումներն ու վերափորձաքննությունների ստուգումների արդյունքները, լուծվում են ամենամսյա խորհրդակցությունների ժամանակ բարձրացվող հարցերը:

Չարգացած երկրներում հանրության ուշադրության կենտրոնում է հաշմանդամների վերականգնման գործը: Վերականգնողական բնագավառը, իր ձեռքբերումներով հանդերձ, պահանջում է հաշմանդամների վերականգնման մեթոդներին և ուղիներին վերաբերող շատ բարդ խնդիրների լուծում՝ բուժկենսաբանական, սոցիալական և անհատական հատկությունների հաշվառմամբ:

«Վերականգնումը» ակտիվ գործընթաց է, որի նպատակն է հասնել հիվանդության, խեղման կամ վնասվածքի հետևանքով առաջացած ֆունկցիայի խանգարման լրիվ վերականգնմանը, իսկ եթե այդ նպատակն իրական չէ, ապա գոնե հասնել հաշմանդամների ֆիզիկական, հոգեկան ու սոցիալական հնարավորությունների չափավոր օգտագործմանը, ինչն առավել անհրաժեշտ է հաշմանդամներին հասարակությանն ինտեգրելու համար՝ նպատակ ունենալով հաշմանդամի ֆինանսական, տնտեսական, սոցիալական անկախության ապահովումը: Կարևորվում է հաշմանդամներին առավելագույն ֆիզիկական, հոգեկան, սոցիալական, տնտեսական ու մասնագիտական լիարժեքության վիճակի հասցնելը:

Որպես հաշմանդամի օրգանիզմի ֆունկցիայի վերականգնման դինամիկ հսկողության մեթոդ բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովները պարբերաբար կատարում են վերափորձաքննություն՝ հաշմանդամի առողջության և աշխատունակության վիճակի մեջ տեղի ունեցած այս կամ այն փոփոխությունը ժամանակին հայտնաբերելու և այդ ցուցանիշների հիման վրա հաշմանդամության մեկ այլ խումբ սահմանելու և հաշմանդամի համար նոր անհատական վերականգնողական ծրագիր կազմելու նպատակով:

Բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների եզրակացությունը հնարավորություն է տալիս լուծելու թռչակավորման ճիշտ որոշման և հաշմանդամների՝ աշխատանքի նպատակային տեղավորման խնդիրները: Բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների եզրակացությամբ հաշմանդամին տեղավորում են այնպիսի աշխատանքի, որտեղ նա կկարողանա աշխատել առավելագույն արդյունավետությամբ՝ առանց իր առողջությանը վնաս հասցնելու:

Հայաստանի Հանրապետության բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությունը, բացի իր հիմնական գործառնությունների կատարումից, մեծ ուշա-

դրություն է դարձնում բնակչության սոցիալ-իրավական դաստիարակության հարցերին: Ուստի նա իր 25 տարածքային մարմինների և 3 մասնագիտացված հանձնաժողովների միջոցով պետական և մասնավոր հեռուստաալիքներով, ռադիոյով և մամուլում պարբերաբար լուսաբանում է բժշկասոցիալական փորձաքննության կարգը, կիրառվող դասակարգիչներն ու հաշմանդամության խմբերի սահմանման չափանիշները, բժշկասոցիալական փորձաքննության բնագավառի վերաբերյալ օրենսդրությանը և հաշմանդամների վերականգնողական միջոցառումներին նվիրված հարցերը: Գործակալության պաշտոնական ինտերնետային կայքում զետեղված են ոլորտի հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը, ներկայացվում են ոլորտի վերաբերյալ քաղաքացիների կողմից հաճախ տրվող հարցերը և դրանց պատասխանները: Այդ տեղեկույթը պարբերաբար թարմացվում է, կայքն ունի հետադարձ կապի հնարավորություն⁹:

Գործակալությունում տարածքային մարմինների ղեկավարների ու հանձնաժողովի մասնագետների մասնակցությամբ կազմակերպվում են ամենամսյա խորհրդակցություններ, որոնց ժամանակ քննարկվում են գործակալության խնդիրները, տարածքային մարմինների ու կառուցվածքային ստորաբաժանումների ընթացիկ գործունեությունը, ներկայացվում է Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության միջոցով իրականացվող պետական քաղաքականությունը՝ ուղղված հաշմանդամների բժշկասոցիալական փորձաքննության իրականացմանը, հաշմանդամների վերականգնողական անհատական ծրագրերի մշակմանը, վերականգնողական միջոցառումների կազմակերպմանը:

Բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությունը նաև ակտիվ կերպով մասնակցում է Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետի որոշմամբ 2008 թ. փետրվարին ստեղծված՝ հաշմանդամ անձանց հարցերով զբաղվող ազգային հանձնաժողովի աշխատանքին: Մեր գործակալության մասնագետները Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սոցիալական ապահովության նախարարության բժշկասոցիալական փորձաքննության կենտրոնի հետ համագործակցության շրջանակներում մասնագիտական և մեթոդական օգնություն են ցույց տալիս ԼՂՀ համապատասխան ծառայություններին:

Միջազգային ասպարեզում ՀՀ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությունը համագործակցում է ԱՄՆ-ի Միջազգային զարգացման գործակալության (ՄՁԳ) Հայաստանի սոցիալական պաշտպանության համակարգերի հզորացման (TSG) ծրագրի և Կրթության զարգացման ակադեմիայի (AED) մարդկային և հաստատութենական ներուժի զարգացման ծրագրի հետ:

Մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ի ՄՁԳ Հայաստանի Սոցիալական պաշտպանության համակարգերի հզորացման ծրագրի միջոցներով բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությունում ձևավորվել է հաշմանդամների տվյալների հաշվառման շտեմարան, ավտոմատացվել է բժշկասոցիալական փորձաքննությու-

⁹ Տես <http://www.hhbsp.am>:

յան գործերի վարման աշխատանքը, ստեղծվել են տվյալների հանրապետական և տեղային ցանցեր:

Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության համակարգում անցած տարիներին եղել է շոշափելի առաջընթաց, սակայն առկա են նաև խնդիրներ, որոնց լուծումն անշուշտ կնպաստի հաշմանդամ քաղաքացիների սոցիալական պաշտպանության մակարդակի բարձրացմանը: Մեր կարծիքով՝ դրանցից առավել կարևորներն են.

– բժշկասոցիալական փորձաքննության ոլորտի մասնագետների որակավորման բարձրացումը, այդ թվում՝ փորձի փոխանակմամբ, համալրում նոր մասնագիտություններով (հոգեբան բժիշկներ, վերականգնողաբաններ և սոցիալական աշխատողներ),

– ոլորտի օրենսդրական դաշտի կատարելագործումը,

– բժշկասոցիալական փորձաքննության ժամանակ օգտագործվող դասակարգիչների ու հաշմանդամության խմբերի սահմանման չափանիշների համապատասխանեցումը եվրոպական դասակարգիչներին ու չափանիշներին,

– բժշկասոցիալական փորձաքննության օբյեկտիվության և որակի բարձրացման նպատակով գործակալությունում ախտորոշիչ բաժնի ստեղծումը,

– անհրաժեշտության դեպքում կադրերի ժամանակին փոխարինման նպատակով կադրային բանկի ստեղծումը,

– վերականգնողական պետական ծառայության ստեղծումն ու զարգացումը,

– հաշմանդամների վերականգնման բազային ծրագրի կազմումն ու հաստատումը, վերականգնողական միջոցառումների վերահսկելիության ու հետադարձ կապի ապահովումը:

Այսպիսով՝ Հայաստանի Հանրապետությունը զարգանում է սոցիալական պետության կայացման ուղիով: Այդ ասպարեզում կարևոր դեր ունի հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանական համակարգը, որի բաղկացուցիչ տարրերից է բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությունը: Միայն համակարգի բոլոր տարրերի ներդաշնակ ու համաչափ զարգացման դեպքում կարելի է ակնկալել զգալի հաջողություններ: Ուստի բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալության հետագա զարգացումը ևս բարեփոխումների կարևոր խնդիրներից մեկն է:

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АГЕНТСТВА МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ РА В КАЧЕСТВЕ КОМПОНЕНТА СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ИНВАЛИДОВ

М. Г. ВАНЯН, Начальник Агентства медико-социальной экспертизы РА

РЕЗЮМЕ

Социальная защита инвалидов является важной задачей общества и государства, условия и порядок решения которой определены в соответствующих основополагающих правовых и программных документах:

Конституция РА определяет социальный характер государства, а Стратегия национальной безопасности – направления построения социального государства и укоренения социальной справедливости.

В соответствии с Законом РА «О социальной защите инвалидов в Республике Армения» система социальной защиты инвалидов состоит из мероприятий экономического, социального и правового характера, в осуществлении которых особое место занимает определенный Правительством РА государственный орган – агентство медико-социальной экспертизы Министерства труда и социальных вопросов РА. На основе оценки ограничений, обусловленных стойкими нарушениями функций организма вследствие болезни, увечья или повреждения, агентство определяет группу инвалидности, а также виды реабилитации инвалидов и их социальной защиты.

Агентство осуществляет целенаправленную деятельность по улучшению качества предоставляемых услуг, совершенствованию законодательства в данной сфере, сотрудничает с международными организациями.

Однако для решения проблем инвалидов и инвалидности необходимо концептуальное усовершенствование законодательства и системы управления в данной сфере с учетом передового международного опыта.

THE ACTIVITY OF THE RA MEDICAL-SOCIAL EXPERTISE AGENCY AS A COMPONENT OF THE SYSTEM OF INVALIDS' SOCIAL PROTECTION

M. G. VANYAN, Head of the RA Medical-Social Expertise Agency

SUMMARY

Invalids' social protection is an important objective of the society and state, and the terms and rules to meet it are fixed in the corresponding fundamental legal and program documents: the RA Constitution defines the state's social character, but the National Security Strategy points out the directions of building social state and underpinning social justice.

In conformity with the RA Law «On the social protection of invalids in the Republic of Armenia» the system of invalids' social protection consists of economic, social and legal measures, in implementation of which the state body established by the RA Government – the Medical-Social Expertise Agency of the RA Ministry of Labor and Social Affairs, takes a special place. Based upon the analysis of assessing limitations conditioned by permanent disorders of the organism functions as a result of a disease, mutilation or injury, the agency determines the disability group, as well as types of invalids' rehabilitation and their social protection.

The agency implements a targeted activity on improving quality of services, enhancing the legislation in this sphere, and cooperates with international organizations.

However, for solving problems of invalids and disability it is necessary to conceptually improve the legislation and management system in this sphere taking into consideration the leading international experience.

ՋԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՋԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՐՈՅԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉ

Ա. Ն. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՊՆ Ձինձառայողների սոցիալական
պաշտպանության վարչության պետի տեղակալ

Ձինվորական-սոցիալական աշխատանքը որպես զինվորական կառավարման մարմինների գործունեության ոլորտ ձևավորվել է 20-րդ դարի 90-ական թվականներին: «Ձինվորական-սոցիալական աշխատանքի գլխավոր նպատակն է ստեղծել նորմալ սոցիալական պայմաններ, որոնցում զինձառայողները, քաղաքացիական անձնակազմը կկարողանան արդյունավետ կերպով կատարել իրենց պարտականությունները»¹: ՌԻստի դա իրավական ակտերով սահմանված այն քաղաքական, իրավական, տնտեսական, դաստիարակչական, կրթական, հոգեբանական և այլ միջոցառումների համակարգն է, որոնք ուղղված են զինձառայողների, զինվորական ձառայությունից արձակված անձանց և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալ-տնտեսական իրավունքների ու երաշխիքների իրականացման, նրանց սոցիալական պաշտպանության ապահովմանը: Ձինվորական-սոցիալական աշխատանքը ՁՈՒ-ի բարոյահոգեբանական ապահովման համակարգի կարևոր բաղադրիչներից մեկն է², քանի որ զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական խնդիրների լուծումը նրանց արժանապատիվ կեցության ապահովման էական պայմանն է, որն էլ իր հերթին հիմքային նախադրյալ է կյանքի համար հավանական մեծ վտանգ պարունակող զինվորական ձառայության բարոյական և հոգեբանական շարժառիթավորման:

Ձինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պաշտպանության համակարգի իրավական հիմքը ՀՀ Սահմանադրությունն է, որի դրույթներից բխում է, որ մարդու արժանապատիվ կյանքն ու ազատ զարգացումն ապահովող պայմանների ստեղծումը միայն քաղաքացու անձնական գործը չէ, այլ համապետական խնդիր է:

Ձինվորական-սոցիալական աշխատանքը իրականացվում է ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմի ժամանակ: Այն կատարում են պետական իշխանության ու զինվորական կառավարման մարմինները, հրամանատարները, զինված ուժերի սոցիալական կառույցները, հասարակական կազմակերպությունները:

¹ «Настольная книга войскового психолога, офицера по организации общественно-государственной подготовки и военно-социальной работы». М., 2004, с. 235.

² Տես «ՀՀ Պաշտպանության նախարարի 2004 թ. սեպտեմբերի 17-ի հմ. 907 հրամանը»:

Ձինծառայողը քաղաքացիական հասարակության լիարժեք անդամ է և ունի բոլորին հավասար իրավունքներ: Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան սահմանափակվում են նրա միայն այն իրավունքները, որոնց իրացումը կարող է սպառնալ պետության անվտանգությանը: Փոխարենը՝ զինծառայողների վրա դրված հատուկ պարտականությունների հաշվառմամբ, օրենքով սահմանված կարգով նրանց վերապահվում են լրացուցիչ սոցիալական իրավունքներ ու երաշխիքներ:

Այսպիսով՝ զինվորական-սոցիալական աշխատանքը տարածվում է զինծառայողների կենսագործունեության բոլոր ոլորտների վրա և ներառում է.

– զինծառայողների գործառույթային պարտականությունների կատարման համար անհրաժեշտ սոցիալ-տնտեսական և իրավական պայմանների ստեղծումը,

– զինծառայողների, զինծառայությունից արձակված անձանց և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծումը,

– բոլոր կատեգորիաների զինծառայողների իրավական դաստիարակությունը:

Ձինվորական-սոցիալական աշխատանքի կատարումն անհնար է առանց զինվորական կոլեկտիվներում և գործառույթի տեղակայման վայրերում սոցիալական իրավիճակի ուսումնասիրության և դրա զարգացման կանխատեսման, ինչպես նաև զինծառայողների սոցիալական պաշտպանվածության ռեալ մակարդակի որոշման: Ձինվորական կառավարման մարմինները պետք է մշտապես ունենան օբյեկտիվ տեղեկություններ զինվորական կոլեկտիվի սոցիալական խնդիրների մասին: Դրանք հարկավոր են ձեռնարկվող միջոցառումների արդյունավետությունը գնահատելու, սոցիալական լարվածության աճմանը նպաստող գործոնները վաղ փուլերում բացահայտելու և հնարավորինս չեզոքացնելու համար: Ավելին. ռեալ սոցիալական վիճակի ուսումնասիրությունը ոլորտի կատարելագործման հիմքն է: Փորձը ցույց է տալիս, որ սոցիալական խնդիրների մեծ մասը կարող է լուծվել անմիջապես տեղում՝ գործառույթում, ստորաբաժանումում, անհրաժեշտ է միայն ժամանակին բացահայտել դրանք և ճիշտ գնահատել ստեղծված իրավիճակը:

Այս առումով ՀՀ ՁՈՒ-ի արդիական խնդիրներից է սոցիալական իրավիճակի մասին տվյալների բազայի ստեղծումը: Ընդ որում, նպատակահարմար է ստեղծել տվյալների երկու բազա, որոնցում, համապատասխանաբար, ներառված լինեն՝

1. զինծառայողների սոցիալական պաշտպանվածության ռեալ մակարդակը բնութագրող տվյալները և այդ ոլորտում առկա հիմնախնդիրները,

2. զինծառայողների, զինծառայությունից արձակված անձանց ու նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական վերականգնմամբ և ինտեգրմամբ, սոցիալական պաշտպանության այլ խնդիրներով զբաղվող կազմակերպությունների վերաբերյալ տվյալները:

Ձինվորական-սոցիալական աշխատանքի կարևոր խնդիրներից է համագործակցությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ:

Չինժառայողների սոցիալական պաշտպանության գործում մեծ է նաև հասարակական կազմակերպությունների դերը, հատկապես՝ տեղեկատվության և վերահսկողության առումներով:

Չինվորական-սոցիալական աշխատանքում բացառիկ կարևորություն ունի զինժառայողների իրավական դաստիարակությունը: Իրավական դաստիարակությունը նպատակաուղղված է մարդկանց մեջ խոր և հաստատուն իրավական գիտելիքների, բարձր իրավական կուլտուրայի, սովորույթների և հմտությունների, բարձր մակարդակի իրավագիտակցության և օրինապահ վարքի անհրաժեշտության գիտակցման ձևավորմանը:

Չինվորական-սոցիալական աշխատանքի շրջանակներում իրավական դաստիարակության անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ զինժառայողների սոցիալական պաշտպանության ոլորտում գլխավոր և առավել բարդ խնդիրը ոչ այնքան նրանց իրավունքների օրենսդրական ապահովումն է, որքան իրավական ակտերի համապատասխան ընկալումը՝ կախված զինժառայողների իրավական պատրաստության, իրավական գիտակցության և իրավական կուլտուրայի մակարդակից: Հարկ է նշել, որ անձնակազմի իրավական իրազեկման արդյունավետությունն էապես մեծանում է այն դեպքում, երբ այդ աշխատանքում ներգրավվում են իրավաբանական կրթություն ունեցող Չինվորականներ, իրավապաշտպան մարմինների աշխատողներ: Չինժառայողներին և համակարգում ընդգրկված քաղաքացիական անձանց՝ իրենց իրավունքների, պարտականությունների վերաբերյալ անհատական կամ խմբային իրավաբանական խորհրդատվություն տրամադրելու նպատակով անհրաժեշտ է զորամասերում ստեղծել տեղեկատվական-խորհրդատվական կետեր: Ռ-Դ Չինված ուժերում այդ պրակտիկան արդեն գործում է: Պատերազմական պայմաններում տեղեկատվական-խորհրդատվական կետերի հաստիքացուցակում նախատեսված է 3 հաստիքային միավոր. կետի պետ (սպա), խորհրդատու (սպա), մասնագետ (քաղաքացիական անձ): Տեղեկատվական-խորհրդատվական կետի ընդհանուր ղեկավարումը դրված է զորամասի հրամանատարի դաստիարակչական աշխատանքի գծով տեղակալի վրա³: Նմանատիպ կետեր կան նաև տարածքային զինկոմիսարիատներում՝ զորացրվածներին, վետերաններին սպասարկելու նպատակով:

Որպես գործունեության տեսակ՝ Չինվորական-սոցիալական աշխատանքը բաղկացած է երեք փուլից.

1. Չինվորական-սոցիալական աշխատանքի նպատակների և առաջադրանքների հստակ ձևակերպման փուլ: Չինվորական կառավարման մարմինների գործունեության այդ փուլն սկսվում է Չինվորական-սոցիալական աշխատանքի ղեկավար փաստաթղթերի, ինչպես նաև զինժառայողների սոցիալական պաշտպանության նորմատիվ-իրավական ակտերի ուսումնասիրությամբ: Բացի այդ, ուսումնասիրվում են նաև զորամասի ռեալ իրավիճակը, զինժառայողների և

³ Տես «Настольная книга войскового психолога, офицера по организации общественно-государственной подготовки и военно-социальной работы». М., 2004, с. 244:

նրանց ընտանիքների անդամների, զորամասի տեղակայման շրջանի բնակչության սոցիալական պաշտպանվածության առկա մակարդակը, հիմնախնդիրները: Գնահատվում են նաև զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների խնդիրները լուծելու համար տեղական ինքնակառավարման մարմինների, կազմակերպությունների ու հիմնարկների հնարավորությունները,

2. զինվորական-սոցիալական աշխատանքի ոլորտի մասնագիտական գիտելիքների արմատավորման և հմտությունների ձևավորման փուլ: Այս փուլում կատարվում են հրահանգչամեթոդական աշխատանքներ, ուսումնասիրվում է զինվորական-սոցիալական աշխատանքի առաջավոր փորձը (ներառյալ՝ միջազգային), ստեղծվում է ուսումնանյութական բազա, զինվորական-սոցիալական աշխատանքի կազմակերպիչներն ապահովվում են անհրաժեշտ նորմատիվ իրավական ակտերով, տեղեկատվական ու մեթոդական գրականությամբ,

3. *զինվորական-սոցիալական աշխատանքի պլանավորման և կատարման փուլ*: Այս փուլում պլանավորվում են զինվորական-սոցիալական աշխատանքի հեռանկարային և մեկամսյա կտրվածքով ընթացիկ համալիր միջոցառումները՝ կորպուսի, բրիգադի, գնդի մակարդակով: Գումարտակում (ղիվիզիոնում) հեռանկարային և մեկամսյա զինվորական-սոցիալական աշխատանքը պլանավորվում է առանձին միջոցառումների ձևով: Վաշտերում կազմակերպվում են զինծառայողների, համակարգում ընդգրկված քաղաքացիական անձանց իրավունքների, պարտականությունների և արտոնությունների գծով պարապմունքներ: Տվյալ փուլը ներառում է նաև այս կամ այն միջոցառման կատարողների ընտրություն և ժամկետների սահմանում: Այս փուլի անբաժանելի մասն է կազմում նաև աշխատանքի արդյունքների նկատմամբ վերահսկողությունը:

Պատերազմի ժամանակ զինվորական սոցիալական աշխատանքն ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Բացի զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալ-տնտեսական իրավունքներն ու երաշխիքներն ապահովելուց, այն ներառում է անհրաժեշտ սոցիալ-հոգեբանական օգնություն նաև մարտական գործողությունների գոտիներում խաղաղ բնակչության, ստրեսային իրավիճակներում հայտնված, վիրավոր և հոգեխցված զինծառայողներին, ինչպես նաև հակառակորդի՝ զերի ընկած զինծառայողներին և բնակչությանը:

ВОЕННО-СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ

*А. Н. САРГСЯН, полковник, Заместитель начальника
управления социальной защиты военнослужащих МО РА*

РЕЗЮМЕ

Главная цель военно-социальной работы – создание нормальных социальных условий, при которых военнослужащие и гражданский персонал смогут эффективно выполнять свои обязанности. Военно-социальная ра-

бота — это система определенных правовыми актами политических, правовых, экономических, образовательных, воспитательных, психологических и других мероприятий, осуществляемых в целях обеспечения реализации социально-экономических прав и гарантий военнослужащих и лиц, уволенных с военной службы, членов их семей, а также их социальной защиты.

Военно-социальная работа является важным компонентом системы морально-психологической работы, поскольку решение социальных проблем военнослужащих и членов их семей является существенным условием обеспечения их достойной жизни, что в свою очередь является базовой предпосылкой для моральной и психологической мотивации воинской службы и правомерного поведения.

Военно-социальная работа проводится с учетом особенностей как в мирное, так и в военное время в три этапа — формулировка целей и задач, укоренение профессиональных знаний и навыков, планирование и выполнение.

MILITARY-SOCIAL WORK AS A CONSTITUENT OF MORAL-PSYCHOLOGICAL SECURITY OF THE ARMED FORCES

*A. N. SARGSYAN, Colonel, Deputy Head of the Servicemen's Social Protection Board
of the MOD, RA*

SUMMARY

The ultimate goal of military-social work is the creation of normal social conditions under which servicemen and civil personnel will be able to efficiently perform their duties. Military-social work is a system of political, legal, economic, educational, training, psychological and other measures determined by legal acts and being implemented to ensure the fulfilment of social-economic rights and guarantees of servicemen and persons discharged from military service, their family members, as well as their social protection.

Military-social work is an important constituent of the moral-psychological work system as the solution of social problems of servicemen and their family members is an essential condition to provide life of dignity, which in its turn is a basic premise for moral and psychological motivation of military service and good behavior.

Military-social work is carried out taking into account the peculiarities both in peace and wartime in three stages — statement of goals and problems, consolidation of professional knowledge and skills, planning and implementation.

**ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ.
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ-ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄ**

ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանը
քնակարաններ է հանձնում զինծառայողներին.
Երևան, 2009 թ. հունիսի 19

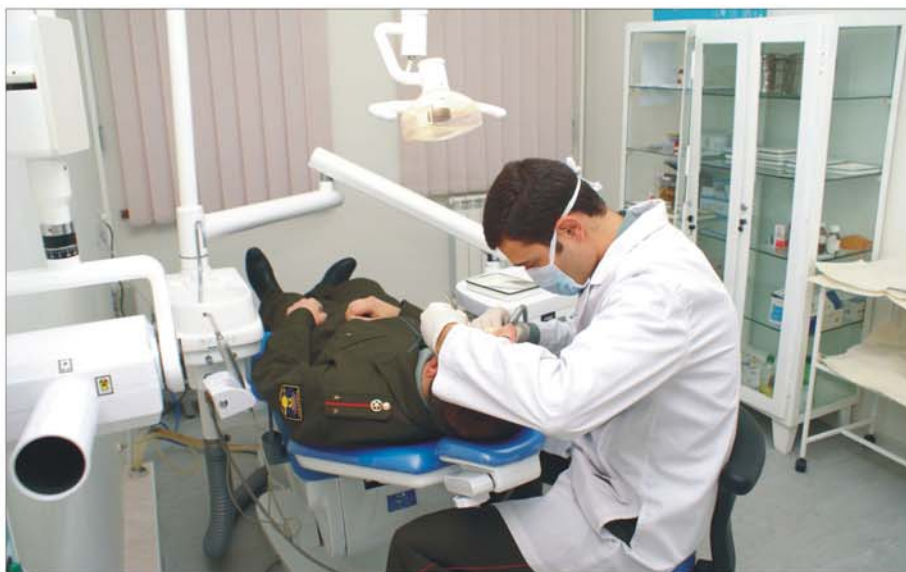
ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանը պարտադիր ժամկետային զինծառայողներին ծառայողական պարտականությունները կատարելիս ցուցաբերած խիզախության համար պարգևատրում է գերատեսչական մեդալներով.
Երևան, 2009 թ. հունիսի 1

Գրվազ ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանի և Հանահայկական միջազգային երիտասարդական կենտրոնի նախաձեռնությամբ Արցախյան ազատամարտի մասնակցի համար կառուցված առանձնատան բացման արարողությունից: Կենտրոնում՝ ՀՀ ՁՈՒ-ի հոգևոր առաջնորդ Տեր Վրթանես եպիսկոպոս Աբրահամյանը.
Տավուշի մարզ, 2009 թ. հունիսի 28

ՀՀ պաշտպանության նախարարության նորակառույց վարչական համալիրի
ճաշարանում ընդմիջման ժամանակ

Զինձառայողների բուժապասարկումը ՀՀ ՊՆ նոր վարչական համալիրի
մասնագիտացված բժշկական կետում

ՀՀ ՊՆ «Լեռնային Հայաստան» հանգստյան տուն – առողջարանը Դիլիջանում

Ջինժառայողների հանգստի կազմակերպում ՀՀ ՋՈՒ-ի զորամասերից մեկում

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐԻ
ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ

Գ. Ե. ՄԻՐԶՈՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու,
«Զինվորի մայր» ՀԿ նախագահ, Ա. Է. ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ, «Զինվորի մայր»
հասարակական կազմակերպության ծրագրերի համակարգող

«Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման առաջնահերթություններից են քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը, հասարակության համախմբումը քաղաքական, տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ազգային ծրագրերի իրագործման նպատակով: Հիմնարար մոտեցումն է պետության կառավարմանը ոչ կառավարական կազմակերպությունների, հասարակության լայն շրջան-

ների մասնակցությունն ապահովելը»¹: Այս դրույթին համահունչ են «Զինվորի մայր» հասարակական կազմակերպության նպատակները և պահանջները:

«Զինվորի մայր» կազմակերպությունն ստեղծվել է երկրի համար ծանր ժամանակաշրջանում՝ 1991 թվականին, երբ նոր էին ձևավորվում անկախ պետությունն ու ազգային բանակը: Կազմակերպության առաքելությունը ազգային բանակի զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին իրավական ու սոցիալական աջակցության ցուցաբերումն է:

Կազմակերպությունն իր առաքելությունից բխող նպատակներին հասնելու համար կարևոր է համարում զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին աջակցության ծրագրերի իրականացումը: Սակայն լուծելով միայն այս խնդիրը՝ կազմակերպությունը կհեռանար իր առաքելությունից, քանի որ աջակցության ծրագրերի իրականացումը պրոբլեմի իրավիճակային լուծում է, մինչդեռ մեր նպատակն է բարենպաստ իրադրության ձևավորումը: Ուստի կազմակերպության մյուս կարևոր խնդիրը մասնակցությունն է զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովման բնագավառի իրավական համակարգի կատարելագործմանը:

Զինծառայողներին և նրանց ընտանիքների անդամներին սոցիալական և իրավական աջակցության նպատակով կազմակերպությունը միջազգային և այլ դոնոր կազմակերպությունների ու բարերարների օժանդակությամբ իրականացնում է նյութական ու հոգեբանական աջակցության, կրթական, հանգստի կազ-

¹ «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ»: «ՀԲ», 2006, հմ. 2:

մակերպման, բուժապահովման, իրավական դաստիարակության և այլ ծրագրեր:

Չգալի է կազմակերպության ներդրումը զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովման բնագավառի իրավական համակարգի կատարելագործման ոլորտում: Կազմակերպությունը մշակել և համապատասխան պետական մարմիններին է ներկայացրել նշված իրավական համակարգի բարեփոխմանն ուղղված բազմաթիվ առաջարկություններ, որոնց մեծ մասն արտացոլվել է համապատասխան իրավական ակտերում: Անշուշտ, այս գործում էական նշանակություն ունի մեր առօրյա աշխատանքը, որի ընթացքում ձեռք բերված տեղեկությո՞ւնը, ի հայտ բերված պրոբլեմների քննարկումները մեծապես նպաստում են այդ առաջարկությունների ձևակերպմանը և համակարգմանը:

Որպես այդ ոլորտի խնդիրների լուծմանը կազմակերպության մասնակցության օրինակ կարելի է նշել զոհված ազատամարտիկների երեխաների ուսման վարձը ՀՀ պետական բյուջեի միջոցներից վճարելու մասին բուհական ընդունելության կարգում փոփոխությունը, որի շնորհիվ սոցիալապես խոցելի այս խմբի երեխաներն ավելի լայն հնարավորություն ստացան իրացնելու կրթության իրենց իրավունքը: Կազմակերպությունը մասնակցել է «Սահմանված կարգի խախտմամբ պարտադիր զինվորական ծառայություն չանցած քաղաքացիների մասին» ՀՀ օրենքի² մշակմանն ու ընդունմանը: Դրա շնորհիվ մեծ թվով հայ երիտասարդներ վերադարձել են Հայաստան, ինչը դրականորեն է ազդել Հայաստանի համար շատ կարևոր միգրացիոն հոսքերի վրա³, իսկ այն անձինք, որոնք իրենց ապագան տեսնում են Հայաստանից դուրս, հնարավորություն ստացան արժանապատվությամբ ապրելու իրենց բնակության երկրում՝ որպես օրինապաշտ քաղաքացիներ:

Կարծում ենք, որ «Զինվորի մայր» կազմակերպությունը, հանձին իր նախագահի անդամակցելով ՀՀ Պաշտպանության նախարարին առընթեր հասարակական խորհրդին, ավելի մեծ հնարավորություն է ստացել դրա շրջանակներում կատարվող աշխատանքի ու համագործակցության միջոցով արդյունավետ կերպով լուծելու իր խնդիրները, քանի որ այդ կառույցը համարում է Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության ձևավորման ու զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների շահերի պաշտպանության կարևոր գործիք:

Ներկա փուլում կազմակերպությունը, փաստելով պաշտպանական բարեփոխումների շնորհիվ տեղի ունեցող դրական տեղաշարժը, կարևորում է հետևյալ սոցիալական խնդիրների լուծումը.

– պարտադիր զինվորական ծառայություն անցնող զինծառայողների ընտանիքների համար կոմունալ ծառայությունների դիմաց վճարների փոխհատուցման կամ զեղչման համակարգի ներդրում,

² Տես «Սահմանված կարգի խախտմամբ պարտադիր զինվորական ծառայություն չանցած քաղաքացիների մասին» 2003 թ. դեկտեմբերի 17-ի հմ. ՀՕ-8-Ն ՀՀ օրենքը («ՀՀ Պաշտոնական տեղեկագիր», 2004, հմ. 6 (305)):

³ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես «Զինվորական ծառայությունը և միգրացիայի հիմնախնդիրները»: Ե., 2008 թ.:

– զինժառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների՝ օրենքով ամրագրված իրավունքների ու երաշխիքների ապահովման ռեալ մեխանիզմների ստեղծում, քանի որ դրանց մի զգալի մասը մինչ օրս բավարարվում է կա՛մ մասնակիորեն, կա՛մ ոչ պատշաճ որակով ու մակարդակով,

– նախկին զինժառայողների, հատկապես՝ հաշմանդամների համար հասարակությամբ ինտեգրվելու և լիարժեք կյանքով ապրելու հնարավորությունների ստեղծում. այս շարքից թերևս կարելի է նշել հաշմանդամ դարձած այն նախկին զինժառայողներին, որոնք բնակվում են բարձրահարկ շենքերի վերին հարկերում, ստորին հարկերում բնակարան հատկացնելու խնդիրը:

Մեր կարծիքով՝ այս և նմանօրինակ այլ խնդիրների լուծման համար դրական նշանակություն կունենա զինժառայողների և մարտական գործողությունների մասնակիցների սոցիալական խնդիրների լուծման համակարգված ձևերի կիրառումը, պատերազմի հաշմանդամներին՝ պետական բյուջեի միջոցներով ֆինանսավորվող սոցիալական աջակցության հիմնադրամի ստեղծումը, վետերանների հանգստի կազմակերպումը: Վերջինս նաև կարելի է օգտագործել դաստիարակչական նպատակով, եթե վետերանների հանգստի կազմակերպման միջոցառումների մի մասն իրականացվի նրանց և գորակոչիկների հանդիպումների ձևով, որպեսզի գորակոչիկները հաղորդակից լինեն մարտական գործողությունների բովանդակ էությունը բերված հարուստ փորձին ու գիտելիքներին:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ զինժառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական խնդիրների լուծումն ունի ոչ միայն զուտ մարդասիրական, այլև անվտանգային նշանակություն, քանի որ զգալի չափով պայմանավորում է զինվորական ծառայության և հայրենիքի պաշտպանության դրական շարժառիթավորումը՝ դրանով իսկ ձեռք բերելով համազգային կարևորություն և դառնալով ինչպես պետության, այնպես էլ հասարակության ու առանձին անհատների համատեղ աշխատանքի առարկա:

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ И ЧЛЕНОВ ИХ СЕМЕЙ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Г. Е. МИРЗОЯН, кандидат педагогических наук, Председатель общественной организации «Зинвори майр», А. Э. ОБНАНЯН, Координатор мероприятий общественной организации «Зинвори майр»

РЕЗЮМЕ

В соответствии со «Стратегией национальной безопасности Республики Армения» построение гражданского общества, участие в управлении государством широкой общественности, в том числе через неправительственные организации, в целях реализации национальных программ политического,

экономического и социального развития является одним из приоритетов национальной безопасности РА.

НПО «Зинвори майр» («Мать солдата»), чья миссия созвучна с данным положением, с момента основания (1991 г.) развивает свою деятельность в направлении решения двух взаимосвязанных проблем: оказание социальной и правовой помощи военнослужащим, лицам, уволенным с военной службы, и членам их семей и участие в совершенствовании правовой системы в этой сфере. Решение указанных проблем является не только гуманитарной, но и задачей национальной безопасности, в связи с чем должно стать предметом совместной деятельности государства, общества и каждого гражданина.

SOCIAL PROBLEMS OF SERVICEMEN AND THEIR FAMILY MEMBERS IN TERMS OF PUBLIC ORGANIZATION

G. Ye. MIRZOYAN, Candidate of Pedagogical Sciences, Chairman of the «Zinvori Mair» Non-Governmental Organization, A. E. HOVNANYAN, Activities Coordinator of the «Zinvori Mair» Non-Governmental Organization

SUMMARY

One of the priorities of the RA national security in accordance with the National Security Strategy of the Republic of Armenia is the formation of a civil society, participation of the general public in public administration, as well as through non-governmental organizations for implementing national programs of political, economic and social development.

Since the moment of its foundation (1991) the «Zinvori Mair» («Soldier's Mother») NGO, the mission of which is in harmony with the above-mentioned, has been developing its activity in direction of solving two interrelated problems: rendering social and legal assistance to servicemen, persons discharged from military service and their family members, as well as participating in the improvement of the legal system in this sphere. The solution of these problems is not only a humanitarian but also national security objective, and in connection with that it must become the subject of common activity of the state, society and every citizen.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԻ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ
ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ***

*Հ. Ս. ԲՈԹԱՆԶՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական
հեղափոխությունների ինստիտուտի պետ, Պաշտպանության նախարարի
խորհրդական, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
հակահարկերի շրջանի գծով փորձագետ (ԱՄՆ-ի Պաշտպանական
ազգային համալսարան), Ռազմական գիտությունների
ռուսաստրանյան ակադեմիայի իսկական անդամ*

Համընդհանուր անվտանգության սկըզբունքների վերանայման և համաշխարհային ճգնաժամի պայմաններում տեղի են ունենում անվտանգային միջավայրի սրընթաց փոփոխություններ: Դրանք թելադրում են Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության համակարգային իրագործման նկատմամբ պահանջների խստացում¹, ինչպես նաև հայկական հասարակության

անվտանգ ժողովրդավարական զարգացման նպատակով նրա արդիականացումը որոշող մի շարք գործոնների վերաիմաստավորում: Հենց այդ համատեքստում է հարկավոր դիտարկել միջազգային և տարածաշրջանային գործընթացների զարգացման միջնաժամկետ հեռանկարների հաշվառմամբ Հայաստանի պաշտպանական անվտանգության ռազմավարական վերանայման նպատակով ստեղծված միջգերատեսչական հանձնաժողովի գործունեությունը:

Անվտանգային միջավայրի դինամիկայի ճիշտ գնահատման նախադրյալ է հայկական պետականության պատմության մեջ առաջին «Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» 2007 թ. գործողության մեջ դնելը: Ինչպես հայտնի է, այն մշակվել է ներկայիս Նախագահ պարոն Սերժ Սարգսյանի գլխավորությամբ գործող միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից և փորձաքննություն անցել առաջատար միջազգային մասնագիտական կենտրոններում: Մոսկվայի, Վա-

* Չեկուցում ՀԱՊԿ-ի՝ «Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությունը՝ որպես Կովկասյան տարածաշրջանում կայունության և անվտանգության գործոն» թեմայով ՀԱՊԿ-ի պատմության մեջ առաջին Կլոր սեղանի նիստում, որը կայացել է Երևանում ս. թ. նոյեմբերի 24-ին:

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007:

շինգտոնի և Բրյուսելի հետ մեթոդաբանական համագործակցության նման ոչ տրիվիալ ձևաչափը փորձարկվել է որպես անվտանգության բնագավառում Հայաստանի և մեր գործընկերների ազգային շահերի զգայուն կողմերին վերաբերող, ընդամին՝ ոչ թե զուտ քաղաքական, այլ կերպափոխված՝ ակադեմիական, ձև ստացած կողմնորոշիչ ազդակների ու գաղափարների փոխանակման ռազմավարորեն արդյունավետ կապուղի, որը Հայաստանի համար նորություն էր: Հարկ է նշել այն ըմբռնումն ու հարգանքը, որոնք դրսևորեցին Մոսկվայի, Վաշինգտոնի և Բրյուսելի գործընկերները գլխավոր ազգային քաղաքական փաստաթղթի բովանդակությունը ինքնուրույնաբար մշակելու մեր իրավունքի և կամքի նկատմամբ: Մեր Պաշտպանության նախարարի այս նախաձեռնությունը հնարավորություն տվեց 2004–2006 թվականներին Հայաստանի քաղաքական մշակույթ ներբերելու միջգերատեսչական համագործակցության ոլորտում ամերիկյան անվտանգային քաղաքագիտության մեթոդաբանական ձեռքբերումները և ազգային անվտանգության հասկացության ին-տերմինաբանական մշակման գործում ռուսաստանցի գործընկերների կուտակած գիտակազմակերպական փորձը:

Ըստ Ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ սահմանվող գերակայությունների՝ Հայաստանը, լինելով միջազգային անվտանգության նոր համակարգի, առաջին հերթին՝ դրա եվրոպական ու տարածաշրջանային հատվածների ձևավորման շահագրգիռ մասնակից, ձգտում է իր արտաքին անվտանգության ռազմավարությունն իրականացնելու բազմավեկտորության և ինտեգրման սկզբունքներով: Ուստի Հայաստանը հարաբերությունները կառուցում է գործընկերության հիմքի վրա՝ արդյունավետ փոխհարաբերություններ զարգացնելով տարածաշրջանում գործող այն բոլոր ուժերի հետ, որոնք շահագրգռված են Հարավային Կովկասում խաղաղության և կայունության ամրապնդման գործում:

Մեր երկրի ինտեգրումը ենթադրում է նրա պատասխանատու ներգրավվածությունը միջազգային ասպարեզում տեղի ունեցող այն գործընթացներում, որոնք համահունչ են ազգային անվտանգության ոլորտում Հայաստանի որդեգրած սկզբունքներին ու հռչակած գերակայություններին: Ռուսաստանի հետ ռազմավարական դաշինքի հարստացումը, Եվրոպայի խորհրդի և Եվրամիության ծրագրերի աջակցությամբ զարգացման եվրոպական ուղու ընտրությունը, ԱՄՆ-ի և Իրանի հետ հաշվեկշռված համագործակցությունը, ՀԱՊԿ-ին արգասաբեր անդամակցությունը, ՆԱՏՕ-ի հետ փոխշահավետ գործընկերության զարգացումը, մասնակցությունը միջազգային խաղաղապահական գործողություններին, շահագրգիռ անդամակցությունը ԵԱՀԿ-ին՝ Ղարաբաղյան կարգավորման Մինսկի գործընթացին մասնակցությամբ, առանց նախապայմանների Թուրքիայի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու պատրաստակամությունը²,

² Տես «Protocols between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey», 31 August, 2009 (http://www.mfa.am/pr_09/20090831_protocol.pdf):

Վրաստանի հետ բարիդրացիության գերադասումը ընդլայնում են մինչև 2015 թ. հեռանկարում բազմավեկտոր քաղաքականության իրականացման ու Հայաստանի միջազգային ինտեգրման ներուժը:

Իրենց փոխհարաբերություններում Ռուսաստանը և Հայաստանը հետամուտ են դաշնակցային հարաբերությունների պայմանագրաիրավական հիմքերի հետագա զարգացմանը, ինչպես նաև փոխադարձ անվտանգության ապահովման և իրենց կայուն զարգացման կենսականորեն կարևոր բոլոր ոլորտներում լայնամասշտաբ համագործակցության եղած ծրագրերի հարստացմանն ու նոր երկարաժամկետ ծրագրերի մշակմանը: Հաջողության գրավականը հետզհետե խորացող այն ռազմավարական երկխոսությունն է, որը ծավալվել է Հայաստանի և Ռուսաստանի պետությունների ու կառավարությունների ղեկավարների մակարդակով:

ՀԱՊԿ-ին անդամակցությունը Հայաստանի արտաքին անվտանգության ապահովման այն հեռանկարային բաղադրիչներից է, որոնք ուղղված են անդամ պետությունների միջև բազմակողմ ռազմաքաղաքական հարաբերությունների խորացմանը: Կոլեկտիվ անվտանգության նոր ռազմավարական գերակայությունների և արդյունավետության մեծացման մեխանիզմների մշակման գործում էական առաջընթաց տեղի ունեցավ ՀԱՊԿ-ում Հայաստանի նախագահության ժամանակաշրջանում: Պետությունների ղեկավարների հետ ՀԱՊԿ-ի հայ Նախագահի ու Կազմակերպության Գլխավոր քարտուղարի սերտ համագործակցության շնորհիվ հաջող մեկնարկ տրվեց փոխադարձ անվտանգության համար Կազմակերպության բոլոր անդամների պատասխանատվության նորամուծական համակարգաստեղծ սկզբունքների հայեցակարգային ու գործնական առաջնորդմանը: ՀԱՊԿ-ի անդամ պետություններից մեկի վրա հարձակման դեպքում կոլեկտիվ փոխօգնության գործում ՆԱՏՕ-ի փորձի ստեղծագործական կիրառումը մարմնավորում ստացավ արագ արձագանքման կոլեկտիվ ուժերի ստեղծմամբ: Երկարաժամկետ հեռանկարում Հայաստանի համար ընդհանուր գերակայություն կլինի մասնակցությունը ՀԱՊԿ-ի ռազմաքաղաքական ու ռազմական այն բաղադրիչների զարգացմանը, որոնք ուղղված են ինչպես ՀԱՊԿ-ի անդամ պետությունների նկատմամբ ագրեսիայի, այնպես էլ անհամաչափ միջազգային սպառնալիքների դեմ արդյունավետ պայքարի միջոցների ստեղծմանը:

Ընդլայնվում է Հայաստանի Հանրապետության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների միջև գործընկերությունը, որը զարգացման նոր ազդակ ստացավ ԱՄՆ-ի Նախագահ Բարակ Օբամայի գլխավորած վարչակազմի ձևավորմամբ: Հայամերիկյան անվտանգային համագործակցությանը համակարգայնություն հաղորդելու ցանկության վկայությունն են ԱՄՆ-ի և Հայաստանի Հանրապետության միջև անվտանգային երկխոսությունը վերսկսելու հարցի քննարկումները:

Օրակարգում ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հարց չունեցող Հայաստանի համագոր-

ծակցությունը այդ կազմակերպության հետ զարգանում է Եվրատալանտյան գործընկերության խորհրդի և «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի միջոցով: Գործընկերության շրջանակներում ակտիվ համագործակցությունը նպաստում է եվրոպական անվտանգության ամրապնդմանը, ԱՄՆ-ի ու ՆԱՏՕ-ի անդամ այլ պետությունների հետ երկկողմ հարաբերությունների զարգացմանը, ինչպես նաև Հայաստանի եվրոպական ինտեգրմանը: Հայաստան–ՆԱՏՕ Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի իրականացումը հետագայում ևս կնպաստի ՀՀ պաշտպանական համակարգի արդյունավետության մեծացմանը և զարգացած երկրների պաշտպանական համակարգերի հետ համատեղելիության ապահովմանը:

Հայաստանն ակտիվ կերպով մասնակցում է Միավորված Ազգերի Կազմակերպության գործունեությանն ու համագործակցում նրա կառույցների, օժանդակ մարմինների և օղակների հետ: Ընդունելով խաղաղության ու միջազգային անվտանգության պահպանման գործում ՄԱԿ-ի գերակա դերը՝ Հայաստանը միևնույն ժամանակ համամիտ է իր գործընկերների հետ, որ 21-րդ դարի մարտահրավերներին ավելի արդյունավետ կերպով արձագանքելու համար անհրաժեշտ է կերպափոխել այդ կազմակերպությունը:

Հայաստանը մղված է առաջիկայում խորացնելու Եվրոպայի հետ համագործակցությունը ինչպես երկկողմ ձևաչափով, այնպես էլ եվրոպական կոլեկտիվ կառույցների շրջանակներում: Ազգային անվտանգության գերակայություններին համապատասխան՝ մեր պետությունը շահագրգռված է արևմտաեվրոպական երկրների հետ տարաբնույթ հարաբերությունների զարգացման գործում՝ կարևորելով քաղաքական և տնտեսական ոլորտներում երկկողմ կապերի ընդլայնումը, ինչպես նաև բարեփոխումների ընթացքում Արևելյան Եվրոպայի փորձի օգտագործումը: Եվրամիության հետ մեր համագործակցության ինտենսիվացման գրավականը Արևելյան գործընկերության ծրագրի մեկնարկումն է:

Եվրոպայի խորհրդի հետ Հայաստանի համագործակցության խորացումը միտված է քաղաքական-իրավական բարեփոխումների առաջընթացին ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և օրենքի գերակայության սկզբունքների արմատավորման ուղղությամբ: Հայաստանը կարևորում է Հարավային Կովկասում պետությունների ու քաղաքացիական հասարակությունների մակարդակով շփումները խրախուսելու Եվրոպայի խորհրդի պատրաստակամությունը՝ այն համարելով տարածաշրջանային համագործակցության ակտիվացման, հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման, տարածաշրջանային կայունության ապահովման, մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ մեր հանրապետության ազգային փոքրամասնությունների, իրենց բնակության երկրներում հայ համայնքների կոլեկտիվ իրավունքների, պաշտպանության կարևոր գործոն:

ԵԱՀԿ-ին Հայաստանի անդամությունը կարևոր է Եվրոպայում անվտանգության

ու կայունության ապահովման, ժողովրդավարության ու իրավական պետության ստանդարտների տարածման տեսակետից: Հայաստանի համար ԵԱՀԿ-ն հատկապես կարևոր է նրա Մինսկի խմբի հովանու ներքո Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման տեսակետից:

Հայաստանը ԱՊՀ հիմնադիրներից մեկն է և դրա շրջանակներում համագործակցության ծրագրերի մշակման ու իրականացման ակտիվ մասնակիցը: Մեր երկիրը հետազայում ևս օգտվելու է նախկին ԽՍՀՄ տարածքում կայունության և անվտանգության ապահովման տնտեսական, քաղաքական, ռազմաքաղաքական, մարդասիրական շահերի միջպետական համաձայնեցման այդ ձևաչափի առավելություններից:

Մինչև 2015 թվականի հեռանկարով Հայաստանն իր հակաճգնաժամային ծրագրերում զգալի չափով հենվելու է տնտեսական համագործակցության այնպիսի ազդեցիկ միջազգային կառույցների վրա, ինչպիսիք են Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությունը, Համաշխարհային բանկը, Արժույթի միջազգային հիմնադրամը, Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկը, Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպությունը:

Հայաստանի արտաքին անվտանգության տեսակետից խիստ կարևոր է արաբական աշխարհի երկրների և Իրանի հետ հարաբերությունների հետագա զարգացումը: Դինամիզմ է ուրվագծվում Չինաստանի, Հնդկաստանի, Ճապոնիայի և Մինգապուրի հետ համագործակցության ոլորտում, որոնց հետ հարաբերություններն զգալի դեր կխաղան ասիական տարածաշրջանում Հայաստանի վարած արտաքին քաղաքականության մեջ:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության համակարգի կարևոր առանձնահատկություններից է Սփյուռքին առնչվող պրոբլեմների ամբողջ համալիրի արտացոլումը: Հայոց սփյուռքը, որ առավելաբար առաջացել է Մեծ Եղեռնի հետևանքով, թվաքանակով ավելի քան երեք անգամ գերազանցում է Հայաստանի բնակչությանը և սփռված է աշխարհով մեկ: Սփյուռքը մի յուրօրինակ կամուրջ է Հայաստանի և միջազգային հանրության միջև: Վերջերս Հայոց սփյուռքի համաշխարհային կենտրոններ Հայաստանի Նախագահի կատարած այցելությունը միտված էր Հայաստանի և Սփյուռքի միջև հարաբերությունների նոր ձևաչափի կերտմանը՝ նպատակաուղղված ինչպես Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ իր ազգային պետության հետ անքակտելիորեն կապված Հայաստանակենտրոն Սփյուռքի անվտանգ ու առաջադիմական զարգացման շահերի ապահովման համար Սփյուռքի անսպառ ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը:

ՌԴ, ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի, ԵԱՀԿ, ՆԱՏՕ-ի և ՀԱՊԿ-ի ռազմավարական շահերի ոլորտում Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի ներգրավվածությունը, ինչպես նաև Վրաստանում անցյալ տարի տեղի ունեցած պատերազմի արդյունքների,

մասնավորապես՝ Ռուսաստանի կողմից Հարավային Օսեթիայի և Աբխազիայի Հանրապետության ճանաչման, հաշվառմամբ տարածաշրջանի անվտանգային հեռանկարների տեսակետից առանցքային է դառնում Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման խնդիրը: Ըստ այդմ՝ թույլ տվեք ներկայացնել մի շարք քաղաքական-անվտանգային գնահատումներ և ընդհանրացումներ:

Որպես Ղարաբաղում տարածաշրջանային անվտանգության աղետալի փլուզմամբ հղի պատերազմ չվերսկսելու հուսադրող գործոն պետք է դիտել հետևյալ փաստը: Մինսկի խմբի Համանախազահության առաջարկությամբ հակամարտող կողմերը համաձայնվեցին Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման ու լուծման հիմքում դնել ՄԱԿ-ի Կանոնադրության հետևյալ երեք հիմնադրույթները՝ «ուժի չգործադրման», «տարածքային ամբողջականության» և «ժողովուրդների ազատ ինքնորոշման իրավունքի» սկզբունքները: Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման կարևոր նախապայման է տարածաշրջանում փոխըմբռնման ու վստահության մթնոլորտի հաստատումը: Հենց այս համատեքստում պետք է դիտարկվի Հայաստանի և Ադրբեջանի ղեկավարներ Սերժ Սարգսյանի և Իլիամ Ալիևի չընդհատվող երկխոսությունը: Առանձնակի ուշադրության է արժանի 2008 թ. նոյեմբերին Ղարաբաղյան կարգավորման վերաբերյալ Ռուսաստանի Նախագահի նախաձեռնությամբ Մայնդորֆյան հռչակագրի ստորագրումը Հայաստանի, Ադրբեջանի և Ռուսաստանի ղեկավարների կողմից, ինչպես նաև Մադրիդյան սկզբունքների՝ որպես հակամարտության կարգավորման հիմքի վերաբերյալ Մինսկի խմբի համանախազահ պետությունների նախագահների 2009 թվականի հուլիսի համատեղ հայտարարությունը, որում նրանք աջակցություն են արտահայտում Հայաստանի և Ադրբեջանի առաջնորդներին՝ Ղարաբաղյան խնդրի խաղաղ կարգավորման ճանապարհին³:

Նպատակահարմար է սույն համաժողովում դիտարկել Մադրիդյան սկզբունքների որոշ անվտանգային կողմերը: Անշուշտ, դրանք ունեն դրական կողմեր, քանի որ արտացոլում են Մինսկի խմբի Համանախազահների հռչակած վերոհիշյալ սկզբունքները: Այս առումով դժվար է գերազնահատել Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի ներդրումը հակամարտությունը խաղաղ միջոցներով լուծելուն նպատակաուղղված միևնույն գործընթացում: Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել այն փաստը, որ մասնագետները, այդ թվում՝ մեր ամերիկյան գործընկերները, հարցականի տակ են դնում ԱՄՆ-ի Նախագահ Ջորջ Բուշի վարչակազմի արտաքին քաղաքականության որոշ առանձնահատկությունների արդարացվածության

³ Stu «Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by U.S. President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight», 10 July, 2009 (<http://www.osce.org/item/38731.html>); «Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации», 02.11.2008 г. Официальный сайт Президента России (<http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml>); «Сопредседатели Минской группы ОБСЕ представили главе МИД Армении результаты проведенных в Баку и Степанакерте встреч». Агентство международной информации «Новости-Армения», 02.03.2009 г. (<http://www.newsarmenia.ru/arm/1/20090302/42034520.html>):

փաստը: Տվյալ դեպքում խոսքը այն մասին է, որ Բուշի վարչակազմի անվտանգային մտածողության մեջ գերակայում էր ռազմական բաղադրիչը: ՌԻստի և նա արտաքին քաղաքական պրոբլեմների լուծման ժամանակ նախընտրում էր ուժային գործիքարանի կիրառումը⁴, անգամ եթե գործ ուներ ազատ ինքնորոշման իրավունքի իրացման հետ կապված այն տարածաշրջանային միջազգային հակամարտությունների հետ, որոնք ըստ 1949 թվականի Ժնևյան համաձայնագրերի Առաջին լրացուցիչ արձանագրության նույնականացվում են որպես ազգային ազատագրական և հակազարության⁵:

Մադրիդյան սկզբունքների պարագայում նշված մեթոդաբանական անկատարությունը հանգեցրեց այն բանին, որ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հիմքում դրվեց ոչ թե «խաղաղության հարացույցը», այլ «պատերազմի հարացույցը»⁶: Դրա հետևանքով հակամարտության խաղաղ կարգավորման որոնումն ընթացավ «պատերազմի վերսկսման սպառնալիքի» ոչ կառուցողական ձևաչափում: Դրանով կարելի է բացատրել այն հանգամանքը, որ ադրբեջանական կողմը որպես «հիմնական փոխզիջում» ներկայացնում է «ռազմական գործողություններ չվերսկսելու իր պատրաստակամությունը»: Այսպիսով՝ Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման նկատմամբ մեծ մտտեցումը, հիմնված լինելով «պատերազմի հարացույցի» վրա, բացառում է Ադրբեջանի այնպիսի հանդիպակաց հավասարաժեռ փոխզիջումների խթանումը, որոնք ուղղված լինեն կայուն խաղաղության հաստատմանը: Դրանով կարելի է բացատրել ինչպես Ադրբեջանի կողմից հարձակողական սպառազինությունների համար ԵՍՁՈՒ պայմանագրով սահմանված առաստաղների բազմակի գերազանցումը, այնպես էլ նրա Չինված ուժերի ինտենսիվ նախապատրաստումը պատերազմի վերսկսմանը, որն անթաքույց կերպով քարոզվում է ոչ միայն ներքին լսարանում, այլև միջազգային ամբիոններից:

Վերջերս ինձ վիճակվեց Մոսկվայում Հարվարդի համալսարանի անվտանգային

⁴ Տես «Обрайт критикует внешнею политику администрации Буша». РИА «Новости», 21.08.2003 г. (<http://www.rian.ru/politics/20030821/422798.html>); «Анализ внешней политики Буша-младшего» («United Press International», США). ИноСМИ.Ru, 11 ноября 2004 г. (<http://www.rian.ru/politics/20030821/422798.html>); а также: «Обама и Байден призвали покончить с провальной внешней политикой Буша». РИА «Новости», 24.08.2008 г. (<http://rian.ru/world/20080824/150624379.html>.); «Картер: Команда Буша—худшая за всю историю». Мультипортал, 21.05.2007 г. (<http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=96F21455E1D64D369118EDEF05C8F30C1>):

⁵ Տես «Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)», Part I, Art. I, Point 4, 8 June, 1977:

⁶ ««Мадридские принципы» карабахского урегулирования основаны на «парадигме войны»». Научный доклад на Научно-практической конференции Гарвардского университета по проблемам Черноморской безопасности Начальника Института национальных стратегических исследований Министерства Обороны Армении Гайка Котанджяна (<http://www.medvedev-newsline.ru/5423.html>).

գիտաժողովում հիշեցնել, որ Ադրբեջանի նախկին Նախագահ Հեյդար Ալիևը ավելի իրատեսական դիրքորոշում ուներ Նախագահ Մութալիբովի և Ժողովրդական ճակատի առաջնորդ Աբուլֆազ Էլչիբեյի սանձազերծած պատերազմի արդյունքներով Ռուսաստանի միջնորդությամբ հայկական և դարաբաղյան կողմերի հետ զինադադար կնքելու վերաբերյալ 1994 թ. մայիսին ընթացող բանակցություններում: Բանակցությունների անմիջական մասնակիցները նշում են, որ Ադրբեջանը պատրաստ էր ճանաչելու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես 1991 թվականին ԽՍՀՄ-ում գործող վերակառուցումային օրենսդրությանը համապատասխան կայացած հանրաքվեի միջոցով ստեղծված պետության գոյության փաստը⁷:

Այսպիսով՝ 15 տարի առաջ Հայաստանի, Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունները հենց «խաղաղության հարացույցի» հիման վրա էին ընկալում Արևելյան Անդրկովկասում ձևավորված իրողությունները:

Մեր կարծիքով նախընտրելի է Մինսկի խմբի Համանախագահների վերակողմնորոշումը դեպի այն ռազմավարությունը, որ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծումը պետք է խարսխված լինի ԼՂՀ կարգավիճակի օրինականության ճանաչման վրա՝ երաշխավորված խաղաղության հաստատման վերաբերյալ երեք հակամարտող կողմերի միջև բանակցությունների ուղեկցմամբ: Այս պնդումը հիմնավորվում է հետևյալ իրավաքաղաքական փաստերով:

- Ադրբեջանական իշխանությունների կողմից հակահայկական զինված ագրեսիայի ու ջարդերի հրահրման ավանդույթը, ինչը ուղեկցվում է հայերի հարկադրված պատասխան ինքնապաշտպանությունը միջազգային հանրությանը որպես ագրեսիա ներկայացնելու նպատակով դրա պարտադիր հատկանիշի՝ զինված բռնություն գործադրելու առաջնության փաստի հետագա կեղծագործմամբ: Հայերի կողմից ազատ ինքնորոշման իրավունքի իրացման վերաբերյալ քաղաքական և իրավական պահանջներին Ադրբեջանի ցեղասպանական հակազդեցության պրակտիկան, որը հաստատվում է Մումգալիթում (1988 թ.), Բաքվում (1990 թ.) և Մարաղայում (1992 թ) խաղաղ հայ բնակչության զանգվածային ջարդերի⁸, ինչպես նաև օրենսդրությամբ նախատեսված ուղղակի ժողովրդավարության գործիքի՝ հանրաքվեի կիրառմամբ 1991 թ. Ղարաբաղի Հանրապետության օրինապատշաճ ստեղծմանն ի պատասխան՝ Բաքվի իշխանությունների կողմից զինված ագրեսիայի սանձազերծման օրինակներով:

- Ադրբեջանական պետության կողմից թշնամության սերմանումը ադրբեջա-

⁷ Տես *Գ. Խաչատրյան, Գ. Ղազարյան, Ս. Մարգարյան*, Հաղթանակներ, ինչպիսին նրանք եղել են. 44-ի ազդակոչը: «Հայկական հանրագիտարան», Ե., 2008:

⁸ Տես «Maragha massacre. Nagorno Karabakh», April, 1992; «Survivors of Maragha massacre: It was truly like a contemporary Golgotha many times over» (in English). Author: Baroness of Queensbury Source. April, 1998; «Трагедия Мараци: девять лет молчания, интервью Баронессы Керолайн Кокс». «Голос Армении», 07.04.2001:

նական ժողովրդի նկատմամբ ռուս և հայ ժողովուրդների իբր իրականացրած, գոյություն չունեցող ցեղասպանության կեղծարարության հիման վրա, Ադրբեջանի Հանրապետության Նախագահի համապատասխան հրամանագիրը և համապետական արարողակարգային միջոցառումների ցանկում կեղծված Ցեղասպանության օրվա ներառումը⁹: Խոջալու ավանի խաղաղ ադրբեջանական բնակչության զանգվածային կոտորածը, որը Ադրբեջանի այդ ժամանակ գործող Նախագահ Մութալիբովի վկայությամբ կատարել է Ադրբեջանի Ազգային ճակատը՝ իշխանություններին հեղինակագրելու և տապալելու նպատակով, և պետական հովանավորությամբ Խոջալուի ողբերգության խեղաթյուրումը՝ հայկական կողմին կեղծ մեղադրանքների ներկայացմամբ¹⁰:

• Խորհրդային տարիներին Ադրբեջանի կողմից Նախիջևանի մարզի հայերի ձուլման և անբողջովին հայաթափման նախադեպը¹¹, որ կատարվել էին ՌԽԳՍՀ մասնակցությամբ Հայկական ու Վրացական ԽՍՀ-ների և Թուրքիայի միջև 1921 թ. կնքված Կարսի պայմանագրի 5-րդ հոդվածին համապատասխան Թուրքիայի, Խորհրդային Հայաստանի և Ադրբեջանի կառավարությունների ստորագրած համաձայնագրով այդ տարածքի նկատմամբ պրոտեկտորատով (հովանավորությամբ) Ադրբեջանի ինքնիշխանության սահմանափակման խախտմամբ¹²:

• Ադրբեջանի անկախության հռչակումը «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքով¹³ նախատեսված կարգի խախտմամբ՝ առանց հաշվի առնելու Լեռնային

⁹ Տես «Указ Президента Азербайджанской Республики о геноциде азербайджанцев», 26 марта 1998 г., сс. 21 – 23. Управление Делами Президента Азербайджанской Республики. Президентская библиотека, Официальные документы (<http://www.elibrary.az/docs/rukhojali/g12.pdf>):

¹⁰ Տես «Интервью Президента АЗР А. Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой: «Я гуманист в душе». «Независимая газета», 2 апреля 1992 г., ևսև՝ *Аяз Муталибов*. Изгнан из Азербайджана за правду о Ходжалу. «Аналитика», 28 августа 2009 г. (<http://analitika.at.ua/news/2009-08-28-13089>):

¹¹ Տես *Argam Ayvazian*. Nakhijevan. Book of Monuments. «Anahit Press» (Armenian, Russian and English languages). Yerevan, 1990; «Развитие народного хозяйства Нахичеванской АССР». «Статистический сборник ЦСУ СССР». Баку, 1964 (на азерб. яз.), с. 19:

¹² «Մի կողմից՝ ՀԽՍՀ-ի, Ադրբեջանի և Վրացիստանի, մյուս կողմից՝ Թուրքիայի միջև բարեկամության մասին պայմանագիրը, որը կնքվել էր ՌԽԳՍՀ-ի մասնակցությամբ Կարսում 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ին»։ մեջբերում՝ «Հոդված 5: Թուրքիայի կառավարությունը և Խորհրդային Հայաստանի ու Ադրբեջանի կառավարությունները համաձայնվում են, որ Նախիջևանի մարզը, որի սահմանները որոշված են սույն պայմանագրի 3-րդ հավելվածում, կազմում է ինքնավար տարածք՝ Ադրբեջանի հովանավորությամբ» (տես «Проект «ХРОНОС», Исторические источники» (http://www.hrono.info/dokum/192_dok/19211013kars.html)):

¹³ Տես «Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР»». Верховный Совет СССР, от 3 апреля 1990 г. № 1409-1 (ВВСС 90-15), «Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР». М., 1990, № 15, сс. 303 – 308 (<http://cominf.org/node/1142063371>):

Ղարաբաղի ինքնավար Մարզի (ԼՂԻՄ) ժողովրդի կամքը: «Ադրբեջանի Հանրապետության անկախության վերականգնման մասին» 1991 թվականի հոկտեմբերի 18-ի սահմանադրական ակտով Ադրբեջանի Հանրապետության հռչակումը որպես Ադրբեջանական Ժողովրդավարական Հանրապետության իրավահաջորդի, որը գոյության ամբողջ շրջանում իր կազմում երբեք չի ներառել Լեռնային Ղարաբաղը¹⁴:

• Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության շրջանում հանրաքվեի անցկացումը ԽՍՀՄ գործող օրենսդրության համաձայն՝ նախքան Ալմա Աթայի հռչակագիրը, որով ձևակերպվեց նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների միջև Միութենական պայմանագրի պաշտոնական լուծումը (ի տարբերություն ուշացած Աբխազիայից և Հարավային Օսեթիայից, որոնց անկախությունը ներկայումս ճանաչել է Ռուսաստանը)¹⁵: Ադրբեջանական ԽՍՀ հայաբնակ Շահումյանի շրջանի և ԼՂԻՄ-ի տարածքի կարգավիճակի հարցով 1991 թվականի դեկտեմբերին կայացած հանրաքվեին ադրբեջանական փոքրամասնության մասնակցության վերաբերյալ մեծամասնություն կազմող հայկական համայնքի դիմումի բոյկոտումը Լեռնային Ղարաբաղի ադրբեջանցիների կողմից, որը կատարվեց Բաքվի ցուցումով¹⁶:

¹⁴ Տես «Статья 2. Азербайджанская Республика является преемницей существовавшей с 28 мая 1918 года по 28 апреля 1920 года Азербайджанской Республики». (Конституционный Акт Азербайджанской Республики «О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики, 18 октября 1991 г. № 222-ХП»), Президент Азербайджанской Республики А. Муталибов. Баку, 18 октября 1991 г. «Ведомости Верховного Совета Азербайджанской Республики» (31 октября 1991 г., № 19-20 (848-849), ст. 335 («VES Consultancy» LLC):

¹⁵ Տես «Алма-Атинская Декларация». Алма-Ата, 21 декабря 1991 г. «Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета РСФСР», 1991, № 51, ст. 1801:

¹⁶ Տես «Հետագայում Լեռնային Ղարաբաղի և հարևան Շահումյանի շրջանի հայ համայնքը հռչակեց Լեռնային Ղարաբաղի անկախ հանրապետության ստեղծումը (ԼՂՀ-ի անկախությունը հռչակվել էր 06.11.1992 թ. հանրաքվեից հետո, այն ժամանակ արդեն ընտրված Ադրբեջանի Գերագույն խորհուրդը 02.09.1991 թ. հռչակեց 1918–1920 թթ. Ադրբեջանի պետական անկախության վերականգնումը, ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետությունների դուրս գալու մասին ԽՍՀՄ օրենքի համաձայն՝ ԼՂՀ-ն հռչակվեց որպես միութենական տարածք իր կարգավիճակի հետագա ճշգրտմամբ՝ հանրաքվեի միջոցով: *Մ. Զ*): Դա Ադրբեջանում առաջացրեց ուժեղ արձագանք, ներառյալ՝ 1991 թ. նոյեմբերի 26-ի Ազգային ասամբլեայի բանաձևի ընդունումը, որը վերացնում էր մարզի ինքնավարությունը և խոչընդոտում էր Ադրբեջանի անմիջական ղեկավարության տակ նրա գտնվելը: Տարածաշրջանի ներսում սակայն անկախության հռչակմանը հետևեցին մոր խորհրդարանի ընտրություններն ու հանրաքվեն, վերջինս ճնշող մեծամասնությամբ վավերացրեց անկախության հռչակագիրը, թեև ադրբեջանական բնակչությունը բոյկոտում էր այդ իրադարձությունը» (տես «Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР», от 3 апреля 1990 г., № 1410-1»; «Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР», 1990, № 15; «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики», 10 декабря 1991 г. (<http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html>); *а также: С. Золян. СБСЕ в Карабахском конфликте (1992 год); ֆակտ` «Нагорный Карабах: проблема и конфликт».* Глава 6 (<http://www.armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/news/2008/08/12/127573>):

• Այն հանգամանքը, որ Ադրբեջանի Հանրապետության իշխանությունները 1991–1992 թվականներին չօգտագործեցին իրավաչափորեն ստեղծված Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հետ միջպետական հարաբերություններ հաստատելու հնարավորությունը՝ ԽՍՀՄ փլուզման ընթացքում նախկին Ադրբեջանական ԽՍՀ¹⁷ տարածքում ստեղծված երկու նոր պետությունների միջև խաղաղության հաստատման փոխարեն նախընտրելով օրինական ԼՂՀ-ի դեմ ռազմական ագրեսիան, ինչը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությանը հարկադրեց ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածի համաձայն իրականացնել իր ինքնապաշտպանության անքակտելի իրավունքը¹⁸:

• Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության զարգացման ռազմավարության կողմնորոշումը դեպի օրենքի գերակայություն և ժողովրդավարության ժամանակակից եվրոպական ստանդարտներ: 18 տարիների ընթացքում դե ֆակտո և դե յուրե գոյություն ունեցող ԼՂՀ-ում ժողովրդավարական եղանակով ընտրված օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանության անընդմեջ իրականացումը¹⁹:

• Օրինական պետության ինքնապաշտպանության իրավունքին համապատասխան Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծած և Հարավային Կովկասում ուժերի հաշվեկշռի, կայունության ու անվտանգության պահպանման գործում էական ներդրում ունեցող, մարտական կոփում ստացած, անընդհատ արդիականացող, կանոնավոր Պաշտպանության բանակի արդյունավետ կենսագործունեությունը²⁰:

Տարածաշրջանային անվտանգության հեռանկարներն արտացոլող շարադրված փաստերի համակարգը, հայ և ադրբեջանական ժողովուրդների թշնամանքի հաղթահարման ու նրանց միջև բարիդրացիական մթնոլորտի ձևավորման

¹⁷ Տես *Caroline Cox and John Eibner. Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh. «Institute for Religious Minorities in the Islamic World», 1993* (<http://sumgait.info/caroline-cox/ethnic-cleansing-in-progress/contents.htm>):

¹⁸ «Հարավային Օսեթիայում ռուս խաղաղարարների գործողությունները համապատասխանում են միջազգային իրավունքին», հայտարարեց ՌԴ արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Լավրովը: «Հարավային Օսեթիայում Ռուսաստանի գործողությունները համապատասխանում են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածին, որտեղ խոսվում է անհատական կամ կոլեկտիվ ինքնապաշտպանության իրավունքի մասին», հայտարարեց Լավրովը ԵԱՀԿ նախագահող Ֆինլանդիայի արտաքին գործերի նախարար Ալեքսանդր Ստոլթի հետ բանակցությունների արդյունքներով մամուլի ասուլիսի ժամանակ» (տես «*Сергей Лавров: Действия России в Грузии подпадают под статью 51 Устава ООН*». Казань, «Татар-информ», 12 августа 2008 г. (<http://www.tatar-inform.ru/news/2008/08/12/127573/>)):

¹⁹ Տես «*Конституция Нагорно-Карабахской Республики*» (<http://www.nkr.am/ru/constitution/9/>):

²⁰ Տես *Charles Fairbanks, S. Frederick Starr, C. Richard Nelson, Kenneth Weisbrode. Strategic Assessment of Central Eurasia. 2001, PP. 60 – 61. «ISN»* (<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7>):

դժվարությունների հաշվառմամբ, հանգեցնում է այն եզրակացության, որ մինչև Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցի լուծումը ԼՂՀ անվտանգության գոտու մի շարք տարածքների և իրենց նախկին բնակության վայրերը փախստականների վերադարձը մեծ հավանականությամբ կվերաձվի ռազմական գործողությունների վերսկսման ու ծավալման գործոնի՝ Հարավային Կովկասում և շրջապատող պայթյունավտանգ տարածաշրջանում կայունության աղետալի խախտմամբ:

Ղարաբաղյան կարգավորման մեթոդաբանական հիմքերի կատարելագործման համար նախադրյալներ են ստեղծում միջազգային հանրության հետ երկխոսության հեռանկարի վերաբերյալ Ռուսաստանի Նախագահ Դմիտրի Մեդվեդևի քարոսում ու կշռադատված տեսակետը, ԱՄՆ-ի նոր վարչակազմի կողմից «խելացի ուժի»՝ որպես անվտանգային քաղաքականության համակարգաստեղծ և առաջնային պարամետրի հռչակումը:

Վերջերս Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր դարձած Նախագահ Բարակ Օբամայի թիմը հրաժարվում է կրտսեր Ջորջ Բուշի վարչակազմի կողմնորոշումից դեպի «կոշտ անվտանգություն», որում գերակշռում է ռազմական ուժի գործոնը: Այդ տեսանկյունից հույժ կարևոր են՝ համընդհանուր ու տարածաշրջանային անվտանգության ռազմավարական պրոբլեմների վերաբերյալ երկխոսության ընթացքում Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի առաջնորդների դիրքորոշումների մերձեցման միտումը, Վրաստանում ծագած հակամարտության ռազմական փուլում այն կառուցողական միջնորդության փորձը, որն իրականացրեց տվյալ ժամանակահատվածում Եվրամիությունում նախագահող Ֆրանսիայի Նախագահ պարոն Նիկոլա Սարկոզին, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի նոր Գլխավոր քարտուղար պարոն Անդերս Ռասմուսենի և Ռուսաստանի Նախագահ պարոն Դմիտրի Մեդվեդևի միջև ձևավորվող երկխոսությունը: Միջազգային անվտանգության նոր ռազմավարության որոնման այս պրագմատիկ շրջանակի մեջ օրգանապես ներգրվում է տարածաշրջանում կառուցողական երկխոսություն ծավալելու Հայաստանի Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ձգտումը: Այդ նկատառումով անվտանգային պարտավորությունների ոլորտում խոսքի և գործի միասնության տեսակետից Հայաստանը միջազգային հանրության կողմից ընկալվում է որպես հուսալի և պատասխանատու գործընկեր:

Վերը բերված հիմնավոր փաստարկների քաղաքական-իրավական թրթապանակը, որը վկայում է հօգուտ Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի նախընթաց ճանաչման՝ որպես Արևելյան Անդրկովկասի ենթատարածաշրջանի և ամբողջ տարածաշրջանի անվտանգության առանցքային գործոնի նպատակահարմարության, կարող է Մինսկի խմբի Համանախագահների համար դառնալ Մադրիդյան սկզբունքների կատարելագործման կողմնորոշիչ:

Այս նոր պայմաններում Մինսկի խմբի Համանախագահների կողմից՝ զգալի չա-

փով ԱՄՆ-ի նախորդ վարչակազմի ազդեցությամբ ձևավորված Մադրիդյան սկզբունքների վերակողմնորոշումը «պատերազմի հարացույցից» «խաղաղության հարացույցի» կարող է հակամարտության երեք կողմերին դրդել համարժեք փոխզիջումների՝ ի նպաստ Հարավային Կովկասում կայուն խաղաղության հաստատման:

ПОЛИТОЛОГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ГЛОБАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Г. С. КОТАНДЖЯН, генерал-майор, Начальник Института национальных стратегических исследований МО РА, советник Министра Обороны, доктор политических наук (РФ), научный эксперт по контртерроризму (Национальный Университет Обороны США), действительный член Российской Академии военных наук

РЕЗЮМЕ

Интеграция Армении предполагает ее ответственную вовлеченность в те процессы на международной арене, которые созвучны провозглашенным Арменией принципам и приоритетам национальной безопасности. Обогащение стратегического союза с Россией, выбор европейского пути развития при поддержке Совета Европы и программ Европейского Союза, сбалансированное сотрудничество с США и Ираном, а также со странами арабского мира, Китаем, Индией, Японией и Сингапуром, продуктивное членство в ОДКБ, развитие взаимовыгодного партнерства с НАТО, заинтересованное членство в ОБСЕ с участием в Минском процессе Карабахского урегулирования, сотрудничество в рамках ООН, СНГ и с их органами и структурами, с влиятельными международными экономическими организациями, готовность к установлению дипломатических отношений с Турцией без предварительных условий, прагматическое предпочтение добрососедства с Грузией, создание нового формата взаимоотношений с Диаспорой, нацеленного на эффективное использование неисчерпаемых ресурсов мирового армянства в целях обеспечения интересов безопасного и прогрессивного развития как Республики Армения, так и Армения-центричной Диаспоры расширяют потенциал осуществления политики многовекторности и международной интеграции Армении в перспективе на 2015 год.

С учетом вовлеченности региона Южного Кавказа в сферу стратегических интересов РФ, США, ЕС, ОБСЕ, НАТО и ОДКБ, а также итогов прошлогодней войны в Грузии с признанием Россией независимости Республики Абхазия и Республики Южная Осетия при рассмотрении перспектив

региональной безопасности проблема разрешения Карабахского конфликта приобретает ключевое значение.

Система Мадридских принципов разрешения Карабахского конфликта, выстроенная на базовых принципах ООН – «неприменение силы», «территориальная целостность» и «свободное самоопределение народов», – безусловно имеет положительные стороны. Однако она в значительной степени сформулирована под влиянием безопасностной стратегии администрации прежнего Президента США г-на Джорджа Буша, которую специалисты, в том числе американские, называют политикой «жесткой силы» с доминированием военного аспекта и силовых инструментов в разрешении внешнеполитических проблем – в частности, региональных международных конфликтов, связанных с реализацией права народов на свободное самоопределение, которые согласно Первому Дополнительному Протоколу к Женевским конвенциям 1949 года идентифицируются как национально-освободительные и антиколониальные.

Тем самым в основу разрешения Карабахского конфликта заложена не «парадигма мира», а «парадигма войны». Вследствие этого поиск мирного разрешения конфликта происходит в контрпродуктивном формате «угрозы возобновления войны». В значительной мере этим обстоятельством объясняется выдвижение азербайджанской стороной в качестве «основного компромисса» своей «готовности не возобновлять военные действия».

Политико-правовым обоснованием предпочтительности разрешения Карабахской проблемы на основе признания легитимности статуса НКР являются общеизвестные политические и юридические факты, из которых отметим вероятность превращения Азербайджаном возврата некоторых территорий из Зоны безопасности НКР и беженцев в места их прежнего проживания до решения вопроса о статусе Нагорного Карабаха в фактор возобновления военных действий с катастрофическим подрывом стабильности на Южном Кавказе.

Для пересмотра методологической основы процесса Карабахского урегулирования реальные предпосылки создают: оглашение новой администрацией США «умной силы» в качестве системообразующего и доминирующего параметра безопасностной политики США, прагматический взгляд России на перспективы диалога с мировым сообществом, тенденция сближения позиций лидеров России и США по стратегическим проблемам глобальной и региональной безопасности, опыт конструктивного посредничества Президента Франции в период военной фазы конфликта в Грузии, наметившийся диалог между Генеральным Секретарем НАТО и Президентом России, а также устремленность руководства Армении к конструктивному диалогу в регионе.

Указанный подход может стать для Сопредседательства Минской группы

ОБСЕ основой для переориентации Мадридских принципов с «парадигмы войны» на «парадигму мира» и стимулировать равноценные компромиссы в пользу установления прочного мира на Южном Кавказе.

POLITICAL SCIENCE OF SECURITY

THE PERSPECTIVES OF ENSURING NATIONAL INTERESTS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA IN THE CONTEXT OF MODERNIZING THE GLOBAL SECURITY SYSTEM

H. S. KOTANJIAN, Major General, Commandant of the Institute for National Strategic Studies, MOD, RA, Advisor to the Defense Minister, Doctor of Political Sciences (RF), Counterterrorism Fellow (National Defense University, USA), Fellow Member, Russian Academy of Military Sciences

SUMMARY

Armenia's integration assumes its responsible involvement in those processes in the international arena, which are harmonious with the national security principles and priorities proclaimed by Armenia. The forging of strategic alliance with Russia, choice of the European way of development with the support of the Council of Europe and programs of the European Union, balanced cooperation with the USA and Iran, as well as with the countries of the Arabian world, China, India, Japan and Singapore, productive membership in the CSTO, development of mutually beneficial partnership with NATO, concerned membership in the OSCE with the participation in the Minsk process of Karabakh settlement, cooperation within the frameworks of the UN, CIS and with their bodies and structures, influential international economic organizations, readiness to establish diplomatic relations with Turkey without preconditions, pragmatic preference of good neighborly relations with Georgia, creation of a new format of interrelations with the Diaspora, which is targeted at effective use of inexhaustible resources of the Armenians throughout the world for ensuring interests of a secure and progressive development of both the Republic of Armenia and Armenia-centric Diaspora—all these extend the potential of implementing Armenia's policy of complementarity and international integration in the perspective of 2015.

The problem of the Karabakh conflict resolution acquires key significance taking into account the involvement of the South Caucasus region in the sphere of strategic interests of the Russian Federation, USA, EU, OSCE, NATO and CSTO, as well as the aftermath of the last year's war in Georgia with recognition of the independence of the Republic of Abkhazia and the Republic of South Ossetia by Russia while considering the regional security perspectives.

The Madrid principles system of the Karabakh conflict resolution, built on the fundamental principles of the UN Charter—«non-use of force», «territorial in-

tegrity» and «peoples' free self-determination»—has undoubtedly positive aspects. However, it is considerably formulated under the influence of security strategy of the Administration of the former US President Mr. George Bush, which is called by the specialists, including by the American ones, the policy of «hard power» with the domination of the military aspect and hard security tools in resolving foreign policy problems—particularly, regional international conflicts regarding the peoples' right to free self-determination, which are identified as national-liberation and anti-colonial ones in compliance with the 1st Protocol Additional to the 1949 Geneva Conventions.

Thus, the «war paradigm» and not the «peace paradigm» underlies the Karabakh conflict resolution. In these terms the pursuit of the peaceful conflict resolution takes place in the counterproductive format of the «war resumption threat». This circumstance largely explains the fact that the Azerbaijani party publicly demonstrates as a «basic compromise» its «readiness not to resume hostilities».

The political-legal grounds for preference to the Karabakh problem resolution based upon the recognition of the NKR status legitimacy are the generally known political and legal facts. These facts include the probability of changing the return of some territories from the NKR's Security Zone and the refugees to the places of their former residence before the resolution of the issue on the Nagorno Karabakh status into the factor of resuming hostilities with catastrophic undermining of stability in the South Caucasus.

Proclamation of the «smart power» by the new US Administration as a system-forming and dominating parameter of the US security policy, pragmatic approach to the perspectives of a dialogue with the world community, tendency of drawing closer the positions of the Russian and US leaders on strategic problems of global and regional security, experience of the constructive mediation by the President of France in the period of military phase of the conflict in Georgia, the outlined dialogue between the Secretary-General of NATO and the Russian President, as well as the inclination of Armenia's leadership to a constructive dialogue in the region create real premises for reviewing the methodological basis of the Karabakh settlement process.

The above-mentioned approach may become a basis for the OSCE Minsk Group Co-Chairs to reorientate the Madrid principles from the «war paradigm» into the «peace paradigm» and to stimulate equivalent compromises for establishing lasting peace in the South Caucasus.

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ ՂԵԿԱՎԱՐՄԱՆ ԴԵՐԸ
ԲԱՐԴ ՏՈՒՐԲՈՒԼԵՆՏ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԿԱՆ
ՄԻՋԱՎԱՅՐՆԵՐՈՒՄ

Ձ. ՍՅՈՒԿԱՆ*, պրոֆեսոր, ԱՄՆ-ի ՌԾՈՒ-ի մագիստրոսական դպրոց

Անգամ ռեսուրսների առատության պայմաններում դժվար է արդյունավետ և արգասաբեր կերպով կառավարել պետական և ռազմական վարչարարական սպարատները, քանի որ դրանք բաղկացած են բարդ փոխկապված համակարգերից: Չարմանալի չէ, որ այս բարդ (ֆինանսական, ապահովման, ձեռքբերման, կադրերի պատրաստման և կրթական) համակարգերի կառավարումը գտնվում է ղեկավարների ու բարձրաստիճան պաշտոնյաների ուշադրության կենտրոնում: Կառավարման (*management*) վրա նման մեծ կենտրոնացման ևս մեկ, թեև հաճախ անտեսվող պատճառն այն է, որ խրախուսման կազմակերպական համակարգերը՝ առաջխաղացում, պաշտոնի նշանակում և նույնիսկ վարձատրում, կարևոր են դարձնում մանրուքների նկատմամբ մեծ ուշադրությունը, հավատարմությունը վարվող քաղաքականությանը և հետևողականորեն, վերլուծաբար մտածելու կարողությունը, որոնցով պայմանավորվում են արդյունավետ կառավարման համար անհրաժեշտ մտածելակերպն ու գործունեությունը: Ինչպես «Մեկի վրա հույս դնելով՝ մեկ ուրիշին պարգևատրելու անմտության մասին» դասական հողվածում նշում է Ստիվ Զեռը, կազմակերպությունները «ներմուծել են խրախուսման այնպիսի համակարգեր, որոնցով պարգևատրվում են ոչ այն հատկությունները, որոնց իրենք ձգտում են» [8]**:

Խրախուսման կազմակերպման համակարգերի և համակարգային բարդության պատճառով խորապես արմատացել է մի շարք կազմակերպությունների, հատկապես՝ պետական հատվածի մտածելակերպում գերակայող այն տեսակետը, որ գործուն կառավարումը պայմանավորված է կազմակերպական արդյունավետությամբ: Այս կազմակերպական «խելքի կերտվածքի» պատճառով ղեկավարումը (*leadership*) հաճախ շփոթում են կառավարման հետ, այն դիտում գուտ որպես վերջինիս ենթամաս կամ որպես անորոշ, անձև հասկացություն, որի

Խրախուսման կազմակերպման համակարգերի և համակարգային բարդության պատճառով խորապես արմատացել է մի շարք կազմակերպությունների, հատկապես՝ պետական հատվածի մտածելակերպում գերակայող այն տեսակետը, որ գործուն կառավարումը պայմանավորված է կազմակերպական արդյունավետությամբ: Այս կազմակերպական «խելքի կերտվածքի» պատճառով ղեկավարումը (*leadership*) հաճախ շփոթում են կառավարման հետ, այն դիտում գուտ որպես վերջինիս ենթամաս կամ որպես անորոշ, անձև հասկացություն, որի

* Չեյնս (Չիմ) Մյուկանը փիլիսոփայության դոկտոր է (Իլլինոյսի համալսարան), Ռազմածովային ուժերի մագիստրոսական դպրոցի բիզնեսի և վարչական քաղաքականության մագիստրոսական դպրոցում (ԲՎԶՄՊ) կառավարման ոլորտի պրոֆեսոր: Նա տարբեր գիտական ու մասնագիտական հանդեսներում հրատարակված ավելի քան 40 հոդվածների և միջազգային ու ներքին խորհրդաժողովներում արված 50 գեկուցումների հեղինակ է: Ներկայումս նրա գիտական հետաքրքրությունների հիմնական ոլորտը հաղորդակցային փոփոխություններն են, հաղորդակցման և ղեկավարման փոխհարաբերությունը, միջնակուսային կապերը: Նա ԲՎԶՄՊ-ի կառավարման ամբիոնի վարիչ է և նոր գիտական վեկտորային ձեռնարկումների գծով ղեկանի տեղակալ:

** Հղումները տես էջ 82–83:

արդյունավետությունը դժվար է գնահատել: Հետևաբար, պետական և ռազմական վարչարարական ապարատների մեծ մասը *գերկառավարվող են, սակայն՝ թերի ղեկավարվող:*

Կառավարման վրա մնան կիզակետումը կարող է հանգեցնել հաջող կազմակերպական գործունության և լավ արդյունավետության այն դեպքում, երբ կազմակերպության միջավայրը հարաբերականորեն կայուն է: Այդուհանդերձ, ղեկավարման մասին տվյալ թյուրիմաց կամ չափազանց պարզունակ պատկերացումը կարող է կործանարար լինել ռազմական և պետական վարչարարական ապարատների համար, երբ դրանցից պահանջվում է իրենց մտածելակերպի ու գործելակերպի զգալի փոփոխություն կամ անգամ կերպափոխում: Օրինակ՝ Հարավկովկասյան տարածաշրջանում ժողովրդավարական հաստատություններ ստեղծելու, պատշաճ պետական կարգավորում ապահովելու, սոցիալական ու տնտեսական զարգացումն սկզբնավորելու և պահպանելու համար կարող է պահանջվել պետական կազմակերպությունների արմատական կերպափոխում: Ավելի կոնկրետ՝ պաշտպանության մախարարությունները կարող են համարել, որ ավանդական պաշտպանական գործառույթները՝ պատերազմի կանխումը, իսկ դրա ձախողման դեպքում վարումը և հաղթանակը, այլևս չեն բնութագրում իրենց վերապահված առաքելությունները: Ժողովրդին ծառայելու և պաշտպանելու համար պաշտպանության մախարարություններից կարող են պահանջվել նոր՝ հիմնովին տարբերվող, առաքելություններ, ինչպիսիք են կայունության ապահովման և համատեղ խաղաղապահական օպերացիաները, իրավապահ մարմինների գործունեությունը, արժեքավոր ռեսուրսների (օրինակ՝ նավթի, պահպանությունը):

Այս նոր գործողություններին աջակցելու համար տվյալ կերպափոխումները պահանջում են այլ կազմակերպական ուղղորդում, փոփոխություններ մարդկանց մտածելակերպում ու գործելակերպում և էական ձևափոխություններ ու վերադասավորումներ կազմակերպական համակարգերում: Ընդհանուր առմամբ ղեկավարումն անհրաժեշտ է, որպեսզի օգնի մարդկանց հասկանալու փոփոխությունների ծայրահեղ կարևորությունն ու հրատապությունը, զարգացնի այդ փոփոխության համար պահանջվող նոր հմտություններ: Միայն ուժեղ կառավարումը ի վիճակի չէ բավարարելու այդ նոր պահանջները:

Ղեկավարման դերն ու պատասխանատվությունը, կառավարման ու ղեկավարման փոխհարաբերությունները ռազմական և պետական կազմակերպություններում հաճախ սխալ են ընկալվում: ՈՒՍտի սույն հոդվածը հետապնդում է երեք նպատակ. 1) նկարագրել կառավարման և ղեկավարման միջև հիմնարար տարբերությունները, 2) պարզաբանել, թե ինչպես պետք է կառավարման և ղեկավարման մտածելակերպերը լրացնեն միմյանց, 3) դիտարկել մի քանի հիմնական ունակություններ, որոնք պետք է զարգացնեն ղեկավարները:

Կառավարման և ղեկավարման միջև եղած հիմնարար տարբերությունները

Հետազոտողները մշում են, որ կառավարման և ղեկավարման գործառույթների, պատասխանատվությունների և մտածելակերպերի միջև կան էական տար-

բերություններ [10, 12, 18]: Կառավարումը գործ ունի ծավալուն, հաճախ՝ վարչարարական, կազմակերպությունների գործընթացների, ընթացակարգերի և գործունեության հետևանքով ստեղծվող բարդությունների հետ [9]: Այս կազմակերպությունները զարգացրել են բարդ համակարգեր, օրինակ՝ ֆինանսական, ապահովման, տեխնոլոգիական, կադրերի պատրաստման և կրթական, որոնք պետք է կարգավորվեն այնպես, որ աշխատանքային գործունեությունը համապատասխանի կազմակերպական նպատակներին և ներքին ու արտաքին շահագրգիռ կողմերի կարիքներին: Ավելին. լավ կառավարումը կարևոր է յուրաքանչյուր համակարգ արդյունավետ դարձնելու համար՝ ճիշտ մարդիկ, ռեսուրսներ, գործընթացներ և պատրաստում ըստ խնդիրների: Կառավարումը կոչված է ապահովելու գործող համակարգերի արդյունավետությունը և նվազեցնելու ռիսկերը: Պլանավորումն ու բյուջեավորումը, կազմակերպումն ու անձնակազմի համալրումը, ինչպես նաև վերահսկումն ու խնդիրների լուծումը այն գործընթացներն են, որոնք կառավարիչները սովորաբար կիրառում են այս համակարգերի բարդության հետ գործ ունենալիս:

Լավ կառավարումը միշտ էլ կարևոր է: Առանց լավ կառավարման բարդ կազմակերպությունները դառնում են քառսային, անարգասաբեր և ի վերջո՝ անաշխատունակ, քանի որ համակարգային խեղումը կհանգեցնի կարևոր նպատակների ձախողման: Այդուհանդերձ, կազմակերպությանը ներկայացվող նոր պահանջներից ծագած կազմակերպական տուրբուլենտության պայմաններում միայն կառավարումը բավարար չէ, օրինակ՝ անդամակցություն ՆԱՏՕ-ին, Արևմուտքի հետ ավելի սերտ հարաբերություններ, պատերազմականից տարբերվող ոչ ավանդական ռազմական օպերացիաներ: Այս տուրբուլենտությանը արդյունավետ արձագանքելու համար կազմակերպությանը կարող են անհրաժեշտ լինել նոր ուղղորդում, այլ տեսլական, արմատապես փոփոխված կազմակերպական համակարգեր և մարդկանց առօրյա մտածելակերպի ու գործելակերպի վերափոխում: Ղեկավարումն անհրաժեշտ է այս տուրբուլենտության պայմաններում կազմակերպությունն ուղեվարելու համար:

Ղեկավարումը կենտրոնանում է այն բանի վրա, թե ինչպես կանխատեսել փոփոխությունը, արձագանքել դրան և հաղթահարել այն [11, 9]: Ղեկավարումն անհրաժեշտ է նոր կազմակերպական ուղղություն ընտրելու և, որպես արդյունք, մարդկանց ու կազմակերպությունը նոր անձանոթ ոլորտներ փոխադրելու համար [2, 6]: Այս ճանապարհին հաճախ կարելի է հանդիպել դիմադրության, քանի որ մարդկանցից կպահանջվի իրենց առաջադրանքները կատարելու համար զարգացնել նոր հմտություններ, վերափոխել իրենց աշխատանքի վերաբերյալ ձևավորված կարծրատիպային մտածելակերպը, գործակցել տարբեր մարդկանց հետ և իրենց աշխատանքի համար խրախուսվել տարբեր ձևերով: Ավելին. այս նոր ուղղորդման ձեռնարկումը և փոփոխության իրականացումը պահանջում են կազմակերպության ներսի և դրսի մարդկանց համագործակցություն: Հետևաբար, փոփոխության պատճառը, փոփոխության կարևորությունը և փոփոխությունն իսկ

պարզորոշ կերպով ու ռազմավարորեն հաղորդելու (մատուցելու) կարողությունը ղեկավարման կարևոր տարրն է [11]:

Ղեկավարման հրամայականն է փոփոխության անհրաժեշտության գիտակցումը՝ երկարաժամկետ հեռանկարում կազմակերպության և նրա առաքելության համար զգալի հետևանքների հանգեցնող տնտեսական, քաղաքական, ֆինանսական կամ տեխնոլոգիական իրադարձությունների ի հայտ բերմամբ ու գնահատմամբ: Այդ գնահատումը ճշգրիտ կատարելու համար ձեռնհաս ղեկավարները պետք է կարողանան դինամիկ իրավիճակները դիտել «պարզ, թարմ աչքով»: Եթե ֆուտբոլի հետ զուգահեռներ անցկացնենք, ապա կարող ենք ասել, որ բարձրակարգ ֆուտբոլիստը կարողանում է կանխատեսել և հայտնվել այն տեղում, որտեղ շուտով կհայտնվի նաև գնդակը, բայց ոչ պարզապես այն տեղում, որտեղ գնդակն արդեն գտնվում է: Նա ունակ է տեսնելու և՛ խաղացողների, և՛ գնդակի շարժման միասնական պատկերը, ինչը նրան հնարավորություն է տալիս կանխատեսելու, թե որտեղ պետք է գտնվի ինքը նախքան գնդակի այդ վայրում հայտնվելը: Նույնը ճշմարիտ է նաև ղեկավարի դեպքում. նա ունակ է տեսնելու կազմակերպության համար արտաքին իրավիճակների ընդհանուր պատկերը, ինչը նրան օգնում է կանխատեսելու, թե կազմակերպությունը որտեղ պետք է լինի ապագայում, և ընտրելու այնտեղ հասնելու ուղղությունը:

ԱՄՆ-ի Ռ-ազմածովային հետևակի նախկին հրամանատար (1995–1999 թթ.) գեներալ Կրուլակը «թարմ աչքով» դիտեց հետզհետե բարդացող համաշխարհային իրադարձությունները: Հասկանալով, որ 1991 թ. Առևտրի համաշխարհային կենտրոնի պայթեցումը, Աֆրիկայում ԱՄՆ-ի դեսպանատների վրա հարձակումները և Հյուսիսային Աֆրիկայում, Ինդոնեզիայում ու Միջին Արևելքում մուսուլմանական արմատականության աճումը մի յուրահատուկ սպառնալիքի վկայությունն են, որին հնարավոր չէ դիմակայել ավանդական ռազմածովային օպերացիաներով, գեներալ Կրուլակը անհրաժեշտ համարեց այնպիսի ռազմական օպերացիաները, որոնցում մարտական գործողությունները մեկտեղվեցին խաղապահական օպերացիաների ու մարդասիրական օգնության հետ: Որպեսզի օգնի ծովային հետևակայիններին հասկանալ դրա անհրաժեշտությունը, նա 1990-ական թվականների կեսերին ձևակերպեց «եռաբլոկ պատերազմ» փոխաբերությունը: Այն ցույց էր տալիս, որ զինվորներից կարող է պահանջվել քաղաքի երեք հարևան թաղամասերում մեծամասշտաբ ռազմական օպերացիաների, խաղապահական գործողությունների ու մարդասիրական օգնության միաժամանակյա իրականացում:

Այս «եռաբլոկ պատերազմ» հասկացությունը ծովային հետևակայինների համար ազդակ էր, որ 21-րդ դարի արմատապես փոխված ռազմադաշտում հաջողության հասնելու համար նրանք պետք է տիրապետեն մտածելու ու գործելու սկզբունքորեն այլ եղանակների: Օրինակ՝ մարտական գործողությունների, խաղապահության և մարդասիրական օգնության այս բարդ դինամիկ համապատկերում ղեկավարումն ու որոշումների ընդունումը պետք է կատարվեն կազմա-

կերպության ստորին մակարդակներում (կապրալ)՝ որոշումների ընդունման գործում անհրաժեշտ տեղեկույթը ռեալ ժամանակի մասշտաբում օգտագործելու համար: Գեներալ Կրուլակն այդ նոր դերը փաստելու համար ստեղծեց «ռազմավարական կապրալ» տերմինը և փոփոխություն կատարեց պատրաստման ու կազմակերպման կառուցվածքում, որպեսզի այս եռաբլոկ պատերազմի միջավայրում ապահովվի կապրալների հմտությունների, իրավունքի և հեղինակության արդյունավետությունը:

Կրուլակի «եռաբլոկ պատերազմ» և «ռազմավարական կապրալ» հասկացությունները արմատապես շեղվում էին ռազմածովային հետևակին բնորոշ մտածելակերպից: Այդ ժամանակ ծովային հետևակայիններն իրենց ընկալում էին որպես «ռազմիկներ», որոնք ունեն մի պարզ խնդիր՝ գերազանց պատրաստման, տարաշարժունության, համախմբվածության և անհատական կամքի ուժի դրսևորման շնորհիվ հաղթել թշնամուն: Փաստորեն իշխող փոխաբերությունն էր՝ «յուրաքանչյուր ծովային հետևակային հրաձիգ է»: Այս կարծրացած պատկերացումները, թե ինչպես պետք է պատրաստվեն ծովային հետևակայիններ, գեներալ Կրուլակի «եռաբլոկ պատերազմ» և «ռազմավարական կապրալ» հասկացություններին զգալի դիմադրության պատճառ դարձան: Այնուամենայնիվ, Կրուլակին հաջողվեց անհրաժեշտության գիտակցում ձևավորելով հաղթահարել այդ դիմադրությունը, ինչը ծովային հետևակայիններին օգնեց «եռաբլոկ պատերազմ», «ռազմավարական կապրալ» և այլ հեշտ հիշվող փոխաբերությունների ձևով այս նոր հասկացությունների մշտական հաղորդման և ուսուցման ու վարժանքի միջոցով նոր մոտեցումը հաստատութենացնելու շնորհիվ ըմբռնել այս նոր հասկացություններն ընդունելու կարևորությունը: Այսինքն՝ գեներալ Կրուլակը ոչ թե կառավարում էր այս գործընթացը, այլ՝ ղեկավարում:

Կառավարման, ղեկավարման և կազմակերպական արդյունավետության փոխհարաբերությունը

Մի շարք հետազոտողներ պնդում են, որ կառավարումն ու ղեկավարումը երկու միանգամայն տարբեր դերեր են, որոնք մարդկանցից պահանջում են տարբեր հմտությունների համալիր [2, 3, 6]: Ինչպես արդեն նշվել է, տաղանդավոր կառավարիչները արժեքավորում են ճշգրիտ պլանավորումը, վերահսկումը, կայունությունը և արգասաբեր գործընթացները, ինչին կարելի է հասնել վերլուծական, ռացիոնալ մտածողության ու ռիսկից խուսափելու շնորհիվ: Հակառակ դրան՝ ձեռնհաս ղեկավարները զնահատում են նորարարությունը, ռիսկայնությունը և ճկունությունը, որոնք հաճախ ստեղծագործման արդյունք են, ինչպես նաև ամբողջական, ոչ գծային մտածողությունը և համարձակ քայլերը: Այս հետազոտողները կարծում են, որ տվյալ դերերն ու դրանց հաջող կատարման համար անհրաժեշտ հմտություններն այնքան տարբեր են, որ այդ դերերը կարող են կատարել միայն տարբեր մարդիկ:

Հակառակ տեսակետն այն է, որ թեև կառավարումն ու ղեկավարումը հստակ

կերպով տարբերակվում են, այդուհանդերձ, դրանք փոխլրացնում են միմյանց և պետք է իրականացվեն միևնույն մարդու կամ խմբի կողմից [16]: Թեև ոչ բոլորն են ունակ և՛ կառավարելու, և՛ ղեկավարելու, սակայն Քոտերը կարծում է, որ բարձրաստիճան պաշտոնյաների համար կարևոր է երկու դերերը հաջող կատարելու ունակությունը [10]: Այն կազմակերպությունները, որոնք հաջողությամբ են կարգավորում փոփոխությունը, երկու դերերը հմտորեն իրականացնող ղեկավար-կառավարիչներ դաստիարակելու համար կատարում են մեծ աշխատանք՝ նրանց ուսուցանելու, պաշտոնեական առաջընթացը հոգատարությամբ կարգավորելու, ինչպես նաև հայեցակարգային հմտությունների (օրինակ՝ փոփոխությունների կառավարման ռազմավարությունների ըմբռնում և կազմակերպությունների՝ որպես բաց համակարգերի ընկալում) զարգացման նպատակով անհրաժեշտ հետքուհական կրթություն ու վերապատրաստում ապահովելու միջոցով:

Եթե կառավարումն ու ղեկավարումը տարբեր են, թեև՝ փոխլրացնող, ինչպես կարող են այս երկու դերերը միավորված, հաշվեկշռված կամ փոխկապված լինել, որպեսզի կազմակերպությունները տարբեր միջավայրներում գործեն արդյունավետ կերպով: Այլ կերպ ասած՝ տվյալ իրավիճակում որքանով պետք է շեշտված լինեն կառավարումը և ղեկավարումը: Յակլը և Լեպսինգերը պնդում են, որ կան կազմակերպման արդյունավետ իրականացումը պայմանավորող երեք որոշակի, թեև փոխկապված գործոններ.

1. գործունեություն և գործընթացների հուսալիություն՝ կառավարում,
2. հարմարեցում և նորամուծություն՝ ղեկավարում,
3. մարդկային ռեսուրսներ և հարաբերություններ՝ ղեկավարում և կառավարում [17]:

Արդյունավետության յուրաքանչյուր բնութագրիչի հարաբերական կարևորությունը և, հետևաբար, կառավարման ու ղեկավարման միջև հաշվեկշիռը կախված է կազմակերպության կոնկրետ վիճակից: Հարաբերական կայունության դեպքում (օրինակ՝ գինձառալողների համար՝ խաղաղ ժամանակ կամ պետական գերատեսչությունների համար՝ հստակ լիազորությունների ու դրանց իրականացման համար բավարար ռեսուրսների առկայության պայմաններում) գործունությունն ու գործընթացային հուսալիությունը, որոնք կառավարման տարրերն են, ավելի կարևոր են, քան հարմարեցումը և նորամուծությունը, որոնք ղեկավարման տարրեր են: Դ-ա, իհարկե, չի նշանակում, թե նորամուծությունն անտեսվում է. համեմատական գնահատման միջոցով պետք է ապահովվեն կազմակերպական գործընթացների կատարելագործումը՝ այլ կազմակերպությունների լավագույն փորձը ներմուծելու նպատակով, ներքին գիտելիքների կառավարման համակարգերի ստեղծումն ու կիրառումը՝ կազմակերպության սահմաններից դուրս տեղեկույթի և օգտակար գաղափարների փոխանակման նպատակով, և նորամուծությունների խրախուսման միջոցները: Այնուամենայնիվ, նորամուծական գործողությունների մասշտաբը, դրանց հետևանքով առաջացած փոփոխությունների աստիճանը և պահանջվող նոր գիտելիքների ծավալը այնքան էլ մեծ չեն: Տվյալ

փոփոխությունները հիմնականում արձագանք են գործառության յուրաքանչյուր խիստ կիզակեցնող կոնկրետ պրոբլեմներին:

Այդուհանդերձ, եթե կազմակերպության արտաքին միջավայրն արագ փոփոխվում է, ապա կազմակերպության գերիշխող մտահոգության առարկա պետք է դառնան ղեկավարման այն հատկանիշները, որոնք կազմակերպությանն օգնում են հարմարվելու և նորամուծություն կատարելու, ինչպիսիք են՝ նոր տեսլականի մշակումը, նոր ուղղության սահմանումը, փոփոխության անհրաժեշտության հստակեցումը և նորամուծությունը խթանող համակարգերի ստեղծումը: Թեև ուղղության փոփոխությունները պահանջում են նոր գիտելիք և գործընթացների նոր կարգավորումներ, որոնք հաճախ հանգեցնում են կազմակերպական արդյունավետության կարճաժամկետ նվազմանը, սակայն կառավարումը պետք է կանխի կազմակերպական գործընթացների էական վատթարացումը [16]: Օրինակ՝ լավ մախագծված, մանրակրկիտ կերպով վարվող ներքին ձեռնարկատիրական ծրագիրը (կառավարման գործառույթ), որն օգնում է ընտրելու, գնահատելու և իրականացնելու նորամուծական գաղափարները (ղեկավարման գործառույթ), կարևոր է, եթե իրենք՝ աշխատողները, հավատում են, որ դրանք ուսումնասիրված, հիմնավորված և դրված են գործառության մեջ: Եթե նորամուծական գաղափարների ծագման ու գնահատման գործընթացը վատ է կառավարվում, աշխատողները կարող են արագ կասկածի տակ դնել նորամուծության կարևորությունը, և կարճ ժամանակ անց նոր գաղափարները կվերանան:

Այսինքն՝ կառավարումը ոչ պակաս կարևոր է, քան ղեկավարումը: Թեև ղեկավարմանը և կառավարմանը բնորոշ են մտածողության և գործողության յուրահատուկ եղանակներ, այս տարբեր կազմակերպական դերերը պետք է լրացնեն միմյանց: Թե որքանով շեշտված պետք է լինեն ղեկավարումը կամ կառավարումը, կախված է կազմակերպության միջավայրից: Ռազմական և պետական գործակալությունները դառնում են ավելի ու ավելի բարդ և պետք է գործեն աճող անկայունությամբ միջավայրներում. համապատասխանաբար, ավագ պաշտոնյաները պետք է մանրակրկիտ կերպով սահմանեն ղեկավարման և կառավարման ճիշտ համակցումը, որպեսզի փոփոխությանը արձագանքելիս արդյունավետ կերպով ուղեվարեն իրենց կազմակերպական համակարգերը և գործընթացները:

Ղեկավարներին անհրաժեշտ ունակությունները

Պրակտիկ գործունեությամբ զբաղվողները հաճախ պնդում են, որ մարդիկ կարող են վարժման, կրթության և փորձի միջոցով զարգացնել իրենց կառավարչական ունակությունները, մինչդեռ ղեկավարելու ունակությունը բնատուր է. ղեկավար ոչ թե դառնում են, այլ՝ ծնվում: Բայց մեծ կարծիքը ոչ միայն սխալ է (ղեկավարի գեն չկա), այլև վնասաբեր, քանի որ վերջին հաշվով քայքայում է և անտեսում ղեկավարության հարուստ ներուժը, որը կազմակերպությունում կարող է անգործության մատնվել [2]:

Ղեկավարելու ունակությունները ևս կարելի է զարգացնել: Հաջորդ բաժնում ներկայացվում են այն ամենակարևոր ունակություններից երեքը, որոնք պաշտոնյաները պետք է զարգացնեն ղեկավարելու և փոփոխություն կատարելու համար.

1. խոր իրավիճակային ըմբռնում,
2. ռազմավարական և համոզողական հաղորդակցային հմտություններ,
3. համակարգայնորեն մտածելու ընդունակություն:

Խոր իրավիճակային ըմբռնում: Իրավիճակային ըմբռնումը ոչ միայն կազմակերպության վրա ներգործող արտաքին միտումները և իրադարձությունը, այլև այն ներքին կազմակերպական գործընթացներն ու մշակութային գործոնները խորությամբ հասկանալն է, որոնք ազդում են հաջողության հանգեցնող փոփոխությունների վրա: Այդ ըմբռնման արդյունք են ղեկավարները, որոնք ունակ են բազմապիսի աղբյուրներից ստացվող և՛ որակական, և՛ քանակական տվյալների համադրմամբ նկատելու պատկերները, միտումները կամ կապերը: Այդ ունակությունը ղեկավարներին հնարավորություն է տալիս ապահովելու կազմակերպության այն դիրքը, որը նրան անհրաժեշտ կլինի զբաղեցնել կամ օգտագործել ապագայում. վերը բերված ֆուտբոլային գուգահեռով՝ կանխատեսելու, թե որտեղ կհայտնվի գնդակը:

Ղեկավարները նոր հնարավորություններ ստեղծող նոր պատկերներն ու հարաբերությունները նկատելու այս ունակությունը զարգացնում են մշտական մասնագիտական պրակտիկայի միջոցով [15]: Օրինակ՝ տաղանդավոր ջազային երաժիշտները մշտապես նվագում են գամմաներ և ավանդական ջազային պասսաժներ, մինչև կարողանան ցանկացած պահի կատարելապես նվագել երաժշտության այդ ստանդարտ մոդելները: Այդ հմտությունը, որը ձեռք է բերվել մանրամասներին կատարելապես տիրապետելու շնորհիվ, նրանց հնարավորություն է տալիս նվագելիս հանպատրաստից ստեղծագործելու, հիմնական մեղեդուց ստեղծելու նոտաների նոր պատկերներ [7]: Ճիշտ այդպես ղեկավարները պետք է զարգացնեն իրենց գործին վերաբերող խոր գիտելիքները՝ կրկնությամբ մասնագիտական գործիքարանին կատարելապես տիրապետելու շնորհիվ (տվյալների վերլուծություն, մարդկանց կառավարում, շահագրգիռ կողմերի կարիքների ըմբռնում և այլն), մինչև որ ընդունակ լինեն ճիշտ նկատելու իրենց միջավայրում առկա նոր պատկերներն ու հարաբերությունները: Այսինքն՝ ղեկավարները պետք է իրենց գործի գիտակ լինեն, որպեսզի նկատեն նոր պատկերները:

Օրինակ՝ ներկայումս ԱՄՆ-ի Շտաբների պետերի Միացյալ կոմիտեի նախագահ և Ռազմածովային օպերացիաների նախկին ղեկավար, ծովակալ Մայքլ Մուլենը օգնեց այսօր պետությունների առջև ծառայող արտառոց ծովային մարտահրավերներին դիմակայելու համար ստեղծելու «1000 նավից կազմված նավատորմի» հայեցակարգ: Ըստ այս նոր հայեցակարգի՝ միջազգային նավատորմները, նավահանգիստների տնօրինությունը, առևտրական բեռնառաքիչները և տեղական իրավապահ մարմինները պետք է համագործակցեն, որպեսզի դիմա-

կայեն նավահանգիստների անվտանգությանն ուղղված մարտահրավերներին, պայքարեն զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման, մարդկանց առևտրի (թրաֆիկինգ), բաց ծովում իրականացվող ծովահենության և ազատ առևտրին ու ծովային անվտանգությանն սպառնացող այլ վտանգների դեմ: Ծովակալ Մուլենին ռազմածովային օպերացիաների նոր մոդելը տեսնելու («թարմ աչքով» տեսնելու) հնարավորություն տվեց իր գործին կատարելապես տիրապետելու հանգամանքը: Այդ ունակությունը զարգացել ու կատարելագործվել էր 41 տարվա փորձի և կրթության շնորհիվ: Ծովակալ Մուլենը երեք նավերում ծառայել է որպես կրտսեր սպա, եղել է երեք այլ նավերի հրամանատար, ղեկավարել է հարվածային ռազմարշավային խումբ («Ջորջ Վաշինգտոն» ավիակրի մարտական խումբ), եղել է Եվրոպայում ԱՄՆ-ի ծովային ուժերի հրամանատար և Ռազմածովային մագիստրոսական դպրոցում ստացել է օպերացիաների հետազոտման, իսկ Հարվարդում՝ կատարելագործված կառավարման ու ղեկավարման գծով մագիստրոսի աստիճան: ՌԽուցման, հանգամանորեն ընտրված ու լայնատիրոյթ աշխատանքային փորձի շնորհիվ ձեռք բերված այս հարուստ փորձը և կանոնավոր համալսարանական կրթությունը ծովակալ Մուլենին օժտել են իրավիճակային ըմբռնմամբ՝ նոր մոդելներ տեսնելու և ծովային օպերացիաների վարման նոր ուղղություն կանխատեսելու ուղղությամբ:

Ռազմավարական հաղորդակցություն և կերպավորում: Ղեկավարները ոչ միայն պետք է խոր իրավիճակային ըմբռնման միջոցով տեսնեն նոր մոդելներ, այլև կազմակերպության համար նոր ուղղության վերաբերյալ հաղորդակցվեն այնպիսի ձևով, որ գրավեն մարդկանց ուշադրությունը: Հաղորդակցման գործիքները, որոնք ղեկավարները կարող են օգտագործել, որպեսզի կազմակերպության անդամներին օգնեն հասկանալու այս նոր ուղղությունը, փոխաբերություններն ու պատմություններն են [5]: Օրինակ՝ այնպիսի փոխաբերությունները, ինչպիսիք են «Գեներալ Կրուլակի եռարյուկ պատերազմը», «Ծովակալ Մուլենի 1000 նավից կազմված նավատորմը» և նույնիսկ Ստիվ Ջոբի այն պատկերավոր արտահայտությունը, թե «Էյլ» (*Apple*) ընկերության աշխատողները այնպիսի «ահավոր արգասիքներ ստեղծող» «պոետներ» են, որոնք «կփոխեն աշխարհը, որն էլ կփոխի կրթությունը», և՛ բանականի, և՛ հուզականի միջոցով հուզիչ ու շարժառիթավորող լեզվի հնարներ են: Մանրակրկիտ կերպով ընտրված լեզուն, մասնավորապես՝ փոխաբերությունները, կարող է «կերպավորել» գաղափարը այնպես, որ այն աշխատողների համար դառնա և՛ հասկանալի, և՛ հուզիչ:

Կերպավորումը մի նոր գաղափարի կարևոր կողմի վրա կենտրոնանալու արվեստ է, ինչը օգնում է այն դարձնելու հեշտ հասկանալի և հնարավորություն է տալիս «ամրագրելու» աշխատողների գիտակցության մեջ: Արդյունավետ կերպավորումը բացառում է գաղափարի այլ մեկնաբանություններ (ոչ մի երկիր ի վիճակի չէ ծովային անվտանգության ապահովման նպատակով օգտագործելու 1000 նավից կազմված նավատորմ, ուստի ռազմածովային համագործակցությունը դառնում է անհրաժեշտություն) և ենթադրում է նոր գործողությունների պլան:

Օրինակ՝ եթե ծովային հետևակայիններն իրենց առաքելությունները դիտում են «եռաբլույզ պատերազմի» լույսով, ապա քիչ հավանական է, որ նրանք Բաղդադի կամ Քարուլի մերձակայքերը պարեկելիս կգործեն պարզապես որպես մարտիկներ: Այսինքն՝ կերպավորմամբ ձևավորվում են ընկալումը, մտածողությունը և գործունեությունը:

Ղեկավարներն իրենց հաղորդագրությունները մշտապես փոխանցելու համար պետք է նաև ռազմավարորեն օգտագործեն բոլոր տեղեկատվական միջոցները, մասնավորապես՝ նոր տեխնոլոգիաները, ինչպիսիք են ձայնային փոստի համակարգերը, տեսահեռուստախորհրդածողությունները, բջջային հեռախոսակապը և անձնական թվային քարտուղարները: Փաստորեն, հասարակական ցանցային տեխնոլոգիաները, ինչպիսիք են «Թվիտերը» (*Twitter*), «Մայ Սպեյսը» (*My Space*), «Ֆեյսբուկը» (*Facebook*) և նույնիսկ «բլոգները», կարող են ապահովել կազմակերպությանը նոր ուղղություն հաղորդելու համար եզակի ստեղծագործական մեթոդներ: Բացի այդ, ղեկավարներն իրենց հաղորդագրությունների փոխանցմանն օգնելու համար պետք է օգտագործեն կառավարիչներին, մասնավորապես՝ ստորին մակարդակի ղեկավարներին: «Ջեներալ Էլեկտրիկ» (ՋԷ) ընկերության նախկին գործադիր տնօրեն Ջեյ Ռիելը ռազմավարորեն է օգտագործել իրեն մատչելի բոլոր տեղեկատվական միջոցներն ու մարդկանց, որպեսզի ՋԷ-ին հաղորդի իր «արագություն, պարզություն և ինքնավստահություն» ուղղությունը [4]:

Արդյունավետ կերպով հաղորդակցվողները, ինչպիսիք են Ջեյ Ռիելը, Ստիվ Ջոքսը, ծովակալ Մայք Մուլենը և ուրիշներ, գիտակցում են, որ արդյունավետ հաղորդակցությունը պարզապես տեղեկույթի փոխանցում չէ իրենց ուղեղներից դեպի ենթակաների ուղեղներ: Այս ղեկավարները գիտեն՝ որպեսզի ենթակաները հասկանան նոր ուղղությունը և իրենցից պահանջվող նոր մտածողությունն ու գործունեությունը, պետք է ստեղծել կամ ձևավորել այն բանի միասնական ըմբռնումը, թե ինչ է փոփոխությունը, ինչու է այն կարևոր և ինչպես է նախատեսվում դա անել: Այդ միասնական ըմբռնումը ստեղծվում է հաղորդագրության (փոխաբերություններ և պատմություններ) մանրակրկիտ կերպավորման, հաղորդակցման միջոցների մեծ բազմազանության ռազմավարական օգտագործման և կառավարիչների ու ստորին մակարդակի ղեկավարների կողմից այն մշտապես համոզիչ դարձնելու շնորհիվ: Ղեկավարին հաջողվում է տվյալ ուղղությունը կազմակերպության համար դարձնել «իրական» միայն այն դեպքում, երբ նոր ուղղությունը՝ «եռաբլույզ պատերազմ» կամ «1000 նավից կազմված նավատորմ», կազմակերպությունում դառնում է սովորական ամենօրյա խոսակցության թեմա:

Մտածողությունը և գործունեությունը համակարգերի հեռանկարի տեսանկյունից: Ղեկավարները պետք է անեն ավելին, քան նոր մոդելներ տեսնելն է, նոր ուղղություն հաստատելն է և հանգամանորեն կերպավորված ու ռազմավարորեն հաղորդվող տեսլականի միջոցով այդ նոր ուղղությունը ներկայացնելն է: Ղեկավարները նաև պետք է ապահովեն կազմակերպության ռազմավարության,

կառուցվածքի, գործընթացների և աշխատողների, այլ կերպ ասած՝ դրա համակարգերի, վերադասավորումը, որպեսզի հասնեն նոր ուղղությանը օժանդակող արդյունքների: Այդ վերադասավորման համար ղեկավարները պետք է իրենց կազմակերպությունը դիտեն ոչ թե որպես առանձին մասերի պարզ գումար, այլ որպես համապարփակ ամբողջություն, և գիտակցեն, որ համակարգի որևէ բաղադրամասում կատարվող փոփոխությունը կազդի համակարգի մյուս բաղադրամասերի վրա [1, 13]: Օրինակ՝ գեներալ Կրուլակը գիտակցում էր, որ ապագա մարտական գործողությունների համար իր նոր «եռաբլուկ պատերազմ» ուղղությունը պահանջում է Ռազմածովային հետևակի պատրաստման, խրախուսման, ռեսուրսների ու կառուցվածքային համակարգերի զգալի փոփոխություն, և որ այս համակարգերը պետք է լինեն միմյանց ու ռազմածովային հետևակի այլ համակարգերի հետ վերակարգավորելի, որպեսզի այս նոր ուղղությունը հաջողության հասնի: Գեներալ Կրուլակը գիտեր, որ եթե նույնիսկ մեկ կարևոր համակարգային բաղադրամաս այլ բաղադրամասերի հետ վերակարգավորված չէ (օրինակ՝ ծովային հետևակայինները առաջխաղացում չեն ունեցել հումանիտար օգնություն ցուցաբերելու կամ ազգային պետական շինարարությամբ զբաղվելու ունակության համար), ապա այս ուղղության իրականացումը դժվար կլինի:

Բարձրաստիճան պաշտոնյաները հաճախ համարում են, որ իրենց կազմակերպությունը որպես փոխկապված ամբողջություն ստեղծող ինտեգրված համակարգերի համախումբ դիտելը բարդ խնդիր է [13, 14]: Այս բարդությունը նրանց՝ որպես վերլուծաբանների պատրաստման կողմնակի արգասիք է: Ինչպես վերը նշվել է, վերլուծաբանը պրոբլեմի պատճառը կամ աղբյուրը գտնելու համար այն տրոհում է մասերի կամ համառոտում: Այս մտածելակերպը, որը գծային է և հիմնված է սերտորեն առնչվող պատճառի ու հետևանքի միջև կապի վրա, արդյունք է տալիս հարաբերականորեն նեղ շրջանի բարդ խնդիրներ լուծելու ժամանակ: Այլ կերպ ասած՝ խնդիրների լուծման նկատմամբ վերլուծական մոտեցումը կազմակերպական բարդությունը կառավարելու անհրաժեշտ գործիք է: Այդուհանդերձ, նման մտածելակերպը բավարար չէ դինամիկ, անկանխատեսելի արտաքին միջավայրում կազմակերպությունը ուղեվարելու համար: Այս միջավայրները բարձրաստիճան պաշտոնյաներից պահանջում են մեծ քանակությամբ անհամաչափ, արտաքուստ չկապակցված տեղեկությանից որսալ ու միավորել պատկերները, կանխատեսել, թե ինչպես պետք է կազմակերպությունը արձագանքի այդ նոր պատկերներին, կանխազգալ փոփոխության ներգործությունը ոչ թե կազմակերպության մի մասի, այլ ամբողջության վրա և ջանադրաբար աշխատել կազմակերպության տարբեր մասերը մեկ ներդաշնակ ամբողջություն դարձնելու ուղղությամբ:

Համակարգերի հեռանկարի տեսանկյունից կազմակերպությունների նկատմամբ նման մոտեցումը ևս պահանջում է, որ ղեկավարն իրեն դիտի որպես այդ կազմակերպության նախագծողի կամ կոնստրուկտորի [13]: Ավանդաբար ղեկավարները դիտվում են որպես քարիզմատիկ կամ ոգեշնչող անձնավորություններ,

որոնք իրենց հետևորդներին դրդում են որոնելու նոր ուղղություն: Սակայն նախագծումն ունի գործնական բնույթ. այն պահանջում է, որ ինչ-որ բան արվի ոչ թե տեսականորեն, այլ գործնականում: Նախագծման էությունն այնպիսի համակարգերի կառուցումն է, որոնց մասերը կապակցվում են, որպեսզի գործեն որպես մեկ ամբողջություն: Հետևաբար, արդյունավետ կազմակերպական նախագծումը պահանջում է ունակություն՝ կանխատեսելու, թե կազմակերպական մասերը ինչպես կարող են միավորված լինել, և պարզ պատկերացում, թե պահանջված արդյունքներին հասնելու համար ինչպես պետք է աշխատի ամբողջ համակարգը: Երկու դերերն էլ՝ և՛ քարիզմատիկ, և՛ նախագծող, անհրաժեշտ են, որպեսզի փոփոխությունը պսակվի հաջողությամբ:

Ամփոփիչ դիտողություններ

Կառավարման բնագավառի նշանավոր գիտնական Ջեյմս Մաքգրեգոր Բեռնարը նշել է, որ «ղեկավարումը առավել ուսումնասիրված և սակավ հասկանալի երևույթներից մեկն է» [3]: Այս հոդվածը կառավարման ու ղեկավարման միջև եղած հիմնարար տարբերությունների նկարագրմամբ որոշ չափով հստակեցնում է ղեկավարման մեր ըմբռնումը, այն ուղիները, որոնցով կազմակերպական նպատակներին հասնելու համար կառավարումը և ղեկավարումը լրացնում են միմյանց, և մի շարք առավել կարևոր ունակություններ, որոնք պետք է զարգացնեն ղեկավարները:

Այսպիսով՝ կառավարիչները պայքարում են կազմակերպական բարդությունների դեմ, մինչդեռ ղեկավարները դիմակայում են արտաքին փոփոխությանը: Սակայն ռազմական ու պետական կառույցներում կազմակերպական բարդությունը և փոփոխությունը, որոնք արձագանք են միջավայրի տուրբուլենտությանը, տեղի են ունենում միաժամանակ: Հետևաբար, անհրաժեշտ է, որ այդ կազմակերպությունները ջանադրաբար աշխատեն այնպիսի ղեկավարների ձևավորման ուղղությամբ, որոնք ունենան ներքին կազմակերպական բարդությունը հաղթահարելու, արտաքին միջավայրի տուրբուլենտությունը ճշգրիտ պարզաբանելու և լավ ինտեգրող փոփոխության միջոցով կազմակերպական ուղղությունը փոփոխելու տաղանդ: Դրա զարգացման մեկնակետերից մեկն է այն կարևոր հատկանիշների գիտակցումը, որոնք պետք է ունենան տվյալ ղեկավարները: Լայն ու փոփոխակվող պատասխանատվությամբ մանրակրկիտ կերպով ընտրված աշխատանքների, ակտիվ ու բովանդակալից ուսուցման, մագիստրոսական և գործադիր ղեկավար կազմի համար նախատեսված պատեհաժամ կրթության շնորհիվ խոստումնալից ղեկավարները կարող են զարգացնել իրավիճակային ըմբռնում, ռազմավարական հաղորդակցման հմտություններ և համակարգորեն մտածելու ունակություններ, որոնք անհրաժեշտ են լավ ղեկավար դառնալու համար:

THE ROLE OF MANAGEMENT AND LEADERSHIP IN COMPLEX, TURBULENT ORGANIZATIONAL ENVIRONMENTS

*J. SUCHAN**, Professor, Naval Postgraduate School

Even when resources are plentiful, government and military bureaucracies are difficult to manage efficiently and effectively because they are composed of complex, interconnected systems. Not surprisingly, managing these complex systems (e.g. financial, logistics, acquisition, training and education) dominates managers' and senior executives' attention. Another, though often overlooked, reason for this very strong focus on management is that organizational reward systems—promotions, job assignments, and even pay—emphasize the careful attention to detail, the close adherence to policy, and the linear, analytical thinking skills that define effective management thinking and action. As Steve Kerr pointed out in his classic article, *On the Folly of Rewarding A, While Hoping for B*, organizations “have installed reward systems which are paying off for behaviors other than those they are seeking” [8].

Due to organizational reward systems and system complexity, the idea that efficient management results in organizational effectiveness has become a deeply ingrained assumption that dominates thinking in a number of organizations, particularly in the public sector. Because of this organizational “habit of mind”, leadership is often confused with management, seen merely as one of its subsets, or viewed as a vague, amorphous concept whose effectiveness is difficult to measure. Consequently, most government and military bureaucracies are over managed but under led.

This focus on management may lead to improved organizational efficiency and effectiveness when the organization's environment is relatively stable. However, confused or overly simplistic thinking about leadership can be detrimental to military and government bureaucracies when they are required to alter significantly, or even transform, their thinking and practices. For example, in the South Caucasus region an emphasis on creating democratic institutions, insuring good governance, and building and sustaining

* Jim Suchan (PhD, University of Illinois) is Professor of Management in the Graduate School of Business and Public Policy (GSBPP) at the Naval Postgraduate School. He has published over 40 articles in various academic and practitioner journals and has given over 50 presentations at domestic and international conferences. His current research interests are communicating change, the relationship between communication and leadership, and intercultural communication. He is currently the Chair of the Management Department and the Associate Dean for New Academic Ventures in GSBPP.

social and economic development may require governmental organizations to fundamentally transform themselves. More specifically, Ministries of Defense (MOD) may find that traditional defense functions—deterrence of war and fighting and winning wars if deterrence fails—will no longer adequately define required missions. New, fundamentally different missions such as stability operations, joint peace-keeping operations, law enforcement, protection of valuable resources such as oil, may be required for MODs to serve and protect their people.

These transformations require a different organizational direction, changes in how people think and act, and significant alterations and realignments in organizational systems to support these new actions. In essence, leadership is required to help people understand the need and urgency for change and to develop the new skills the change will require. Strong management alone does not have the capability to meet these new requirements.

The roles and responsibilities of leadership and the relationship between management and leadership are often misunderstood in military and government organizations. Consequently, this article has three purposes: (1) to describe fundamental differences between management and leadership, (2) to explain how management and leadership thinking must complement each other, (3) and to discuss several of the key competencies leaders must develop.

Fundamental Differences between Management and Leadership

Researchers cite significant differences in the functions, responsibilities, and modes of thinking between managing and leading [10; 12; 18]. Management is about coping with the complexity caused by the processes, procedures, and practices of large, often bureaucratic organizations [9]. These organizations have evolved complex systems—for example, financial, logistical, technological, training and education—that must be aligned so that work activities meet organizational goals and internal and external stakeholders' needs. Furthermore, good management is essential to make each system effective—the right people, resources, processes, and training to complete the appropriate tasks. Management's mandate is to keep the current systems operating efficiently and to minimize risk. The processes managers typically use to manage the complexity within these systems are planning and budgeting, organizing and staffing, and controlling and problem solving.

Good management is always important. Without good management complex organizations become chaotic, inefficient, and ultimately ineffective because system breakdowns will result in important goals not being met. However, in times of organizational turbulence caused by new demands placed on the organization—for example, NATO membership, closer rela-

tions with the west, non-traditional military operations other than war-management alone is insufficient. To respond effectively to this turbulence, the organization may require a new direction, a different vision, fundamentally altered organizational systems, and shifts in people's customary way of thinking and acting. Leadership is required to navigate the organization through this turbulence.

Leadership focuses on anticipating, responding to, and coping with change [11; 9]. Leadership is required to set a new organizational direction, and as a result, take people and the organization to new, unfamiliar places [2; 6]. This journey will often meet with resistance as people will be required to develop new skills, change long-standing habits of mind about their work, interact with different people to complete their tasks, and be rewarded for their work in different ways. Furthermore, undertaking this new direction and implementing change require the cooperation of people internal and external to the organization. Consequently, the ability to clearly and strategically communicate the reason for the change, the urgency in making the change, and the change itself is an essential element of leadership [11].

A leadership imperative is to recognize the need for change by determining and assessing events—economic, political, financial, or technological—that over the long-term will have significance consequence to the organization and its mission. To accurately make this assessment, effective leaders are able to see dynamic environments with “fresh, clear eyes”. To use a soccer analogy, an outstanding soccer player is able to envision and move to where the ball will soon be, not merely to where it is. He is able to see a pattern of both players and ball movement that enables him to anticipate where he needs to be well before the ball gets there. The same is true of a leader: he or she is able to see patterns in external organizational events that enable him/her to envision, to see where the organization must be in the future and to set the direction to get there.

General Krulak, the former commandant of the US Marine Corps (1995–1999), saw increasingly complex world events through “fresh eyes”. Recognizing that the 1991 World Trade Center bombing, the attacks on US embassies in Africa, and the increase in radical Muslim fundamentalism in northern Africa, Indonesia, and the Mid-East had created a unique threat that traditional Marine operations were incapable of confronting, General Krulak saw the need for military operations that blended combat with peace keeping, peace enforcement, and humanitarian assistance. To help Marines understand that need, he created in the mid 1990's the metaphor of the “three-block war”. This metaphor indicated that soldiers may be required to conduct simultaneously full scale military operations, peacekeeping activi-

ties, and humanitarian relief within the space of three successive city blocks.

This three-block war concept signaled to Marines that they needed to develop fundamentally different ways of thinking and acting to be successful on radically altered 21st century battlefields. For example, leadership and decision making in this complex, dynamic landscape of fire fights, peace-keeping, and humanitarian assistance would need to be driven to the lowest levels of the organization—the corporal—to make use of real-time critical information in decision making. General Krulak coined the term “strategic corporal” to capture this new role, and he altered training and organizational structure to insure corporals had the skills, power, and authority to be effective in this three-block war environment.

Krulak's “three-block-war” and “strategic corporal” concepts were radical departures from Marine Corps thinking. At that time Marines viewed themselves as “warriors” whose mission was very straightforward—to defeat the enemy through superb training, maneuverability, group cohesion, and individual will power. In fact, the dominant metaphor was “every Marine is a rifleman”. These long-held beliefs about how Marines train and fight generated significant resistance to General Krulak's “three-block war” and “strategic corporal” concepts. However, Krulak was able to overcome that resistance by establishing a sense of urgency that helped Marines understand why it was necessary to adopt these new concepts, constantly communicating these new concepts through easy-to-remember metaphors like “three-block war”, “strategic corporal”, and others, and institutionalizing the new approach through training and education. In short, General Krulak did not manage this process; he led it.

The Relationship between Management, Leadership and Organizational Effectiveness

A number of researchers contend that managing and leading are two fundamentally different roles requiring people with different skill sets [2; 3; 6]. As suggested earlier, talented managers value careful planning, control, stability, and efficient processes achieved by analytical, rational thought processes and avoidance of risk. In contrast effective leaders value innovation, risk taking, and flexibility often achieved by creativity; holistic, non-linear thinking; and bold action. These researchers believe these roles and the skills required to perform them well are so different that they can only be carried out by different people.

A competing perspective is that even though managing and leading are distinct, both roles are complementary and should be carried out by the same person or group of people [16]. Although not everyone may be capable of both managing and leading, Kotter [10] believes the ability to perform

both roles well is essential in senior-level executive positions. Organizations that manage change successfully work hard to develop these leader-managers through mentoring, managing carefully the progression of their jobs, and providing them with the graduate education and executive development required to develop the conceptual skills—for example, understanding change management strategies and viewing organizations as open systems—to skillfully handle both roles.

If management and leadership are distinct yet complementary, how can these two roles be integrated, balanced, or interrelated so that organizations perform effectively in different environments? In other words, how much emphasis needs to be placed on management and leadership in a given situation? Yukl and Lepsinger [17] contend that there are three distinct, though interrelated, factors that determine effective organizational performance:

1. efficiency and process reliability: management activities;
2. adaptation and innovation: leadership activities;
3. human resources and relations: leadership and management activities.

The relative importance of each of the performance indicators, and thus the balance between management and leadership activities, depends on the organization's specific situation. In times of relative organizational stability—for example during peace time for military or when government agencies have clear mandates and adequate resources to carry them out—efficiency and process reliability, an essential aspect of management, are more important than adaptation and innovation, which are aspects of leadership. That does not mean, of course, that innovation is ignored; improvements to organizational processes through benchmarking to import best practices from other organizations, creation and use of internal knowledge management systems to exchange information and good ideas across organizational boundaries, and incentives for innovation must be maintained. However, the scale of innovative activities, the degree of change they create, and the new learning required are not as great. These changes are primarily reactions to narrowly focused, functional-area specific problems.

However, when the organization's external environment is changing rapidly, then leadership behaviors that help the organization adapt and innovate such as developing a new vision, setting a new direction, articulating the need for change, and creating systems that spur innovation need to be the organization's dominant concern. Although changes in direction require new learning and adjustments in processes that often will reduce short-term organizational efficiency, management must not allow organizational processes to degrade significantly [16]. For example, a well designed, care-

fully run intrapreneurship program (a management function) that helps select, evaluate, and implement innovative ideas (a leadership function) is essential if employees are to believe innovative ideas they have are examined, supported, and put into practice. If this process of surfacing and assessing innovative ideas is not well managed, workers can quickly become cynical about innovation's importance and soon novel ideas will dry up.

In short, leadership is not more important than management. Although leadership and management have distinctive modes of thinking and action, these different organizational roles must complement each other. To what extent leadership or management needs to be emphasized depends on the organization's environment. Military and government agencies are becoming more complex and must operate in increasingly volatile environments; consequently, senior executives need to carefully determine the right blend of leadership and management to administer their organizational systems and processes effectively while responding to change.

Competencies that Leaders Need

Practitioners often state that people can develop managerial competency through training, education, and experience; however, they believe leadership is innate: leaders are born, not made. Not only is this thinking inaccurate (a leadership gene does not exist) but is also destructive because it ultimately undermines and ignores rich leadership potential that may lie dormant in the organization [2].

Leadership competencies can be developed. This next section describes three of the most important competencies that executives must develop to lead and implement change:

1. deep situational awareness;
2. strategic and persuasive communication skills;
3. systems thinking capability.

Deep Situational Awareness. Situational awareness is a deep understanding not only of the external trends and event that impact the organization but also of the internal organizational processes and cultural factors that influence the kinds of changes that will be successful. This awareness results in leaders being capable of seeing patterns, trends, or linkages by synthesizing data—qualitative and quantitative—from very different sources. This ability to see patterns and trends enables leaders to help position the organization where it will need to be in the future, or to use, the soccer analogy discussed earlier, to envision where the ball will be.

Leaders develop this ability to see new patterns and relationships that offer new opportunities through the constant practice of their craft [15]. For

example, talented jazz musicians constantly practice scales and traditional jazz riffs and runs until they can play these standard patterns of notes perfectly every time. That skill achieved through mastery of detail enables them to improvise, to create new patterns of notes from the main melody when performing [7]. Similarly, leaders need to develop deep knowledge of their business by mastering through repetition the tools of their craft (analysis of data, management of people, understanding stakeholders' needs, etc.) before they are capable of seeing accurately new patterns and relationships in their environment. To put it simply, leaders must be experts in their business to see new patterns.

For example, Admiral Michael Mullen, current chairman of the United States Joint Chiefs of Staff and former Chief of Naval Operations, helped create the "1,000 ship navy" concept to meet the unique maritime challenges nations now face. This new concept recognizes that international navies, port operators, commercial shippers, and local law enforcement agencies need to work together to cope with port security challenges, weapons of mass destruction proliferation, human trafficking, piracy on the high seas, and other threats to free trade and maritime security. What was instrumental in enabling Admiral Mullen to see a new pattern of maritime operations (i.e. to see with "fresh eyes") was mastery of his craft. That craft was developed and perfected over 41 years of experience and education. Admiral Mullen served as a junior officer on three ships, commanded three others, led a battle group (George Washington), commanded the Allied Joint forces as well as the US Naval Forces in Europe, and obtained a graduate degree in Operations Research from the Naval Postgraduate School and advanced management and leadership from Harvard. This deep expertise gained from mentoring, carefully selected and wide ranging work experience, and timely graduate education provided Admiral Mullen with the situational awareness to see new patterns and envision a new direction in maritime operations.

Strategic Communication and Framing. Leaders not only need to see new patterns through deep situational awareness but also have to communicate the organization's new direction in a way that grabs people's attention. Communication tools leaders can use to help organizational members understand this new direction are metaphors and stories [5]. For example, metaphors such as General Krulak's "three-block war", Admiral Mullen's "1,000 ship navy", and even Steve Jobs' depiction of Apple employees as "poets" who are making "insanely great products" that will "change the world, that will change education" reflect language that excites and motivates through both reason and emotion. Carefully chosen language, parti-

cularly metaphors, can “frame” the idea in a way that is both understandable and emotionally appealing to workers.

Framing is the art of focusing on one key aspect of a new idea that helps make it easily understandable and enables it to “stick” in workers’ minds. Effective framing crowds out other interpretations of an idea—no one country can deploy a 1,000 ship navy to insure maritime security; consequently, maritime cooperation is a necessity—and provides a map for new action. For example, if Marines see their missions through the “three-block war” lens, then they are far less likely to act merely as war fighters when they patrol neighborhoods in Baghdad or Kabul. In short, framing shapes perception, thinking, and action.

Leaders must also strategically use all media, particularly new technologies such as voice-mail systems, video-teleconferencing, cell phones and personal digital assistances to constantly communicate their message. In fact, social network technologies such as Twitter, My Space, and Facebook and even “blogs” may provide unique, creative ways to communicate the organization’s new direction. Furthermore, leaders must use managers, particularly first-line supervisors, to help communicate their message. Jack Welch, the former Chief Executive Officer of General Electric (GE), strategically used all media available to him and people at every management level to communicate his “speed, simplicity, and self-confidence” direction for GE [4].

Effective communicators such as Jack Welch, Steve Jobs, Admiral Mike Mullen, and others recognize that effective communication is not merely transferring information from their heads into those of their employees. These leaders know that for their workers to understand the new direction, and the new thinking and action required of them, they must create or build a shared understanding of what is the change, why it is important, and how it is going to be implemented. That shared understanding is created through careful framing of the message (metaphors and stories), strategic use of a wide variety of communication media, and the constant reinforcement of the message by managers and first-line supervisors. Only when the new direction—the three-block war or 1,000 ship navy—becomes part of the ordinary, everyday conversation in the organization has the leader succeeded in making that direction “real” to the organization.

Thinking and Acting from a Systems Perspective. Leaders must do more than see new patterns, set a new direction, and represent that new direction through a vision that is carefully framed and strategically communicated. Leaders must also insure that the organization’s strategy, structure, processes, and people—in other words its systems—are realigned to achieve the new organizational results that support the new direction. To achieve

this realignment, leaders must think of their organization as an integrated whole rather than the mere sum of its parts and realize that a change in one component of the system will affect other system components [1; 13]. For example, General Krulak recognized that his “three-block war” new direction for future combat operations required significant changes in Marine training, reward, resource, and structural systems, and that these systems had to be realigned with each other and other Marine Corps systems for this new direction to succeed. General Krulak knew that if even one important system component was not aligned with the other components—Marines, for example, were not promoted for their ability to provide humanitarian assistance or engage in nation building—than implementation of this new direction would be difficult.

Senior people often find it challenging to see their organization as a set of integrated systems that create a coherent whole [13; 14]. This difficulty is a by product of their training as analysts. As indicated earlier, an analyst breaks apart or reduces a problem into its components to find the cause or source of the problem. This mode of thinking, which is linear and based on tightly connected cause and effect relationships, works well to solve relatively narrow, complex problems. In other words, approaching problems from an analytical perspective is an essential tool for managing organizational complexity. However, this mode of thinking is inadequate to navigate an organization through a dynamic, unpredictable external environment. These environments require senior executives to integrate and see patterns in large amounts of disparate, seemingly unrelated information, envision how the organization should respond to these new patterns, anticipate the impact of change on the whole organization, not just a part of it, and work hard to reintegrate the various parts of the organization into a coherent whole.

Approaching organizations from a systems perspective also requires a leader to think of himself or herself as the designer or constructor of the organization [13]. Traditionally, leaders are seen as charismatic or inspirational figures who motivate followers to seek a new direction. However, design is pragmatic; it requires that something works not in theory but in practice. The essence of design is the construction of systems whose parts mesh with each other to perform as a whole. Consequently, effective organizational design requires the ability to envision how the organizational parts can be reintegrated and a clear sense of how the whole system needs to operate to achieve required results. Both roles—charismatic and designer—are necessary for change to be successfully implemented.

Final Comments

James MacGregor Burns [3], the noted management scholar, has stated that "leadership is one of the most observed and least understood phenomena" (p.1). This paper has provided some clarity to our understanding of leadership by describing fundamental differences between management and leadership, ways in which management and leadership complement each other to achieve organizational goals, and several of the most important capabilities leaders must develop.

Simply put, managers cope with organizational complexity while leaders contend with external change. However, in the military and government organizational complexity and change in response to environmental turbulence are occurring simultaneously. Consequently, it is imperative that these organizations work hard to develop leaders who have the talent to cope with internal organizational complexity, interpret accurately external environmental turbulence, and alter organizational direction by successfully integrating change. One starting point in this development is to recognize the key attributes these leaders must possess. Through carefully chosen jobs of wide and varied responsibility, active and insightful mentoring, and well timed graduate and executive management education, promising managers can develop the situational awareness, strategic communication skills, and system thinking capabilities needed to be talented leaders.

REFERENCES

- 1) *N. Andreadis*. Learning and organizational effectiveness: A systems perspective. «Performance Improvement», 2009, 48(1), PP. 5–11.
- 2) *W. Bennis & B. Nanus*. Leaders: The strategies for taking charge. New York, 1985.
- 3) *J. M. Burns*. Leadership. New York, 1978.
- 4) *J. C. Collins & J. I. Porras*. Built to last. New York, 1994.
- 5) *J. A. Conger*. Inspiring others: The language of leadership. «Academy of Management Executive», 1991, 5(1), PP. 170–183.
- 6) *M. Depree*. Leadership is an art. New York, 2004.
- 7) *M. Depree*. Leadership jazz. New York, 1993.
- 8) *S. Kerr*. On the folly of rewarding A, while hoping for B. «Academy Management Journal», 1975, 18(4), PP. 769–783.
- 9) *J. P. Kotter*. What leaders really do. «Harvard Business Review», 2001, 79(11), PP. 85–96.
- 10) *J. P. Kotter*. A force for change: How leadership differs from management. New York, 1990.
- 11) *J. P. Kotter*. Leading Change. Boston, 1996.
- 12) *J. C. Rost*. Leadership for the 21st century. Westport, 1991.
- 13) *P. M. Senge*. The fifth discipline: The art and practice of the learning organization. New York, 2003.
- 14) *P. M. Senge*. Collaborating for systemic change. «MIT Sloan Management Review», 2007, 48(2), PP. 44–53.

- 15) F. Westley & H. Mintzberg. Visionary leadership and strategic management. «Strategic Management Journal», 1989, 10, PP. 17–32.
- 16) G. Yukl & R. Lepsinger. Flexible leadership: Creating value by balancing multiple challenges and choices. San Francisco, 2004.
- 17) G. Yukl & R. Lepsinger. Why integrating the leading and managing role is essential for organizational effectiveness. «Organizational Dynamics», 2005, 34(4), PP. 361–375.
- 18) A. Zalesnik. Managers and leaders: Are they different? «Harvard Business Review», 1977, 55(5), PP. 67–78.

РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ И РУКОВОДСТВА В СЛОЖНЫХ ТУРБУЛЕНТНЫХ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ СРЕДАХ

Д. СЮКАН, профессор, Магистрская школа ВМФ США

РЕЗЮМЕ

В государственных и военных аппаратах, вследствие укоренившихся стереотипов, управление (management) и руководство (leadership) часто отождествляются. В действительности, между ними существуют фундаментальные различия.

Управление имеет дело с проблемами, возникшими вследствие процессов, процедур и деятельности больших и сложных, часто – административных – организаций. Управление нацелено на обеспечение эффективности действующих систем и уменьшение рисков путем воздействия на внутреннюю среду организации.

В сложных условиях организационной турбулентности, которые объективно возникают в связи с постоянными изменениями внешней среды, одно управление не достаточно. С целью эффективного реагирования на данную турбулентность организация нуждается в новом видении, новом направлении, новых системах и изменении повседневного мышления и деятельности людей. Эту функцию обеспечения выживания и роста организации в постоянно меняющейся внешней среде выполняет руководство посредством нацеливания на предупреждение, реагирование и преодоление внешнего изменения. Руководитель должен обладать рядом важных качеств, как: умение в сложной внешней динамично меняющейся среде в условиях недостаточности информации выделять общую картину, оценивать и прогнозировать ее развитие с определением места, в котором должна находиться организация в каждый последующий момент времени, умение убедительно разъяснять подчиненным необходимость инноваций и их сущность посредством использования полного спектра речевых (метафорических) ресурсов и информационных технологий и т. д. Для развития этих качеств необходимы опыт практической деятельности и системное целенаправленное обучение.

**ՉԻՆՃԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ԹՈՔԱԲՈՐԲԵՐԻ
ԱՆՏՈՐՈՇՄԱՆ ՈՒ ԲՈՒԺՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ**

- Ա. Մ. ՓԱՐՄԱԴԱՆՅԱՆ, ք/ծ գնդապետ, բժշկական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ՁՈՒ-ի ռազմաբժշկական վարչության պետ,*
- Ա. Գ. ԳԱԼՍՅԱՆ, ք/ծ գնդապետ, բժշկական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊԲՀ ՌԲՖ պետի պաշտոնի ժամանակավոր կատարող,*
- Մ. Վ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, ք/ծ կապիտան, բժշկական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ՊՆ ԿԿԶՀ թերապևտիկ բաժանմունքի պետ*

Թոքաբորբերը, համաձայն «Հիվանդությունների, վնասվածքների և մահվան պատճառների միջազգային դասակարգման X վերանայման» (1992), բնորոշվում են որպես թոքերի սուր օջախային վարակիչ-բորբոքային հիվանդությունների խումբ: Դրանք առանձնանում են ծագումնաբանությամբ, ախտաբանությամբ, մորֆոլոգիական բնորոշումով, բորբոքային

պրոցեսում շնչառական օրգանների առավել ներառվածությամբ և ներառվելույթաբորբոքային արտաքիրտի պարտադիր առկայությամբ:

Թոքաբորբը առավել տարածված հիվանդություններից է: ԱՄՆ-ում տարեկան գրանցվում է հիվանդության ավելի քան 3 մլն դեպք, Ռուսաստանում՝ 1 մլն-ից ավելի: ԱՄՆ-ում թոքաբորբից և դրա բարդություններից տարեկան մահանում է շուրջ 60 000 մարդ, ընդամենը արտահիվանդանոցային թոքաբորբերից մահացությունը 1–5 % է, իսկ ներհիվանդանոցային թոքաբորբերից՝ 20–40 %:

Ռուսաստանում թոքաբորբով հինգ հիվանդից երկու-երեք հիվանդինը չի ախտորոշվում: Ընդհանուր առմամբ թոքաբորբը հիվանդության առաջին 3 օրվա ընթացքում ախտորոշվում է 35 % դեպքում:

Վերջին ժամանակներս ՀՀ-ում ևս դիտվում է թոքաբորբով հիվանդացության և մահացության աճման կայուն միտում:

Թոքաբորբերն ունեն արտահայտված սեզոնային բնույթ. ձմռան և գարնան ամիսներին կրուպոզ թոքաբորբը կազմել է տարեկան հիվանդացության մինչև 75 %-ը, իսկ օջախայինը՝ մոտ 70 %-ը: Էական բացասական ազդեցություն ունեն մարտական գործունեության պայմանները, որոնց ժամանակ հիվանդացությունը կտրուկ աճում է: Հիվանդության ելքի վրա զգալի չափով ազդում է հիվանդների տարիքը. բարձր տարիքային խմբում մահվան դեպքերի թիվը 2–3 անգամ ավելի է:

Դրանց կեսը բաժին է ընկնում հիվանդության 7–12 շաբաթներին: Անբարենպաստ ելք հիմնականում արձանագրվել է զորային օղակում:

Կրուպոզ թոքաբորբի ժամանակ բարդությունները (սուր սրտանոթային և սուր շնչառական անբավարարություն, թոքերի թարախակույտ) առաջանում են 2 անգամ ավելի հաճախ, քան օջախային թոքաբորբի դեպքում: Հարկ է նշել, որ հոսպիտալացնելիս «թոքաբորբ» նախնական ախտորոշում դրվում է 50 % դեպքերում, մնացած դեպքերում՝ որպես «գրիպ», հազվադեպ՝ «թոքերի տուբերկուլյոզ»:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տվյալներով թոքաբորբը լինում է 2 տեսակի՝ բակտերային (90 %) և վիրուսային (10 %), ընդ որում, հիվանդների 86 %-ի խորխի հետազոտության ժամանակ հայտնաբերվել են պնևմոկոկ և պնևմոկոկ+ ստրեպտոկոկ, հազվադեպ նկատվել են հեմոլիտիկ ստրեպտոկոկ և ստաֆիլոկոկ, իսկ 7 % դեպքերում բակտերիալ ֆլորայի աճ չի արձանագրվել: Թոքաբորբի վարակման հիմնական ուղին եղել է բրոնխոգեն: Նպաստող գործոններից կարելի է նշել սառեցումը:

Ներկայումս մեծ ուշադրություն են դարձնում ոչ տիպիկ թոքաբորբերին: Սրանք ոչ տիպիկ կարող են լինել երկու տարբերակով.

- ծագումնաբանորեն՝ միկոպլազմային, քլամիդային և լեգիոնելյոզային,
- ըստ ընթացքի:

Սեր կողմից վերլուծվել են ժամկետային զինծառայողների շրջանում 2001–2008 թթ. ժամանակահատվածում արձանագրված ըստ ընթացքի ոչ տիպիկ թոքաբորբերի կլինիկական-լաբորատոր առանձնահատկությունները: Դրանք եղել են բարձր վարակելիությամբ սուր վարակիչ հիվանդություններ, որոնց ժամանակ հիմնականում ախտահարվել է շնչական համակարգը, հատկապես՝ թոքերը: Այդ իսկ պատճառով մենք պայմանականորեն դրանք միավորել ենք միևնույն խմբում որպես «թոքաբորբ»: Ըստ մեր տվյալների՝ հիվանդության առաջին ախտանշանները ի հայտ են եկել հիվանդների հետ շփվելուց հետո 2–8-րդ օրերին: Վարակումը տեղի է ունեցել օդակաթիլային եղանակով և շփման միջոցով:

Ըստ ընթացքի արձանագրվել են կայծակնային, սուր և դանդաղ ձևեր: Հիվանդների մեծ մասի մաշկը եղել է կեղտոտ գունատ, նրանք կարճ ժամանակում հյուծվել են, ինչը օրգանիզմի արագ ինքնաթունավորման վկայությունն է:

Հիվանդությունն ընթացել է 2 շրջանով.

I շրջանում հիվանդությունը հիշեցնում է վերին շնչուղիների կատառը և արտահայտվում է ջերմության բարձրացմամբ մինչև 39–40⁰, դեմքի արյունալցմամբ, որը հետագայում փոխարինվել է գունատությամբ, դեղնավուն երանգով, ձայնի թուլացմամբ, խռչոտությամբ, ընդհուպ մինչև աֆոնիա, ընդհանուր թուլությամբ, հազվադեպ՝ քթային արյունահոսությամբ: Ըստ մեր դիտարկումների՝ այս շրջանում որոշ դեպքերում կարող է հետ զարգանալ (հիվանդացածների 20 %-ը, շփվածների 50–60 %-ը):

II շրջանում արչանագրվել է շնչափողի ու բրոնխների, թոքերի կամ այլ օրգան-համակարգերի ախտահարում:

Թոքերի ախտահարումները կլինիկորեն դրսևորվել են մարմնի ջերմության բարձրացումով մինչև 37,5-40° և ավելի, հազվադեպ չոր, ավելի շատ նուպայաձև կամ խեղդող բնույթի հազով, որն ուղեկցվել է շնային, թանձր թարախային, երբեմն ժանգագույն երանգով խորխի արտադրությամբ: Դիտվել են քթային արյունահոսության եզակի դեպքեր: Կրծքավանդակում ցավեր համարյա չեն արձանագրվել: Թոքերում շնչառությունը երբեմն եղել է կոշտ, լսվել են տարբեր տրամաչափի հազվական և տարածուն խզզոցներ:

Հիվանդության վաղ ախտորոշումը եղել է բավականին դժվար, քանի որ դրա արտահայտման ձևերը տարբեր էին, ընթացքը շատ դեպքերում լատենտ էր կամ վերին շնչուղիների թեթև կատառի նման, հետո հիվանդների վիճակը կտրուկ ծանրացել է, և ի հայտ է եկել ռեսպիրատոր դիստրես համախտանիշը:

Հիվանդության կլինիկական ընթացքի վրա ազդել է առաջին իսկ դեպքերից հետո կոլեկտիվի բոլոր անդամներին իբուպրոֆեն, պարացետամոլ, մոտրին և վիտամին «Յ» նշանակելը: Այդ պատճառով հիվանդության պատկերը աղավաղվել է, որոշ դեպքերում ախտանշանները կա՛մ թուլացած էին, կա՛մ պարզապես չկային, առաջին շրջանը անցել է աննկատ՝ ջերմությունը չի բարձրացել, հազը չի անհանգստացրել, հիվանդների ինքնագզացողությունը եղել է բավարար: Նրանք հայտնաբերվել են պատահաբար՝ պլանային ֆլյուորո- կամ R-հետազոտման ժամանակ: Բնորոշ է եղել թոքերի օջախային ախտահարումը: Հաճախ կլինիկորեն ախտորոշված թոքաբորբը չի ունեցել R-հաստատում և հակառակը:

Պետք է նշել, որ հիվանդության ժամանակ երբեմն տեղի է ունեցել առանձին օրգանների ախտահարում (բլեֆարիտ, օտիտ):

Էթիոլոգիա բուժում: Թոքաբորբերի էթիոլոգիա բուժման ընդհանուր մոտեցումները կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ:

Նախկինում թոքաբորբերի էթիոլոգիա թերապիան սկսվել է անհապաղ՝ ախտորոշման հաստատումից անմիջապես հետո, և հիմնվել է ամենահնարավոր հարուցիչ մասին էմպիրիկ պատկերացումների վրա, քանի որ խորխի մանրէաբանական հետազոտությունը պահանջել է ժամանակ (ոչ պակաս, քան 2 օր) և գործնականում, անգամ ժամանակակից մեթոդների կիրառման պայմաններում, մոտ 50 % դեպքերում ստացվել են ոչ ճիշտ արդյունքներ:

Մինչև վերջերս արտահոսպիտալային թոքաբորբերի բուժման ժամանակ լայնորեն կիրառվել են պենիցիլինները (բենզիլպենիցիլին և ամպիցիլին): Ավելի ուշ տարածում ստացավ աուգմենտինը (ամոքսացիլին+կլավուլոնաթթու), որն ապահովում է հակաբիոտիկ պաշտպանությունը β-լակտամազայից: Ներկայումս՝ թոքաբորբերի ինհիբիտոր թերապիայի ժամանակ, բենզիլպենիցիլինը կորցրել է իր ընտրության դեղամիջոցի կարգավիճակը: Երիտասարդների բուժման ժամանակ, երբ նրանք չունեն թոքերի ոչ սպեցիֆիկ բրոնխիական հիվանդություններ, նախապատվություն է տրվում ամինոպենիցիլիններին:

Բուժման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները.

1. ժամանակակից թոքաբորբերի էթիոլոգիայում պնևմոկոկի և հեմոֆիլային

ցուպիկի հետ մեկտեղ զգալի դեր ունեն օբլիզատ մերքջջային մանրէները՝ միկոպլազման և քլամիդը: Վերջիններս, ինչպես հայտնի է, զգայուն չեն β -լակտամազային հակաբիոտիկների, այդ թվում նաև պենիցիլինների նկատմամբ,

2. հստակ կերպով դիտվում է պնևմոկոկի պենիցիլինակայուն շտամների աճում, ընդամին դրանց թիվը հասնում է 30 %-ի,

3. լուրջ խոչընդոտ է պենիցիլինների լայն կիրառման հետևանքով դրանց նկատմամբ որոշ հիվանդների ձեռք բերած իմունային գերզգայնությունը:

Ստեղծված իրավիճակում ավելի մեծ ուշադրություն են գրավում մակրոլիդները, քանի որ ոչ միայն պնևմոկոկի, այլ նաև միկոպլազմայի և քլամիդի նկատմամբ դրանց արդյունավետությունը մեծ է: Անհրաժեշտ է նշել, որ մակրոլիդների խմբի էտալոնային հակաբիոտիկ էրիթրոմիցինի կիրառումը խիստ սահմանափակ է, այն կորցրել է իր նախկին կլինիկական նշանակությունը, քանի որ թթու միջավայրում տվյալ հակաբիոտիկը կայուն չէ, կենսամատչելիությունը ցածր է, իսկ էրիթրոմիցինակայուն շտամները շատ են: Ուստի դրան փոխարինել են մակրոլիդների խմբի այլ ներկայացուցիչներ՝ սպիրոմիցինը (ռովամիցին), ռոքսիթրոմիցինը (ռուլիդ), ազիթրոմիցինը (սումամեդ) և այլն: Այժմ թեթև և միջին ծանրության արտահիվանդանոցային թոքաբորբերի բուժման համար դրանք արդարացիորեն դիտվում են որպես ընտրության դեղամիջոց:

Քանի որ որոշ մակրոլիդներ (մասնավորապես՝ ռովամիցինը) կարող են օգտագործվել ինչպես *per oral* (ներբերանային), այնպես էլ պարէնտերալ (ներերակային) դեղաձևերով, արդարացված է դրանց նշանակումը նաև ծանր թոքաբորբերի ժամանակ: Օրինակ՝ սկզբնական շրջանում (առաջին 4-5 օրը), ռովամիցինը նշանակվում է ներերակային, հետո՝ բարենպաստ ընթացքի դեպքում, *per oral*:

Կարևոր է շեշտել, որ ռովամիցինը և այդ խմբի մյուս ներկայացուցիչները 60-70 % դեպքերում հաղթահարում են էրիթրոմիցինի նկատմամբ պնևմոկոկի կայունությունը: Մակրոլիդների (ռովամիցինի) մեկ այլ առավելություն է թեոֆիլինների հետ չփոխազդելը, ինչով միաժամանակյա օգտագործման դեպքում բացառվում է վերջիններիս գերդոզավորումը թոքերի քրոնիկական օբստրուկտիվ հիվանդությունների ժամանակ: Հայտնի է նաև, որ մակրոլիդներն այն հակաբիոտիկներից են, որոնց կողմնակի ազդեցությունը շատ փոքր է:

Թոքաբորբով հիվանդի արդյունավետ հակաբակտերիալ թերապիայի տևողությունը սովորաբար 7-10 օր է: Սկզբնապես նշանակված հակաբիոտիկի անարդյունավետության դեպքում (մոտ 7-15 %) այն պետք է փոխարինել մեկ այլ հակաբիոտիկով՝ ըստ մանրէաբանական հետազոտության արդյունքի, կամ օգտագործել երկրորդ ընտրության հակաբիոտիկներ, որոնց շարքն են դասվում ցեֆալոսպորինները, մոնոբակտամները, իմիպենեմը և ֆտորիսինոլոնները:

Ֆտորիսինոլոնները (պեֆլոքսացին, օֆլոքսացին, ցիպրոֆլոքսացին) ակտիվ են գրամ-բացասական մանրէների մեծ մասի, ինչպես նաև տարբեր ստրեպտոկոկերի և էնտերոկոկների նկատմամբ, բայց ակտիվ չեն անօդակյացների (անաերոբների) նկատմամբ: Դրանք միկոպլազմային, քլամիդիային և լեգիոնելլոզային

վարակների բուժման ժամանակ մակրոլիդներին լիարժեք փոխարինողներ են: Ընդ որում, առավել արդյունավետ են այսպես կոչված ռեսպիրատոր ֆտորիսինոնները (մոքսիֆլոքսացին, լևոֆլոքսացին):

Մոնոբակտամային հակաբիոտիկների նոր դասը ներկայացված է ազտրեոնամով (ազակտամ): Այն ակտիվ է գրամ-բացասական օդայկյաց հարուցիչների (սալմոնելա, շիգելա, աղիքային ցուպիկ, պրոտեյ, կլեբսիելա և այլն) նկատմամբ: Կարևոր է դրա կայունությունը β-լակտամազների նկատմամբ:

Թեթև ընթացք ունեցող թոքաբորբերի ժամանակ ինտենսիվ թերապևտիկ միջոցառումներ սովորաբար չեն պահանջվում, բավական է անկողնային ռեժիմ և պենիցիլինային խմբի հակաբիոտիկի կանոնավոր կիրառում (պատերազմական պայմաններում ցանկալի է պարենտերալ օգտագործում):

Միջին ծանրության թոքաբորբերի ժամանակ, հատկապես՝ թուլացած և հյուծված հիվանդների համար, համալիր բուժումը պարտադիր կերպով պետք է ներառի համարժեք հակաբիոտիկաթերապիայի հետ մեկտեղ արյան փոխարինիչ հեղուկների ներերակային ներարկում, ինչն ապահովում է դեզիմտոքսիկացիան և վարակային շոկի կանխարգելումը:

Ծանր թոքաբորբերի բուժումը պետք է լինի համալիր և ներառի հետևյալ միջոցառումներն ու դեղամիջոցները՝

- համարժեք հակաբակտերիալ թերապիա,
- ինֆուզիոն թերապիա (համարժեք քանակով արյան փոխարինիչ հեղուկներ),
- անոթային անալեպտիկներ (սուլֆոկամֆոկաին), վազոպրեսորներ (մեզատոն, նորադրենալին, դոֆամին),
- վարակային-բուժային շոկի զարգացման դեպքում ստերոիդային հորմոններ, սրտային գլիկոզիդներ,
- արյան փոքր շրջանառության գերծանրաբեռնվածությունը կանխելու նպատակով ցուցված են միզամուղներ:

Իրենց նշանակությունը չեն կորցրել ավանդաբար օգտագործվող ոչ ստերոիդային հակաբորբոքային դեղամիջոցները (դիկլոֆենակ, ինդոմետասցին և այլն) և ասպիրինը: Ասպիրինի կիրառման դեպքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել դեղամիջոցի ցավազրկող, ջերմիջեցնող, հակաբորբոքային և հակաազոբեզանտային ազդեցությունը: Վերջինս շատ կարևոր է միկրոթրոմբոզների կանխարգելման և միկրոցիրկուլացիայի կարգավորման համար: Ծանր դեպքերում պարտադիր կերպով կիրառվում են նաև ուղղակի հակամակարոլիչներ (հեպարին, ֆրաքսիպարին):

Լավ արդյունք են տալիս նաև խորխաբեր-խորխալույծ միջոցները՝ ալթեյ, իպեկակուան, բրոմհեքսին, ացետիլցիստեին և այլն: Բրոնխներում մածուցիկ խորխի կուտակման հետևանքով բրոնխային անցանցիության արտահայտված խանգարման և անարդյունավետ հազի դեպքում ցուցված է սանացիոն բրոնխոսկոպիա:

Բուժման պարտադիր բաղադրիչ պետք է լինեն ֆիզիոթերապևտիկ մեթոդները՝ սուր շրջանում բուժական ինհալացիաներ, ջերմության կարգավորումից հետո մանանեխի թերթիկների, բանկաների կիրառում և այլն:

Սուր շնչառական անբավարարության զարգացման դեպքում անհրաժեշտ են խոնավ թթվածնով ինհալացիաներ և բրոնխոսպազմոլիտիկների կիրառում: Շնչառության կտրուկ ընկճման դեպքում նշանակվում են շնչառական անալեպտիկներ (էթիմիզոլ, կարդիամին), իսկ անհրաժեշտության դեպքում կատարում են նաև արհեստական շնչառություն:

Զինծառայողներին բուժում նշանակելիս, հատկապես՝ ծանր ընթացքի դեպքում, պետք է հաշվի առնել նրանց վրա մարտական իրավիճակի ստրեսային գործոնների երկարատև ազդեցությունը, բրոնխիալ գերլարվածությունն ու սնման անբավարարությունը: Նման դեպքում թերապևտի խնդիրն է օրգանիզմում տեղի ունեցող ախտաբանական պրոցեսի շղթայի հանգուցային օղակների վրա դեղորայքային միջոցներով համալիր ներգործության ապահովումը: Այդ նպատակով կիրառվում են էնտերալ և պարէնտերալ սպիտակուցային խառնուրդներ (ալբումին, պոլիամին), անաբոլիկ ստերոիդներ (ռետաբոլիլ, ներոբոլ), հակաօքսիդանտային համակարգի մոդուլյատորներ (ունիթիոլ), պոլիվիտամիններ:

Մեր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ վերը նշված միջոցների կիրառումը նպաստել է թրքաբորբով հիվանդացած զինծառայողների արդյունավետ առողջացմանը՝ կլինիկական, լաբորատոր և ռենտգենաբանական չափորոշիչներով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Военно-полевая терапия». Ред. А. Л. Раков, А. Е. Сосюкин. СПб., 2003.
2. «Руководство по медицинскому обеспечению Вооруженных Сил Российской Федерации на мирное время». М., 2001.
3. I. A. Guchev, V. L. Yu, A. Sinopalnikov, O. I. Klochkov, R. S. Kozlov, L. S. Stratchounski. Management of nonsevere pneumonia in military trainees with the urinary antigen test for Streptococcus pneumoniae: an innovative approach to targeted therapy. «Clinical Infectious Diseases», 2005.
4. V. V. Kulikov, A. P. Kabalin, V. N. Ladchuk, A. I. Pantelev et al. New methodological aspects for organizing military medical competence. «Voen Med Zh», 2003, № 324.
5. J. Taseski, B. Balint, M. Radović. Blood transfusion therapy at the Military Medicine Academy—present possibilities. «Vojnosanitetsti pregled», 2000, № 57.

ВОЕННАЯ МЕДИЦИНА

**К ВОПРОСУ ДИАГНОСТИКИ И ЛЕЧЕНИЯ ПНЕВМОНИЙ
СРЕДИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ**

А. М. ПАРСАДАНЯН, полковник м/с, доктор медицинских наук, Начальник Военно-медицинского управления ГШ ВС РА, С. Г. ГАЛСТЯН, полковник м/с, доктор медицинских наук, профессор, ИО начальника ВМФ ЕГМУ, М. В. САРГСЯН, капитан м/с, кандидат медицинских наук, Начальник терапевтического отделения ЦКВГ МО РА

РЕЗЮМЕ

Пневмонии характеризуются как группа острых очаговых инфекционно-воспалительных заболеваний легких.

В соответствии с данными Второй мировой войны, пневмония имеет

бактерийную (90 %) или вирусную (10 %) этиологию. В настоящее время много внимания уделяется также атипичным формам пневмоний.

При лечении пневмоний необходимо учитывать множество факторов: течение болезни, состояние больного, этиологические и другие особенности, чувствительность возбудителей к медикаментам и т. д. В случае военнослужащих необходимо также учитывать длительное воздействие на них стрессогенных факторов боевой ситуации, хронического перенапряжения и недостаточного питания.

Исследования показывают, что предложенные авторами методы лечения обеспечивают эффективность выздоровления военнослужащих.

MILITARY MEDICINE

ON THE ISSUE OF DIAGNOSING AND TREATING PNEUMONIA AMONG SERVICEMEN

*A. M. PARSADANYAN, Colonel of Medical Service, Doctor of Medical Sciences,
Head of the Military-Medical Board of the Main Staff of the RA Armed Forces,
S. G. GALSTYAN, Colonel of Medical Service, Doctor of Medical Sciences, Professor,
Acting Head of the Military-Medical Faculty of Yerevan State Medical University,
M. V. SARGSYAN, Captain of Medical Service, Candidate of Medical Sciences,
Head of the Therapeutic Department of the Central Clinical Military Hospital of the MOD, RA*

SUMMARY

Pneumonia is characterized as a group of acute nidal infectious-inflammatory diseases of lungs.

According to the data of the World War II, pneumonia has bacterial (90 %) or viral (10 %) etiology. At present atypical types of pneumonia attract much attention.

While treating pneumonia it is necessary to take into account a great number of factors: the course of disease, patient's condition, etiological and other peculiarities, causative agents' sensitivity towards medicines, etc. In case of servicemen it is necessary to take into consideration long-term exposure of stressors of combat situation, chronic overstrain and malnutrition.

The studies show that the methods of treatment proposed by the authors ensure the effectiveness of servicemen's recovery.

ԿՈՒՐԱՑՆՈՂ ԼԱԶԵՐ. ՄՈՏ ԱՊԱԳԱՅԻ ԶԵՆՔ

*Ա. Հ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ, ք/ծ ավագ լեյտենանտ,
ՀՀ ՁՈՒ-ի ԳՇ ռազմաբժշկական վարչության կլինիկական օրդինատոր*

Պատմության ընթացքում ռազմական դոկտրինները, ռազմավարությունն ու մարտավարությունը համապատասխանեցվել են զինված պայքարի առկա միջոցներին, որոնք իրենց հերթին շարունակական փոփոխության են ենթարկվել նոր տեխնոլոգիաների զարգացման և ներդրման հետևանքով:

Ներկայումս ռազմարվեստը կանգնած է կտրուկ փոփոխության հերթական փուլի շեմին: Այդ փոփոխությունը պայմանավորված է տարբեր տեսակի ոչ մահացու զենքերի, այդ թվում՝ լազերային համակարգերի, ստեղծմամբ և կիրառմամբ:

Ռազմական նպատակով կիրառվող լազերային համակարգերի շարքում¹ առանձնահատուկ տեղ ունեն այսպես կոչված «կուրացնող» լազերները: Գաղտնիք չէ, որ ցանկացած բանակի ամենակարևոր գործոններից է կենդանի ուժը՝ զինվորը, և նրա ժամանակավոր կամ անվերադարձ կուրացումը կարող է ճակատագրական լինել բանակի մարտունակության համար: Կուրացնող լազերը, ի տարբերություն այլ լազերային համակարգերից, անհամեմատ ավելի էժան և արդյունավետ է, քանի որ մարդու տեսողությունը վնասելը շատ ավելի հեշտ է և քիչ էներգիա է պահանջում, քան մարդկանց կամ զրահատեխնիկայի ոչնչացումը:

Լազերը ունի եզակի հատկություններ, որոնց շնորհիվ տարբերվում է լույսի այլ աղբյուրներից: Նախ և առաջ՝ լազերը ճառագայթում է ալիքի մեկ երկարություն, այսինքն՝ միագույն է²: Երկրորդ՝ լազերի ճառագայթումը կոհերենտ է ըստ ժամանակի և տարածության, գրեթե չի տարամիտում³: Լազերի ճառագայթումը կարող է լինել անընդհատ և իմպուլսային: Անընդհատ լազերը կարող է լինել վայրկյանում վատտի մեկ հազարերորդականից մինչև հազարավոր վատտ հզորությամբ: Իմպուլսային լազերների ճառագայթման հզորությունը կարող է հասնել միլիոնավոր վատտերի:

¹ Ռազմական բնագավառում լազերների կիրառման մասին ավելի հանգամանորեն տես *Զ. Թ. Կիրակոսյան*, Հայաստանի պաշտպանության ուժային բազմապատկության տեխնոլոգիաներ: «ՀԲ», 2003, հմ. 3, 4:

² Տես *J. Sullivan*. Jane's Unconventional Weapons Response Handbook. Lasers. Alexandria, 2002:

³ Լազերների որոշ առանձնահատկությունների մասին տես, օրինակ, *Ռ. Բ. Ալավերդյան, Ա. Գ. Չլիխնգարյան*, Գերկարճ լազերային իմպուլսների ստացման և նրանց որոշ կիրառության մասին: «ՀԲ», 2004, հմ. 3–4:

Լազերային տեխնոլոգիաների զարգացումը հանգեցրել է լազերների լայն կիրառմանը ամենատարբեր ասպարեզներում: Լազերի նշանակությունը բժշկության և արդյունաբերության մեջ ակնհայտ է:

Ժամանակակից լազերային տեխնոլոգիաները լայն տարածում են ստացել նաև ռազմական բնագավառում: Մասնավորապես՝ լազերը կիրառվում է հեռաչափներում, նշանառվական գործիքներում, ռադարներում, տարբեր տեսակի զգայարարներում և այլ սարքերում: Մշակվում են մեծ հզորությամբ լազերներ՝ հակառակորդի զինծառայողների և տարբեր տեսակի զրահատեխնիկայի ոչնչացման համար: Մինևույն ժամանակ առավել մեծ ակնկալիքներ կան՝ կապված փոքր չափեր ու քաշ ունեցող կուրացնող լազերների հետ: Ռազմական տեսակետից կուրացնող լազերների էական առավելությունն այն է, որ էներգիայի նվազ ծախսով կարելի է ստանալ մեծ արդյունք՝ հակառակորդի զինուժի լիովին կուրացում և մարտունակության բացարձակ կորուստ: Կուրացած զինծառայողը ոչ միայն ունակ չէ նշանառվական կրակ վարելու կամ գրոհելու, այլև կիրառելու ժամանակակից բարձր տեխնոլոգիական զենք, քանի որ վերջինս հաճախ պահանջում է վահանակի վրա դուրս բերված տեղեկույթի վերլուծություն:

Նշենք, որ լազերի սկզբունքային կենսաբանական թիրախը աչքի հյուսվածքն է: Լազերի վնասակար ազդեցությունը աչքի վրա կախված է լազերի ճառագայթման և այդ ճառագայթման տարածման միջավայրի փոխհարաբերությունից: Լազերի կարևոր պարամետրներն են ալիքի երկարությունը, էներգիան, իմպուլսի տևողությունը և ճառագայթի պատկերը աչքի մեջ ընկնելիս: Միջավայրի գործոններն են մթնոլորտի վիճակը՝ խոնավությունը, օդի շարժումը և աղտոտվածությունը, տեղանքի առանձնահատկությունները և այլն: Աչքի հյուսվածքների վնասումը կարող է լինել տարբեր աստիճանի՝ սկսած եղջերաթաղանթի ու ոսպնյակի մակերեսային վնասումից (կարող են բուժվել հատուկ վիրաբուժական միջամտությամբ) և վերջացրած ցանցաթաղանթի վնասմամբ և արյունազեղումներով, որոնք առաջ են բերում բացարձակ կուրություն: Լազերի ազդեցությամբ աչքի վնասումը կախված է հետևյալ 4 գործոններից.

1. ներթափանցում (որքան խորն է թափանցում լազերի ճառագայթը հյուսվածքի մեջ),

2. կլանում (որքան էներգիա է կլանում հյուսվածքը),

3. մարում (ինչպես է մարում կլանված լազերային էներգիան),

4. հյուսվածքի արձագանքը (սուր է, թե ժամանակաձգված)⁴:

Աչքի հյուսվածքներում լազերային ճառագայթի էներգիայի մարումը տեղի է ունենում ջերմային, ֆոտոքիմիական և խոնացման պրոցեսների միջոցով: Ամենավնասաբերն է ջերմային պրոցեսը, որի հետևանքով լազերի ճառագայթային էներգիան վերածվում է ջերմայինի, որն էլ վնասում է աչքի հյուսվածքի բջիջները:

⁴ Stu D. Beason. The E-Bomb: How America's New Directed Energy Weapons Will Change The Way Future Wars Will Be Fought. Cambridge, 2005:

Ռազմական նախանշանակման լազերները կարելի է դասակարգել մի քանի խմբի.

- *համակարգեր, որոնք նախատեսված չեն եղել կուրացման համար, սակայն դրանց օգտագործումը կարող է վնասել հակառակորդի զինվորների աչքերը՝ լազերային հեռաչափներ, նշանոցներ, թիրախի մարկերներ, լազերային օպտիկական ռադարային համակարգեր (LIDAR) և այլն:* Թեև այս համակարգերի կիրառումը նպատակաուղղված է թիրախների հայտնաբերմանը և ճշգրիտ նշանառության ապահովմանը, դրանք բոլորն էլ կարող են կուրացնել հակառակորդի զինվորներին: Ներկայումս արագ զարգացող դիոդային լազերները, որոնք փոքր չափերի են, էժան ու արդյունարար, զգալիորեն կրնողլայնեն այս խումբը,

- *հակազգայարարական համակարգեր*, որոնք նախատեսված են հակառակորդի օպտիկական դիտակների, տեսաձիբների, հեռաչափների, նշանոցների և կապի համակարգերի բացահայտման, աշխատանքի խաթարման ու ոչնչացման համար: Հակառակորդի կողմից այս համակարգերի օգտագործման դեպքում կուրացման վտանգը շատ մեծ է: Անձնակազմը հեռադիտակային օպտիկա օգտագործելիս առավելազույն վտանգի է ենթարկվում, քանի որ խոշորացույցները էապես մեծացնում են աչքի մեջ ընկնող լազերային ճառագայթման ինտենսիվությունը: Ավելին. հակազգայարարական լազերային համակարգերը կարող են սովորական հեռադիտակի խոշորացույցները ճանաչել որպես ոչնչացման ենթակա էլեկտրաօպտիկական զգայարարներ, քանի որ հեռադիտակների և շրջադիտակների խոշորացնող ոսպնյակներից անդրադարձող ճառագայթները չեն տարբերվում էլեկտրաօպտիկական զգայարարներից անդրադարձող ճառագայթներից (օրինակ՝ ամերիկյան «Ստինգեյ (Stingray)», «Դեյզեն (Dazen)» և «Կոբրա (Cobra)» համակարգերը),

- *զինուժի կուրացման լազերային համակարգեր*, որոնք հատուկ ստեղծված են հակառակորդի կենդանի ուժը կուրացնելու համար: Առաջին անգամ նման զենք (LASER DAZZLE SIGHT) կիրառել է բրիտանական նավատորմը 1982 թ. Ֆոլկլենդյան պատերազմի ժամանակ արգենտինացի օդաչուներին կուրացնելու և բրիտանական նավերի վրա նրանց գրոհները խափանելու նպատակով,

- ռազմական տեխնիկայի և կենդանի ուժի ոչնչացման համար նախանշանակված լազերներ, որոնք ունեն համապատասխան հսկայական հզորություն⁵,

- դրանց շարքը կարելի է դասել նաև *սովորական լույսի գերհզոր աղբյուրները*, որոնք ունակ են վնասելու հակառակորդի կենդանի ուժի աչքերն ու մաշկը այնպես, ինչպես դա կաներ լազերային ճառագայթումը:

Կուրացնող լազերներ արդեն ստեղծվել են. ներկայումս դրանք փորձարկման և արտադրության փուլում են շատ երկրներում՝ ԱՄՆ-ում, Բրիտանիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իսրայելում, Ռուսաստանում, Չինաստանում և

⁵ Այս տեսակի լազերների մասին ավելի հանգամանորեն տես «Ռազմական բնագավառի նորույթներ»: «ՀԲ», 2002, հմ. 4:

այլ պետություններում: Որպես օրինակ նշենք հետևյալ ամերիկյան համակարգերը⁶,

– «Մեյքեր 203 ՋՍԼԻԲՍ (*Saber 203GLICS*)», որն ունի փոքր չափեր ու թեթև քաշ և տեղադրվում է ստանդարտ Մ-203 40-մմ ականանետի մեջ՝ կցված Մ-16 հրացանին: Հակառակորդին կուրացնում է մեծ հեռավորության վրա,

– «Ստինգրեյ քոմբատ փրոտեկշն սիստեմ (*Stingray Combat Protection System (AN/VLQ-7)*)», որը շարքից հանում է հակառակորդի զրահապատ և այլ մարտական տեխնիկայում տեղակայված օպտիկական և էլեկտրաօպտիկական սարքերը: Երբ լազերը որսում է հակառակորդի օպտիկայից կամ էլեկտրոնային զգայարարական համակարգից անդրադարձած ճառագայթը, նրա հզորությունը կտրուկ մեծանում է՝ շարքից հանելով տվյալ օպտիկական սարքը և, միաժամանակ, կուրացնելով սարքի օպերատորին,

– «Դեյզեր (*Dazer*)» ակեքսանդրիտի կիրառմամբ աշխատող լազերային զենք է, որի ինֆրակարմիր ճառագայթումը այրում է հակառակորդի զինվորների աչքի ցանցաթաղանթը և կուրացնում նրանց: Մարտկոցի հզորությունը ապահովում է 1000 կրակոց՝ ըստեղծելով 50 կրակոց հաճախականությամբ,

– «Կոբրա (*Cobra*)» համակարգը նման է «Դեյզերին», սակայն որպես ակտիվ տարր՝ այդ դիտարկյալ ինֆրակարմիր լազերում օգտագործվում է նեոդիմը,

– «Փեսիես օպտիկալ մյունիշն (*Perseus Optical Munition*)» համակարգը տեղադրվում է Մ-16 Ա3 հրացանին կցվող ականանետի մեջ և գեներում է իմպուլսային լազերային ճառագայթում, որը կուրացնում է հակառակորդին և շարքից հանում օպտիկական էլեկտրոնային սարքերը,

– «ԼՍՄՍ (*LCMS AN/PLQ4-5*)» համակարգը նույնպես տեղադրվում է Մ-16 հրացանին կցվող ականանետի մեջ, կուրացնում է թշնամուն և շարքից հանում նրա էլեկտրաօպտիկական սարքերը:

Կուրացնող լազերի ազդեցությունից պաշտպանվելու հարցը առայժմ լուծված չէ: Թեև կան երեք տարբեր մոտեցումներ, սակայն դրանցից ոչ մեկը չի ապահովում կուրացնող լազերից պաշտպանությունը առանց տեսողությունը խոչընդոտելու: Այդ մոտեցումներն են՝

– *խուսափում*. Եթե զինվորներին սովորեցնում են խուսափել լազերային ճառագայթումից այն նույն մեթոդներով, որոնցով նրանք խուսափում են հակառակորդի գնդակներից, ապա դա չի կարող նրանց փրկել կուրացնող լազերներից: Օրինակ՝ շրջադիտակով հակառակորդի դիրքերի գնումը կարող է փրկել թշնամու գնդակից, բայց ոչ՝ լազերային ճառագայթումից: Հակառակը՝ շրջադիտակը, զգալի չափով մեծացնելով գնողի աչքի մեջ ընկնող լազերային ճառագայթի ինտենսիվությունը, պաշտպանելու փոխարեն հանգեցնում է աչքի անհամեմատ ավելի ծանր վնասվածքի: Կարելի է օգտագործել հեռուստախցիկներ, բայց դրանք նվազեցնում են գնման ճշգրտությունը և տեսողության դաշտը,

⁶ Տես D. A. Freiwald. Compact Battlefield Lasers for Nonlethal Kill. «Marine Corps», № 82, 1 January, 1998:

– *աչքերից մեկին ոչ քափանցիկ ակնապանակի կրում:* Այս միջոցով կարելի է աչքերից մեկը պաշտպանել կուրացումից, սակայն այս դեպքում զինվորը կզրկվի պերիֆերիկ տեսողության մի մասից և հեռավորությունը ճիշտ որոշելու կարողությունից: Բացի այդ, զրկվելով մի աչքի տեսողությունից, զինվորը պետք է ստիպված գործի դնի մյուս աչքը, որի տեսողությունից նույնպես կարող է զրկվել,

– *գլխից կիրառում:* Թեև սկզբունքորեն հնարավոր է կիրառել այնպիսի գոլիչներ, որոնք ապահովեն կուրացնող լազերից աչքերի մասնակի պաշտպանությունն առանց տեսողության զգալի անկման, սակայն պարզ չէ, թե ինչպես է հնարավոր նախապես որոշել հակառակորդի կողմից կիրառվող լազերի տեսակը (ալիքի երկարությունը) համապատասխան գոլիչներ օգտագործելու համար: Պաշտպանիչ գոլիչները կարող են քիչ թե շատ կլանել համապատասխան ճառագայթումը, սակայն արդի լազերային տեխնիկան հնարավորություն է տալիս շատ կարճ ժամանակահատվածում գեներելու ալիքի տարբեր երկարություններով լազերի ճառագայթում (վերակառուցվող լազերներ)⁷: Բնական է, որ այդ դեպքում գոլիչը կկլանի ալիքի երկարությունների միայն նեղ տիրույթում արձակվող լազերային ճառագայթումը: Ալիքների բոլոր երկարություններով ճառագայթման կլանումն ապահովելու դեպքում պաշտպանվող անձը ընդհանրապես կզրկվի տեսնելու հնարավորությունից:

Այսպիսով՝ կուրացնող լազերային զենքը ներկայումս հասցվել է այն մակարդակի, որ կարող է լայնորեն կիրառվել տարբեր զինված հակամարտություններում: Կուրացնող լազերային զենքը շատ էժան է և հեշտ կիրառելի: Այդ զենքի օգտագործման փիլիսոփայությունը հիմնված է այն դրույթի վրա, որ թշնամուն սպանելու փոխարեն գերադասելի է նրան պարզապես կուրացնել: Կույր զինվորը մարտունակ չէ, և եթե կուրացվածների զանգվածը շատ մեծ լինի, նրանք հակառակորդի համար հետագայում կդառնան մեծ տնտեսական բեռ: Կուրացնող լազերը հակառակորդի վրա գործում է նաև մեծ հուզահոգեբանական ազդեցություն, քանի որ ամեն մի զինվոր շարունակ վախի մեջ է, որ կարող է ակնթաթորեն անվերադարձ կերպով կուրանալ: Կուրացնող լազերի մյուս վտանգը այն է, որ նրա փոքր չափերը, կիրառման հեշտությունը, էժանությունը կարող են հակառակորդին հնարավորություն տալ այդ զենքով գաղտնի կերպով զինելու իր բանակը և անսպասելիորեն կիրառելու մարտում: Ուստի պետք է քաջատեղյակ լինել կուրացնող լազերային տեխնոլոգիաների զարգացմանը, պատեհաժամորեն սկսել հետազոտություններ և աշխատանքներ՝ լազերային ճառագայթումից պաշտպանվելու համար, պատրաստ լինել դիմակայելու այդ զենքի կիրառմանը: Կարծում ենք, որ լազերային տեխնոլոգիաների բնագավառում մեր մասնագետների կուտակած մեծ փորձը և առկա մտավոր ներուժը հուսադրող հանգամանքներ են՝ կուրացնող լազերից պաշտպանության համար մեր հանրապետությունում արդյունավետ միջոցներ մշակելու համար:

⁷ Տես «Laser Institute of America». «Laser Safety Guide». 10th Edition. Ed. by Wesley Marshall and David Sliney. Orlando, 2000:

ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННАЯ ТЕХНИКА

ОСЛЕПЛЯЮЩИЙ ЛАЗЕР – ОРУЖИЕ БЛИЖАЙШЕГО БУДУЩЕГО

*А. Г. МИНАСЯН, старший лейтенант м/с, клинический ординатор
Военно-медицинского управления ГШ ВС РА*

РЕЗЮМЕ

Военные доктрины, стратегия и тактика исторически строились на существующих средствах борьбы, которые в свою очередь постоянно менялись в результате развития и внедрения новых технологий.

Военное искусство стоит на пороге очередного этапа резкого изменения, что обусловлено появлением разных видов несмертельного оружия, в том числе – лазерного. Среди используемых в военных целях лазеров особое место занимают так называемые «ослепляющие» лазеры.

Широкое применение подобного лазера в ближайшем будущем реально и технически и технологически. Применение такого оружия может привести как к массовому выведению из строя военнослужащих, так и к резкому снижению боеспособности войск под воздействием морально-психологического фактора. Поэтому необходимо отслеживать процесс развития лазерных технологий и уже сейчас начать разработки по защите от воздействия этого типа оружия.

ARMAMENT AND MILITARY EQUIPMENT

BLINDING LASER – WEAPON OF THE NEAR FUTURE

A. H. MINASYAN, Senior Lieutenant of Medical Service, Resident of the Military-Medical Board of the Main Staff of the RA Armed Forces

SUMMARY

Military doctrines, strategy and tactics have been historically devised on the existing means of struggle which in their turn have constantly changed as a result of developing and introducing new technologies.

The art of war is on the threshold of the next stage of an abrupt change conditioned by the emergence of various types of nonlethal weapon, including the laser one. The so-called «blinding» lasers have a special place among the lasers used for military purposes.

The wide use of such a laser in the near future is real both technically and technologically. Using such a weapon may bring to both servicemen's mass disability and a drastic decrease of troops' fighting efficiency under the influence of moral-psychological factor. Thus, it is necessary to control the process of developing laser technologies and to begin elaborations on the protection from the impact of that type of weapon now.

**ՁԻՆԾԱՌ-ԱՅՈՂՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ
ԳԼՈՍԵՐՈՒԼՈՆԵՖՐԻՏՆԵՐԻ ԿԼԻՆԻԿԱՅԻ ԵՎ ԲՈՒԺՄԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

*Ս. Գ. ԳԱԼՍՏՅԱՆ, ք/ծ զննասպետ, բժշկական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊԲՀ ՌԲՖ պետի պաշտոնի ժամանակավոր կատարող,
Մ. Վ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, ք/ծ կապիտան, բժշկական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ՊՆ ԿԿԶՀ թերապևտիկ բաժանմունքի պետ,
Մ. Ս. ՍԱՀԱԿՅԱՆ, ք/ծ կապիտան, ՀՀ ՊՆ ԵԿՀ ախտորոշիչ բաժանմունքի բժիշկ*

Ձինված բախումների բուժապահովման փորձը ցույց է տալիս, որ պատերազմի ժամանակ զինժառայողների շրջանում դիտվում է երիկամային հիվանդությունների զգալի աճում: Երիկամների երկկողմանի բորբոքային-դեգեներատիվ բոլոր հիվանդությունների մեջ սուր դիֆուզ գլոմերուլոնեֆրիտները հանդիպել են 66 % դեպքերում: Պատերազմող երկրների

բանակներում տվյալ ախտաբանության ուսումնասիրությունները վկայում են որոշակի առանձնահատկությունների առկայության մասին: Մի շարք հեղինակներ անգամ առանձնացնում են հատուկ հիվանդաբանական ձև՝ «ռազմական», «խարամատային» կամ «ղաշտային» նեֆրիտ (երիկամաբորբ): Մինչև ժամանակ որոշ հեղինակներ, հաշվի առնելով տվյալ նեֆրիտի զանգվածային և համաճարակային բռնկումները, ենթադրել են, որ հիվանդությունն ունի վիրուսային բնույթ, մյուսներն այն վերագրել են հիպովիտամինոզներին: Այսպիսով՝ «ռազմական» նեֆրիտ առաջ բերող գործոնների վերաբերյալ միասնական կարծիք չի եղել:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին սուր դիֆուզ գլոմերուլոնեֆրիտների տեսակարար կշիռը փոքր-ինչ պակասել է, ինչը պայմանավորված է եղել քրոնիկական նեֆրիտների (իրենց հաճախականությամբ զբաղեցրել են երկրորդ տեղը) թվաքանակի ավելացմամբ: Ընդհանուր առմամբ՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ սուր և քրոնիկական նեֆրիտները կազմել են բոլոր երիկամային հիվանդությունների 98-99 %-ը:

Երիկամների մյուս հիվանդություններից կարելի է նշել տուբերկուլյոզը և հետվնասվածքային օստեոմիելիտիկ ամիլոիդոզը: Ընդ որում, արձանագրվել է նաև ամիլոիդ փոփոխությունների արագ զարգացում, նույնիսկ մի քանի ամսվա ընթացքում:

Ներկայումս **տեղային ռազմական հակամարտությունների** ժամանակ **բուժապահովման** փորձի ուսումնասիրությունից պարզվել է, որ զինծառայողների շրջանում սուր գլոմերուլոնեֆրիտի հիվանդացությունն ավելի քան 2 անգամ գերազանցում է խաղաղ պայմանների ցուցանիշը: Հիվանդության բացահայտ կլինիկական պատկերը՝ դասական նեֆրիտիկ համախտանիշի (տրիադա) զարգացմամբ, հանդիպում է ավելի քան 80 % դեպքերում:

Ներկայումս որպես սուր դիֆուզ գլոմերուլոնեֆրիտի հիմնական պատճառ են դիտվում ստրեպտոդերմիաները (30 %), սուր շնչառական վիրուսային վարակները (26 %), սուր թոքաբորբը (18 %), իսկ սուր նեֆրիտի առաջացման դասական պատճառը՝ անզինան, զգալիորեն կորցրել է իր նշանակությունը (10 %):

Հիվանդության մյուս առանձնահատկությունը պրոցեսի հաճախակի և արագ բրոնխիզացումն է:

Մեր կողմից հետազոտվել են բարձր լեռնային պայմաններում գլոմերուլոնեֆրիտով հիվանդների օրգանիզմում տեղի ունեցող փոփոխությունները:

Գանգատների շարքում առավել բնորոշ են եղել դեմքի, վերջույթների այտուցվածությունը, ընդհանուր թուլությունը, մեզի քանակի պակասումը, գլխացավերը: Հիվանդների մի մասը (14,6 %) գանգատվել է քաշի կորստից, մարմնի վրա բազմաթիվ տարածուն թարախաբշտերի առկայությունից: Ըստ անամնեզի՝ նրանց 23,7 %-ը 1-2 ամսվա ընթացքում ունեցել է տարածուն պիոդերմիա և անարդյունք բուժվել է գորամասի բուժկետում: Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ պիոդերմիայով տառապում էին բարձր լեռնային պայմաններում 3 ամսից ավելի գտնվող զինծառայողները:

Հիվանդների մեծ մասը գտնվել է ծանր վիճակում. այտուցվել են դեմքը, վերջույթները, 2-3 օր անց մեծացել է որովայնը, ի հայտ է եկել օդի անբավարարության զգացում:

Կլինիկական ախտանիշներից են. անամնեզի հարաբերական երկարատևությունը, երիկամների ախտահարման հստակ կապը բարձր լեռնային պայմաններում գտնվելու տևողության և պիոդերմիայի հետ, այտուցային համախտանիշի զերակայումը, գրեթե 50 % դեպքերում այտուցները չեն ուղեկցվել հիպերտենզիայով անասարկայի վաղ զարգացմամբ: Մի շարք զինծառայողների մեզի քանակը պակասել է հիվանդության առաջին օրերից, իսկ 12-ը ունեցել են միակապություն (անուրիա):

Կենտրոնական կլինիկական զինվորական հոսպիտալ (ԿԿՁՀ) ընդունվելիս 82 % դեպքերում հիվանդների վիճակը գնահատվել է որպես ծանր և խիստ ծանր, մի մասը եղել է հյուծված, արգելակված, շատերն ունեցել են տարածուն պիոդերմիա, որոշ մասն էլ՝ արտահայտված հևոց: 17 հիվանդի կրծքավանդակի պերկուսիայով հայտնաբերվել է մինչև 3-4 կողի մակարդակը հասնող հեղուկ: Արյան ճնշումը հաճախ եղել է 150/100-160/110 մմ սնդիկի սյուն: Մեծ մասի լյարդը 4-6 սմ-ով դուրս էր գալիս կողատակից: 37 հիվանդի մեզի քանակը չի գերազանցել 350-540 մլ-ը:

Ռենտգենաբանորեն 23 մարդու թոքամզի խոռոչում երկու կողմից եղել է հեղուկի կուտակում, հեղուկ եղել է նաև 3 հիվանդի սրտապարկում, սոնոգրաֆիկ ասցիտ հայտնաբերվել է 24 դեպքում, 9 դեպքում՝ սպլենոմեգալիա:

Բոլոր հիվանդների էրիթրոցիտների նստեցման արագությունը (ԷՆԱ) եղել է բարձր:

Հատկանշական են եղել երիկամների սոնոգրաֆիկ հետազոտության տվյալները. երիկամները եղել են մեծացած, պարենխիման՝ հաստացած, էխոգենությունը՝ բարձր:

25 % դեպքերում մեզի տեսակարար կշիռը եղել է բարձր, սպիտամիզությունը՝ 2-3 %-ից բարձր, արձանագրվել է արտահայտված հեմատուրիա:

Նեֆրիտով հիվանդները ենթակա են հոսպիտալացման՝ անկողնային ռեժիմի պահպանմամբ: Անհրաժեշտ է ջրի և կերակրի աղի սահմանափակում: Վարակի օջախների սանացիայի նպատակով 7-10 օր նշանակում են պենիցիլինային շարքի հակաբիոտիկներ: Ջարկերակային հիպերտենզիայի առկայության դեպքում նշանակում են կալցիումի ներհակորդ (անտագոնիստներ՝ նիֆեդիպին, ամլոդիպին), β-ադրենալաշարիչներ (անապրիլին, կարվեդիլոլ), անգիոտենզինը փոխակերպող ֆերմենտի ինհիբիտորներ (էնալապրիլ): Այտուցների ժամանակ ցուցված են միզամուղներ (ֆուրոսեմիդ, վերոշպիրոն):

Վերջին տարիներին դիֆուզ գլոմերուլոնեֆրիտի բուժման նպատակով լայնորեն կիրառվում է հեպարինը՝ օրական 15-20 հազար միավոր չափաքանակով (ենթամաշկային) կամ ցածր մոլեկուլային հեպարիններ՝ ֆրաքսիպարին, էնոքսապարին: Բավականին խոստումնալից է հակաազրեզանտների հետ (կուրանտիլ, տրենտալ) սուլդեքսիդի կիրառումը: Նեֆրոտիկ համախտանիշի զարգացման դեպքում ցուցված է ցիտոստատիկների (ցիկլոֆոսֆան) օգտագործումը ստերոիդ հորմոնների հետ (պրեդնիզոլոն՝ օրական 60-90 մգ՝ չափաքանակի աստիճանական իջեցմամբ):

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Военно-полевая терапия». Ред. А. А. Раков, А. Е. Сосюкин. СПб., 2003.
2. Ф. И. Комаров, О. С. Лобастов. Основные итоги и уроки медицинского обеспечения Советской Армии в годы Великой Отечественной войны. «Военно-медицинский журнал», 1990, № 5.
3. В. В. Пасько. Организация медицинского обеспечения частей и соединений ограниченного контингента советских войск в Республике Афганистан при ведении боевых действий. Дис. канд. мед. наук. Л., 1986.
4. «Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах». Статистическое исследование. М., 1993.

ТЫЛОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ КЛИНИКИ И ЛЕЧЕНИЯ ГЛОМЕРУЛОНЕФРИТА СРЕДИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

*С. Г. ГАЛСТЯН, полковник м/с, доктор медицинских наук, профессор,
ИО начальника ВМФ ЕГМУ, М. В. САРГСЯН, капитан м/с, кандидат медицинских
наук, Начальник терапевтического отделения ЦКВГ МО РА,
М. С. СААКЯН, капитан м/с, ординатор диагностического отделения ЕГГ МО РА*

РЕЗЮМЕ

Во время военных действий наблюдается значительный рост почечных заболеваний среди военнослужащих, в числе которых острые диффузные гломерулонефриты встречаются в 66 % случаев. Об этиологии данного заболевания единого мнения не существует: рассматривается как вирусная, так и авитаминозная версия ее возникновения.

В настоящее время в качестве основных причин острого диффузного гломерулонефрита рассматриваются стрептодермии (30 %), острые респираторные вирусные инфекции (26 %), острый пневмонит (18 %), а классическая причина острого нефрита – ангина – потеряла свое значение и встречается в 10 % случаев.

Авторами исследованы особенности изменения клиники этой болезни, в том числе в горных условиях предлагается комплекс профилактических и лечебных мероприятий.

LOGISTIC SUPPORT

SOME FEATURES OF THE CLINICAL PICTURE AND TREATMENT OF GLOMERULONEPHRITIS AMONG SERVICEMEN

*S. G. GALSTYAN, Colonel of Medical Service, Doctor of Medical Sciences, Professor,
Acting Head of the Military-Medical Faculty of Yerevan State Medical University,
M. V. SARGSYAN, Captain of Medical Service, Candidate of Medical Sciences,
Head of the Therapeutic Department of the Central Clinical Military Hospital of the MOD, RA,
M. S. SAHAKYAN, Captain of Medical Service, Resident at the Diagnostics
Department of the Yerevan Garrison Hospital of the MOD, RA*

SUMMARY

A significant growth of kidney diseases among servicemen, 66 % of which are cases of acute diffuse glomerulonephritis. There is no common opinion on the etiology of the given disease: both viral and avitaminotic versions of its origin are examined.

At present streptococcal impetigo (30 %), acute viral respiratory infections (26%), acute pneumonitis (18 %) are examined as basic causes of acute diffuse glomerulonephritis, and the classical cause of acute nephritis – tonsillitis – lost its significance and is found in 10 % of cases.

The authors have studied the features of changing the clinical picture of this disease, as well as a complex of preventive and medicinal measures is proposed in mountaneous conditions.

«ՄՈԼՈՏՈՎԻ-ՌԻԲԵՆՏՐՈՊԻ ՊԱԿՏԸ»

ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Լ. Գ. ԱՌՈՒՇԱՆՅԱՆ, *ավագ լեյտենանտ, ՀՀ ՊՆ «Մայր Հայաստան»
զինվորական քանգարանի գլխավոր խորհրդավոր*

1939 թ. սեպտեմբերի 1-ի լուսաբացին գերմանական գործը հանկարծակի ներխուժեց Լեհաստան: Սեպտեմբերի 3-ին Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Ավստրալիան և Նոր Զելանդիան պատերազմ հայտարարեցին Գերմանիային: Սկսվեց երկրորդ աշխարհամարտը:

Մինչ այդ՝ 1939 թ. օգոստոսի 23-ին, Մոսկվայում ԽՍՀՄ արտաքին գործերի ժողկոմ Վ. Մոլոտովը և Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարար Ի. ֆոն Ռիբենտրոպը ստորագրեցին Խորհրդային Միության և Գերմանիայի միջև չհարձակվելու մասին պայմանագիր, որը պատմության մեջ հայտնի է որպես «Մոլոտովի-Ռիբենտրոպի պակտ»:

Ստորագրվեց նաև Արևելյան Եվրոպայում երկու պետությունների տարածքա-քաղաքական շահերի ոլորտների սահմանազատման մասին լրացուցիչ գաղտնի արձանագրություն:

Խորհրդա-գերմանական մերձեցումը: Գերմանիայում 1933 թ. Հիտլերի իշխանության գալուց և «ազգային հեղափոխության» ընթացքում տեղի ունեցած հակակոմունիստական ելույթներից հետո ԽՍՀՄ-ը ցուցադրաբար խզեց Գերմանիայի հետ մինչ այդ սերտ տնտեսական ու ռազմական կապերը: Կարծիք կա, որ Ստալինը, Հիտլերին համարելով գերմանական ընտրախավի ժամանակավոր դրածո, այդ քայլին դիմեց Գերմանիայի ենթադրյալ իսկական տերերին շանտաժի ենթարկելու նպատակով¹: Գրանից հետո մոլի հականացիստ Մ. Լիտվինովի գլխավորած արտգործժողկոմատի ուղեգիծը դարձավ Եվրոպայում «Կոլեկտիվ անվտանգության» համակարգի ստեղծումը, այսինքն՝ այնպիսի միջազգային պարտավորությունների ձևավորումը, որոնք նպաստեին Վերսալյան համակարգի պահպանմանը և խոչընդոտեին Գերմանիայի ռևանշիստական պլաններին:

1935 թ. մարտին Գերմանիան վերջնականապես հրաժարվեց 1919 թ. Վերսալյան խաղաղության պայմանագրի ռազմական հոդվածները կատարելուց: Երկրում մտցվեց համընդհանուր զինապարտություն և սկսվեց բանակի վերազինումը, սակայն խաղաղության երաշխավոր արևմտյան տերությունները որևէ քայլ չձեռնարկեցին դրան հակազդելու համար:

¹ Տես Ս. Յ. Случ. Сталин и Гитлер, 1933 – 1941. Расчеты и просчеты Кремля. «Отечественная история», 2005, № 1:

ԽՍՀՄ-ը 1935 թ. մայիսի 2-ին Ֆրանսիայի, իսկ մայիսի 16-ին՝ Չեխոսլովակիայի հետ կնքեց փոխօգնության մասին պայմանագրեր: Գերմանիան և Ճապոնիան իրենց հերթին 1936 թ. նոյեմբերին ստորագրեցին ԽՍՀՄ-ի դեմ ուղղված «Հակակոմիտերնյան պակտ», որին 1937 թ. միացավ Իտալիան: ԽՍՀՄ-ը ռազմական օգնություն էր ցույց տալիս Իսպանիայի հանրապետական կառավարությանը, մինչդեռ Գերմանիան և Իտալիան ակտիվ կերպով աջակցում էին գեներալ Ֆրանկոյի խռովությանը: 1938 թ. մարտին Գերմանիան իրագործեց Ավստրիայի բռնակցումը (անշլյուս) և տարածքային պահանջներ ներկայացրեց Չեխոսլովակիային: Այդ ընթացքում Անգլիան և Ֆրանսիան վարում էին «խաղաղեցման» քաղաքականություն՝ փաստորեն խրախուսելով գերմանական ռեանշիզմը²:

1938 թ. սեպտեմբերի 29-30-ը Մյունխենում ԱՄՆ-ի աջակցությամբ հրավիրվեց Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի և Իտալիայի կառավարությունների ղեկավարների խորհրդակցություն: Չեխոսլովակիայի և ԽՍՀՄ ներկայացուցիչները հրավիրված չէին: Մյունխենյան պայմանագրով Անգլիան և Ֆրանսիան համաձայնություն էին տալիս Գերմանիային՝ Չեխոսլովակիան բռնազավթելու հարցում, և 1939 թ. մարտին Չեխիան բռնազավթվեց³:

Այդ պայմաններում 1939 թ. մարտի 10-ին ՀԿ(Բ)Կ 18-րդ համագումարում Ստալինը Արևմուտքում «բոված շագանակների մասին» անունն ստացած ելույթում անգլիացիներին և ֆրանսիացիներին մեղադրեց պատերազմի սաղրանքի մեջ և հայտնեց Գերմանիայի նկատմամբ «խաղաղության քաղաքականություն» վարելու պատրաստակամություն՝ խորհրդային քաղաքականության հիմնական խնդիրներ հռչակելով հետևյալ դրույթները.

– բոլոր երկրների հետ վարել խաղաղության և գործարար կապերի ամրապնդման քաղաքականություն,

– պատերազմի սաղրիչներին, որոնք սովոր են ուրիշի ձեռքով կրակից շագանակ հանելու, թույլ չտալ ԽՍՀՄ-ը ներքաշել հակամարտությունների մեջ⁴:

Այս ակնարկը, որը խորհրդա-գերմանական պակտի կնքումից հետո Մոլոտովն անվանեց «խորհրդա-գերմանական հարաբերություններում շրջադարձի սկիզբ»⁵, ըմբռնուձով ընդունվեց Բեռլինում:

Մարտի 21-ին Ռիբենտրոպը իր լեհ գործընկեր Յու. Բեկից պահանջեց բավարարել իրենց տարածքային նկրտումները, ապա համատեղ վարել հակախորհրդային քաղաքականություն: Սակայն լեհերը մերժեցին, իսկ մարտի 31-ին Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Չեմբերլենը Անգլիայի և Ֆրանսիայի անունից հայտարարեց, որ ագրեսիայի դեմ Լեհաստանին տրվում են երաշխիքներ, որոնք ապրիլի 6-ին ամրագրվեցին լեհ-բրիտանական ռազմական համաձայնագրով:

² Տես «Вторая мировая война». «БСЭ», М., 1971, с. 480:

³ Տես К. А. Арутюнян. Участие армянского народа в Великой отечественной войне Советского Союза (1941–1945). Е., 2004:

⁴ Տես Ю. Г. Фельштинский. Отлашению подлежит: СССР – Германия 1939 – 1941 (документы и материалы). М., 1991 (http://lib.ru/HISTORY/FELSHTINSKY/sssrg_germany_1939.txt):

⁵ Տես И. В. Сталин. Вопросы ленинизма, 2-е изд. М., 1946, с. 569:

Ապրիլի 28-ին Ռայխստագում Հիտլերը հայտարարեց, որ Գերմանիան չեղյալ է համարում չհարձակման մասին 1934 թ. հունվարի 26-ի գերմանա-լեհական պայմանագիրը և անգլո-գերմանական ծովային համաձայնագիրը⁶: Մայիսի 22-ին ստորագրվեց այսպես կոչված «պողպատե պակտը»^{*}, իսկ հաջորդ օրը Հիտլերը իր զինվորական վերնախավին հայտարարեց, որ հաստատ որոշել է հարձակվել Լեհաստանի վրա, ընդ որում, Գերմանիայի գլխավոր թշնամին Անգլիան է⁷:

1939 թ. առաջին կեսին ծագած միջազգային ճգնաժամի պայմաններում խորհրդային ղեկավարությունը ձեռնարկեց մի շարք դիվանագիտական քայլեր.

– ԽՍՀՄ արտգործոժողկոմատի մարտի 18-ի նուտայում հայտարարվում էր Չեխոսլովակիայի բռնազավթումը չճանաչելու մասին և հետագա հիտլերյան ագրեսիայի կանխման միջոցները քննարկելու նպատակով Մեծ Բրիտանիային առաջարկվում էր անհապաղ հրավիրել վեց տերությունների խորհրդաժողով, սակայն Չեմբերլենը այդ առաջարկությունը համարեց վաղաժամ⁸,

– ապրիլի 17-ին խորհրդային կառավարությունը առաջարկեց ստորագրել Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Խորհրդային Միության միջև փոխօգնության մասին եռակողմ ռազմական համաձայնագիր, որին ցանկության դեպքում կարող էր միանալ նաև Լեհաստանը, սակայն անգլիական կառավարությունը պատասխանը ձգձգեց մինչև մայիսի 8-ը և փաստորեն տվեց բացասական պատասխան⁹,

– ապրիլի 17-ին Գերմանիայում ԽՍՀՄ լիազոր ներկայացուցիչ Ա. Մերեկալովը իր պաշտոնավարության ընթացքում առաջին անգամ այցելեց պետքարտուղար Է. ֆոն Վայցգելերին և տեղեկացրեց, որ գաղափարական տարաձայնությունները չպետք է ազդեն երկու երկրների հարաբերությունների վրա, որ ԽՍՀՄ-ը ցանկանում է ոչ թե օգտվել Գերմանիայի և Արևմուտքի մյուս երկրների միջև հակասություններից, այլ Գերմանիայի հետ հաստատել նորմալ հարաբերություններ¹⁰:

Ապրիլի երկրորդ կեսին Ստալինն ուներ տեղեկություններ, որ Անգլիան և Ֆրանսիան պատրաստ են պատերազմելու Լեհաստանի համար: Սակայն, պատմաբան Սլուչի կարծիքով, Գերմանիայի դեմ պատերազմելու հեռանկարը Ստալինին ձեռնտու չէր, ուստի Բեռլինի հետ կապերի կարգավորումը նրա համար դարձավ «գերակա խնդիր»¹¹:

Մայիսի 3-ին Մ. Լիտվինովը հեռացվեց պաշտոնից, և նրան փոխարինեց Վ. Մոլոտովը, ինչը Բեռլինում ընդունեցին որպես հուսադրող նշան: Մեկ օր անց գերմանական թերթերին արգելվեց ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ որևէ բացասական դիրքորոշում դրսևորել: Մայիսի 9-ին Բեռլինում սկսեցին շրջանառել լուրեր, որ Գերմանիան Ռուսաստանին առաջարկել է բաժանել Լեհաստանը:

⁶ Տես «Вторая мировая война». «БСЭ», с. 481:

^{*} Գերմանիայի և Իտալիայի միջև բարեկամության ու դաշնակցության համաձայնագիր:

⁷ Տես «История Второй мировой войны. 1939 – 1945», т. II. М., 1974, с. 128:

⁸ Տես նույն տեղում, էջ 122, 123, 124:

⁹ Տես նույն տեղում, էջ 131, 132:

¹⁰ Տես Յու. Գ. Ֆելչդինսկի, Նշ. աշխ.:

¹¹ Տես Մ. Զ. Սլուչ, Նշ. աշխ.:

Մայիսի 20-ին ԽՍՀՄ արտաքին գործերի նոր ժողովուն ընդունեց ԽՍՀՄ-ում Գերմանիայի դեսպան Վ. ֆոն դեր Շուլենբուրգին և ունեցավ բարեկամական զրույց՝ հաղորդելով, որ տնտեսական բանակցությունների հաջողության համար «պետք է ստեղծվի համապատասխան քաղաքական հիմք»: Նման ակնարկը Շուլենբուրգի համար անսպասելի էր¹²: Իսկ հունիսի 28-ին կայացած հանդիպման ժամանակ Մոլոտովը Գերմանիայի հետ հարաբերությունների կարգավորումն արդեն ներկայացրեց որպես ցանկալի և հնարավոր գործ¹³:

Մինչդեռ ԽՍՀՄ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի միջև դեռ ապրիլի 10-ին սկսված և մինչև օգոստոսի կեսերը ձգձգված եռակողմ բանակցությունները ավարտվեցին անարդյունք¹⁴:

1939 թ. հուլիսի վերջին Հիտլերը որոշեց մերձենալ ԽՍՀՄ-ի հետ: Օգոստոսի 3-ին Ռիբենտրոպն իր պաշտոնական հայտարարության մեջ առաջին անգամ խոսեց այդ մասին՝ ակնարկելով ազդեցության ոլորտների բաժանման հնարավորությունը. «Սև ծովից մինչև Բալթիկ ծով եղած տարածքներին վերաբերող բոլոր պրոբլեմների շուրջ մենք կարող ենք պայմանավորվել առանց որևէ դժվարության»¹⁵: Օգոստոսի 15-ին Շուլենբուրգը Մոլոտովին ընթերցեց Ռիբենտրոպի ուղերձը, որում նա հայտնում էր գերմանա-ռուսական հարաբերությունները հստակեցնելու համար Մոսկվա գալու իր պատրաստակամությունը: Մոլոտովի պատասխանում առաջ էր քաշվում պակտի կնքման գաղափար, ինչը գերազանցում էր գերմանացիների ամենահամարձակ նպատակները, քանի որ Բեռլինն ուներ միայն միմյանց դեմ ուժի չկիրառման մասին համատեղ հռչակագրի հույս¹⁶:

Օգոստոսի 17-ին Շուլենբուրգը Մոլոտովին փոխանցեց գերմանացիների պատասխանը, որում նրանք հայտնում էին 25 տարի ժամկետով պայմանագիր կնքելու պատրաստակամություն: Ընդամենը գերմանական կողմն շտապում էր: Պատասխան նոտայում Մոլոտովը նշեց, որ պակտի կնքումը պայմանավորված է առևտրական և վարկային համաձայնագրի կնքմամբ: Այդ փաստաթուղթը օգոստոսի 18-ին հապճեպորեն համաձայնեցվեց Գերմանիայի հետ և ստորագրվեց 19-ին: Նույն օրը Մոլոտովը Ռիբենտրոպին հայտնեց, որ ընդունում է գերմանական կողմի առաջարկությունը, և փոխանցեց պակտի խորհրդային նախագիծը՝ կից հետգրությամբ, որում ուրվագծված էր ապագա գաղտնի արձանագրությունը:

Սակայն առաջադրված նախապայմանների պատճառով Ռիբենտրոպի այցը հետաձգվում էր մինչև օգոստոսի 26–27-ը: Դա անընդունելի էր Հիտլերի համար, քանի որ Լեհաստանի վրա հարձակվելու ժամկետն արդեն նշանակված էր, և նա շտապում էր ռազմարշավն ավարտել մինչև աշնանային անձրևները: ՌԽՍԽ

¹² Stü A. A. *Пронин. Советско – германские соглашения 1939 года: истоки и последствия* (монография). «Международный исторический журнал», 2000, № 11:

¹³ Stü *Յու. Գ. Ֆելչդինսկի*, Նշ. աշխ.:

¹⁴ Stü «СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны. (Документы и материалы)». М., 1971, сс. 486 – 487:

¹⁵ «История Второй мировой войны», т. II, с. 280.

¹⁶ Stü *Ս. Ս. Պրոնին*, Նշ. աշխ.:

Հիտլերը հաջորդ օրն Ստալինին անձնական հեռագիր ուղարկեց, որում առաջարկում էր Ռիբենտրոպին ընդունել օգոստոսի 22-ին կամ 23-ին¹⁷: Օգոստոսի 21-ին ստացվեց Ստալինի համաձայնությունը՝ Ռիբենտրոպին ընդունել օգոստոսի 23-ին: Մի քանի լույս անց այդ մասին հայտարարվեց Բեռլինի ռադիոյով, գերմանական նավերին անմիջապես տրվեց մարտական դիրքեր զբաղեցնելու հրաման, իսկ զինվորականների հետ օգոստոսի 22-ին կայացած խորհրդակցության ժամանակ Հիտլերը հայտնեց, որ որոշել է Լեհաստանի դեմ պատերազմ սկսել¹⁸:

Պայմանագրի ստորագրումը: Ռիբենտրոպը Մոսկվա ժամանեց օգոստոսի 23-ի կեսօրին և անմիջապես ուղևորվեց Կրեմլ: Հանդիպումը տևեց երեք ժամ և գերմանացիների համար հաջող ավարտ ունեցավ: Ըստ Ռիբենտրոպի՝ Ստալինը «հասկացրեց, որ եթե չստանա Լեհաստանի կեսը և մերձբալթյան երկրները, առաջիմ առանց Լիտվայի՝ Լիբավա նավահանգստով, ապա ես կարող եմ անմիջապես վերադառնալ» (խոսքը լատվիական Լիեպայա և Վենտսպիլս նավահանգիստների մասին էր)¹⁹: Նույն երեկո Պայմանագիրը և գաղտնի արձանագրությունն ստորագրվեցին: Բանակցությունները շարունակվեցին մինչև առավոտ: Ծաշկերության սկսվեց Ստալինի բաժակաճառով. «Ես գիտեմ, թե որքան է գերմանական ազգը սիրում իր Առաջնորդին, ուստի ուզում եմ խմել նրա կենացը»²⁰:

Պայմանագրի բովանդակությունը և կատարումը: Պայմանագիրը բաղկացած էր 7 հոդվածից և նախատեսում էր, որ կողմերը ձեռնպահ են մնալու միմյանց վրա հարձակումից, չեն աջակցի երրորդ տերության ձեռնարկած նման գործողություններին, պարբերաբար միմյանց կտեղեկացնեն իրենց ընդհանուր շահերի վերաբերյալ, չեն անդամակցի այնպիսի դաշինքների, որոնք անմիջականորեն կամ անուղղակի կերպով ուղղված են մյուս կողմի դեմ, հնարավոր երկուստեք վիճաբանությունները կլուծեն խաղաղ ճանապարհով: Պայմանագիրը կնքվում էր 10 տարի ժամկետով՝ ինքնաբերական երկարաձգման հնարավորությամբ: Միաժամանակ ստորագրված լրացուցիչ գաղտնի արձանագրությամբ ԽՍՀՄ շահերի ոլորտում էին ներառվում Լատվիան, Էստոնիան և Ֆինլանդիան, իսկ Գերմանիայի ոլորտում՝ Լիտվան: Լեհաստանում բաժանարար գիծն անցնում էր Նարև-Վիպա-Սան գծով, Վիլնյուսը Լեհաստանից անցնում էր Լիտվային: Ընդ որում, լեհական պետության պահպանման հարցը հանձնվում էր հետագա քաղաքական զարգացման ընթացքին, սակայն ցանկացած դեպքում այն պետք է լուծվեր փոխադարձ համաձայնությամբ: Բացի այդ, ԽՍՀՄ-ն ընդգծում էր իր շահագրգռվածությունը Բեսարաբիայի հարցում, իսկ Գերմանիան չէր «առարկում»²¹:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը Պայմանագիրը վավերացրեց ստորագրումից մեկ շաբաթ անց, ընդ որում, «լրացուցիչ գաղտնի արձանագրության» գոյությունը թաքցվում էր պատգամավորներից: Պայմանագրի վավերացումից մեկ օր անց՝

¹⁷ Տես «История Второй мировой войны», т. II, с. 282:

¹⁸ Տես Յու. Գ. Ֆելշտինսկի, Նշ. աշխ.:

¹⁹ Տես նույն տեղում:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Տես նույն տեղում:

1939 թ. սեպտեմբերի 1-ին, Գերմանիան հարձակվեց Լեհաստանի վրա: 1939 թ. սեպտեմբերի 17-ին Կարմիր բանակի զորամասերը հատեցին լեհական սահմանը: Լեհաստանը դադարեց որպես պետություն գոյություն ունենալուց: Միջազգային իրավունքի նորմերին հակառակ՝ Լեհաստանի ջախջախման հետևանքները ամրագրվեցին «Բարեկամության և սահմանի մասին» նոր պայմանագրում, որը 1939 թ. սեպտեմբերի 28-ին ստորագրեցին Մոլոտովն ու Ռիբենտրոպը: Այդ պայմանագրով ԽՍՀՄ-ը գատվեց ֆաշիզմի դեմ պայքարող ուժերից, Գերմանիան ու ԽՍՀՄ-ն ունեցան ընդհանուր սահման, և կողմերից մեկի վրա մյուսի հարձակման հարցը դարձավ ժամանակի խնդիր: 1941 թ. հունիսի 22-ին ԽՍՀՄ-ի վրա ֆաշիստական Գերմանիայի հարձակմամբ այդ պայմանագիրը կորցրեց իր ուժը:

Առաջին տեղեկությունները գաղտնի արձանագրության մասին: Լրացուցիչ գաղտնի արձանագրության վերջին՝ չորրորդ, հոդվածում նշված էր, որ կողմերն այն պահելու են խիստ գաղտնի²²: Այդ պահանջը փութորեն կատարեցին և՛ Ստալինի, և՛ Հիտլերի հանցախմբերը: Այդուհանդերձ, դրա մասին լուրերը գործնականում անմիջապես թափանցեցին դիվանագիտական շրջաններ: Արձանագրության պայմանները արժարժված են նաև «Քաղբյուրոյի՝ 1939 թ. օգոստոսի 19-ին կայացած նիստում Ստալինի ճառում», որի տեքստը «Գալվաս» ֆրանսիական տեղեկատվական գործակալությունը հրատարակեց նույն թվականի նոյեմբերին: Որոշ հետազոտողներ այդ հրատարակումը համարում են բնագրային²³, ոմանք էլ ժխտում են դրա իսկությունը²⁴:

Ընդհուպ մինչև երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտը այդ տեղեկությունները մնում էին որպես ասեկոսներ, թեև հաստատվեցին իրադարձությունների հետագա զարգացմամբ:

Լրացուցիչ գաղտնի արձանագրության հրատարակումը: 1945 թ. լրացուցիչ գաղտնի արձանագրության տեքստի գերմաներեն բնագիրը Բեռլինից տեղափոխվեց Մոսկվա, սակայն պատճենը միկրոֆիլմի տեսքով պահպանվեց Գերմանիայի ԱԳՆ-ի փաստաթղթային արխիվում և հետագայում հայտնվեց անգլիացիների ձեռքում²⁵: Գաղտնի արձանագրության մասին առաջին անգամ հրատարակչությունը խոսվեց Նյուտնբերգյան դատավարության ժամանակ. մեղադրյալներն իրենց պաշտպանությունը կառուցեցին այդ փաստի վրա: Դրա մասին խոսեց Ռիբենտրոպը, իսկ դատապաշտպան Ջայդլը ձեռք բերեց ֆոտոպատճենի օրինակը և փորձեց հրատարակել այն, բայց դա նրան արգելվեց այն պատճառաբանությամբ, որ նա հրաժարվում է դատարանին հայտնել փաստաթղթի ձեռքբերման աղբյուրը (ավելի ուշ նա իր հուշերում գրեց, որ այն ստացել էր ամերիկյան հետախուզությունից): Մի քանի ամիս անց նա հրատարակեց այդ փաստաթուղթը «Սան-Լուի փոստ դիսպաչ» ամերիկյան գալվառական թերթում,

²² Տես նույն տեղում:

²³ Տես *В. А. Дорошенко, И. В. Павлова, Р. Ч. Раак*. Не миф: речь Сталина 19 августа 1939 г. «Вопросы истории», 2005, № 8:

²⁴ Տես *С. З. Случ*. Речь Сталина, которой не было. «Отечественная история», 2004, № 1:

²⁵ Տես *U. U. Պրոնին*, Նշ. աշխ.:

սակայն այդ հրապարակումը ուշադրության չարժանացավ: Փաստաթուղթը լայն ճանաչում ստացավ 1948 թ., երբ հրապարակվեց ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտի «Խորհրդա-նացիստական հարաբերությունները 1939–1941 թթ.» ժողովածուում²⁶: Բացի այդ, այնտեղ գետեղված էր գերմանական և գերմանա-խորհրդային դիվանագիտական նամակագրությունը, որում կային անմիջական հղումներ գաղտնի պայմանավորվածություններին: Այդ փաստը մի շարք արևմտյան հետազոտողներ օգտագործեցին ԽՍՀՄ քաղաքականությունը Երրորդ Ռեյխի նացիստական քաղաքականության հետ համեմատելու և երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սանձազերծման մեջ Խորհրդային Միությունը մեղադրելու համար:

ԽՍՀՄ-ում կտրականապես ժխտվում էր գաղտնի արձանագրության գոյությունը, ընդ որում, պատերազմից հետո Մոսկվա բերված երկրորդ՝ գերմանական, բնագիրը խորհրդային բնագրի հետ մեկտեղ պահվում էր Ստալինի անձնական չիրկիզվող պահարանում, այնուհետև՝ ԽՄԿԿ ԿԿ արխիվում²⁷:

Ի պատասխան ամերիկյան ժողովածուի հրատարակմանը՝ Սովինֆորմբյուրոն (ԽՍՀՄ տեղեկատվական բյուրո) 1948 թ. հրատարակեց «Պատմության կեղծարարները» գիրքը, որում առաջ քաշվեցին արևմտյան պետություններին ուղղված հակամեղադրանքներ, ներառյալ՝ պնդումներ, որ 1930-ական թվականներին անգլիական և ամերիկյան ֆինանսական շրջանները աջակցել են Գերմանիային:

Պակտի և, հատկապես, գաղտնի արձանագրության հարցը ԽՍՀՄ-ում քարճրացվեց վերակառուցման ժամանակ՝ առաջին հերթին Լենաստանի ճնշմամբ: Այդ հարցի ուսումնասիրության համար ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով՝ ԽՄԿԿ ԿԿ քարտուղար Ալեքսանդր Յակովևի գլխավորությամբ: 1989 թ. դեկտեմբերի 24-ին ԽՍՀՄ Ժողովրդական պատգամավորների համագումարը, լսելով այդ հանձնաժողովի եզրակացությունները, ընդունեց մի բանաձև, որով քննադատեց արձանագրությունը (նշվեց բնագրեր չլինելու փաստը, սակայն պատճենների ձեռագրաբանական, ֆոտոտեխնիկական և բառային փորձաքննության արդյունքների և այդ պատճեններին հետագա իրադարձությունների համապատասխանության հիման վրա) ճանաչվեց դրա իսկությունը²⁸: Հենց այդ ժամանակ էլ ԽՍՀՄ-ում առաջին անգամ «Պատմության հարցեր» հանդեսի 1989 թ. 6-րդ համարում հրապարակվեց գաղտնի արձանագրության տեքստը՝ ըստ գերմանական միկրոֆիլմի: Արխիվի գաղտնազերծումից հետո ԽԲ և ՌԾՈՒ-ի Գլխավոր քաղաքական վարչության պետի տեղակալ գեներալ-գնդապետ Դ. Ա. Վոլկոզոնովը 1992 թ. հոկտեմբերի 30-ին այդ փաստաթուղթը հրապարակեց թերթերում, իսկ գիտական հրապարակումը կայացավ «Նոր և նորագույն պատմություն» հանդեսի 1993 թ. 1-ին համարում:

Պայմանագրի իրավական, քաղաքական և պատմական զնահատում: Պայմանագրի իրավական զնահատումները հակասական են: Ուսանց կարծիքով այն

²⁶ Stiu B. Z. *Роговин*. Мировая революция и мировая война. М., 1998, с. 415:

²⁷ Stiu M. I. *Семиряга*. Советско-германские договоренности в 1939–июне 1941 г.: взгляд историка. «Советское государство и право», 1989, № 9:

²⁸ Stiu U. U. *Պրոնիև*, Նշ. աշխ.:

(առանց գաղտնի արձանագրության) չհարձակմանը վերաբերող տիպիկ պայմանագիր է, ինչպիսիք հաճախադեպ էին այն ժամանակվա եվրոպական պատմության մեջ (օրինակ՝ Գերմանիայի և Լեհաստանի միջև կնքված պայմանագիրը)²⁹: Բացի այդ, տվյալ հեղինակների կարծիքով, շահերի ոլորտների սահմանագատումը դեռ չի նշանակում որևէ մեկի շահերի ոլորտում ներառվող պետությունների կարգավիճակի պարտադիր փոփոխություն:

Այլ հեղինակներ, վերլուծելով պայմանագիրը, ցույց են տալիս հատկանիշներ, որոնք հնարավորություն են տալիս այն բնութագրելու որպես ագրեսորի գիտակցված քաջալերում³⁰:

Մեր կարծիքով՝ պայմանագրի համալիր իրավական գնահատման համար անհրաժեշտ է այն ձևական-իրավական տեսակետից դիտարկել միջազգային և ազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքների ու նորմերի հարթության մեջ: Դրա անհրաժեշտությունը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ վերը նշված հեղինակները «Մոլոտովի-Ռիբենտրոպի պակտը» դիտարկում են պայմանագրի և լրացուցիչ գաղտնի արձանագրության միջև ձևական-իրավական կապի առկայության կամ բացակայության մեկնակետից և, չհիմնավորելով այդ մեկնակետը, խուսափում են տեղի ունեցածի համալիր իրավական գնահատումից՝ ընդամենը ձգտելով այն օգտագործելու որպես իրենց թեզի կառուցման գործիք:

Սակայն փաստ է, որ երկու պետությունների՝ գաղտնի արձանագրությունը ստորագրած ներկայացուցիչները, օգտագործելով իրենց պաշտոնական լիազորությունները, խախտելով միջազգային և ազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքների ու նորմերի պահանջները, ինքնիշխանից գաղտնի նրա անունից ստանձնել են միջազգային պարտավորություններ: Ընդամեն այդ պարտավորությունները վերաբերել են նաև երրորդ կողմերին՝ առանց վերջիններիս մասնակցության³¹:

Այս հանգամանքը շատ ցայտուն է դրսևորվում ԽՍՀՄ դեպքում: ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը վավերացրեց այդ պայմանագիրը, առանց տեղեկացվելու, որ ԽՍՀՄ անունից կնքված գաղտնի արձանագրությամբ ստանձնվել են նաև այլ միջազգային պարտավորություններ: Չվավերացված գաղտնի արձանագրությունը որպես վավերացված պայմանագրի մաս կիրառելը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ՝ գաղտնի դիվանագիտության և անձնային քաղաքականության դրսևորում ինչպես ձևի, այնպես էլ բովանդակության առումներով:

Իրավական առումով գաղտնի արձանագրությունը պայմանագրի մաս չէ, քանի որ պայմանագրում այդ արձանագրության մասին որևէ նշում չկա: ՌԻստի հիմնավորված կարելի է համարել այն տեսակետը, որ Խորհրդային Միության և Գերմանիայի համապատասխան պաշտոնատար անձինք, կնքելով և կիրառելով լրացուցիչ գաղտնի արձանագրությունը, կատարել են իշխանության յուրացում:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ այս հանգամանքը քաղաքականապես կարող է ձեռնառու չլինել շատերին, քանի որ կհանգեցնի ոչ միայն գաղտնի արձա-

²⁹ Stü U. F. *Ushihryuqau*, Նշ. աշխ.:

³⁰ Stü William L. *Shirer*. *The Rise and Fall of the Third Reich*. London, 1960:

³¹ Stü U. U. *Պրոնիկ*, Նշ. աշխ.:

նագրության մասով ԽՍՀՄ և Գերմանիայի, այլև այն պետությունների գործողությունների իրավաչափության գնահատման անհրաժեշտությանը, որոնք հետագայում իրենց քաղաքականությունն ու շահերի իրացման համակարգերը համապատասխան մասով կառուցել են այդ արձանագրության ելակետերի վրա:

Հակասական են նաև պայմանագրի քաղաքական ու պատմական գնահատումները: Այժմ «Մոլոտովի-Ռիբենտրոպի պակտի» հետևանքների հարցը դարձել է բուռն քննարկումների առարկա: Երկրորդ աշխարհամարտի սկսման 70-ամյակից մի քանի ամիս առաջ Արևմուտքում, Մերձբալթիկայի հանրապետություններում և Ռևրաինայում ծավալվեց տեղեկատվաքարոզչական արշավ, որի հիմքում դրված էր համաշխարհային պատերազմի սանձազերծման համար Գերմանիայի և ԽՍՀՄ հավասար պատասխանատվության մասին դրույթը:

2009 թ. հուլիսի 2-ին ԵԱՀԿ 18-րդ ամենամյա նստաշրջանում Խորհրդարանական ասամբլեան ընդունեց «Տարանջատված Եվրոպայի միավորում» բանաձևը, որում զուգահեռաբար դատապարտվում են նացիզմն ու ստալինիզմը և հավասարեցվում են երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սանձազերծման գործում դրանց ունեցած դերերը: Երրորդ կետում նշվում է. «20-րդ դարում եվրոպական երկրները ենթարկվեցին երկու հզոր ամբողջատիրական՝ նացիստական և ստալինյան, վարչակարգերի ճնշմանը: Այդ երկու վարչակարգերն էլ իրենց մեջ ամփոփում էին ցեղասպանություն, մարդու իրավունքների ու ազատությունների խախտումներ և մարդկության դեմ ուղղված ռազմական հանցագործություններ»³²:

2009 թ. սեպտեմբերի 23-ին լեհական Սեյմն ընդունեց մի բանաձև, որում պաշտոնապես մեղադրեց ԽՍՀՄ-ին՝ հիտլերյան Գերմանիայի հետ համատեղ երկրորդ համաշխարհային պատերազմ սանձազերծելու մեջ: Դրանից անմիջապես հետո Լիտվայի խորհրդարանը մշակեց օրենք, որով նախատեսվում էր քրեական պատասխանատվություն լիտվական պետության դեմ ԽՍՀՄ, ինչպես նաև Գերմանիայի ագրեսիայի փաստի արդարացման կամ ժխտման համար³³:

Ըստ ռուսաստանցի փորձագետների՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի պատմության վերանայման փորձի նպատակն է ՌԴ-ին ներկայացնել տնտեսական ու տարածքային պահանջներ, ներգործել աճող սերնդի վրա: Նրանք պնդում են, որ դրանով ԽՍՀՄ-ը հետաձգեց Գերմանիայի հետ պատերազմը, հաղթահարեց իր միջազգային մեկուսացումը, ուստի պակտի կնքումն ու մի քանի եվրոպական երկրների տարածքների զավթումը հարկադրված պաշտպանական քայլեր էին:

Սակայն արևմտյան հետազոտողները և որոշ ռուսաստանցի պատմաբաններ համարում են, որ պակտի կնքման նպատակն էր Հիտլերին հնարավորություն տալ ներխուժելու Լեհաստան՝ ապահովելով թիկունք արևելքում և ձեռքերի ազատություն՝ արևմուտքում, ինչը նշանակում էր համաշխարհային պատերազմի սանձազերծում, և ԽՍՀՄ ղեկավարությունը լիովին գիտակցում էր դա:

Կնքելով այդ պայմանագիրը՝ կողմերը հետապնդում էին միանգամայն տար-

³² «Независимая газета», 6 июля 2009 г.

³³ Steu I. Шешкин. Вторая мировая война как аргумент современной геополитики (<http://www.apn.ru/publications/print22019.htm>):

քեր նպատակներ: Հիտլերը տենդորեն նախապատրաստվում էր Լեհաստանի վրա հարձակմանը և համարում էր, որ այդ պայմանագիրը Գերմանիայի համար կբացառի Եվրոպայում երկու ճակատով պատերազմի սպառնալիքը, քանի որ ըստ իր հաշվարկների՝ Ստալինը շահագրգռված է նախկին Ռուսական կայսրության տարածքների գրավման հարցում և կձգտի մնան հնարավորության՝ շնորհիվ Գերմանիայի հետ պայմանագրի: Իսկ Ստալինն այդ պայմանագիրը դիտում էր որպես ԽՍՀՄ արևմտյան սահմանների վերանայում առանց զինված բախման:

Խորհրդա-գերմանական պայմանագրին նախորդած իրադարձությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Մոսկվան բոլոր հիմքերն ուներ չհավատալու արևմտյան տերությունների աջակցությանը, եթե Խորհրդային Միությունը որոշեր 1939 թ. ինքնուրույն կերպով դիմակայել գերմանական ագրեսիային: Դրա ապացույցն է նաև 1939 թ. արևմտյան ճակատում ընթացած «տարօրինակ պատերազմը»: 1939 թ. սեպտեմբերից Անգլիան և Ֆրանսիան Գերմանիայի հետ պատերազմական վիճակում էին, բայց մինչև 1941 թ. մայիսին ձեռնարկված գերմանական հարձակումը չէին դիմում որևէ ակտիվ մարտական գործողության: Պատերազմը հնարավոր էր տեղայնացնել հենց սկզբում, եթե Գերմանիայի արևմտյան սահմանի երկայնքով տեղաբաշխված 110 անգլո-ֆրանսիական դիվիզիաները հարձակվեին իրենց դիմաց կանգնած 23 գերմանական դիվիզիաների վրա³⁴:

Այն հանգամանքը, որ ԽՍՀՄ-ի կողմից «Մոլոտով-Ռիբենտրոպի պակտի» կնքումը այն օրերի օբյեկտիվ ռեալության շրջանակներում էր, ընդունել է նույնիսկ ԽՍՀՄ-ի հանդեպ համակրանք չտածող ՌԻ. Չերչիլը՝ իր հուշերում նշելով, որ «Եթե նրանց (ռուսների, – Լ. Ա.) քաղաքականությունը սառն էր ու հաշվեհարկատ, ապա այդ պահին այն վերին աստիճանի իրատեսական էր»³⁵:

Չի կարելի նաև մոռանալ, որ 1939 և 2009 թվականների միջև եղան նաև 1941–1945 թվականները, որոնք վերջակետ դրեցին նախապատերազմյան քաղաքականության հիմնական վիճելի հարցերում: Վերջին հաշվով հենց Խորհրդային Միությունը ջախջախեց ֆաշիզմը, և, ինչն այսօր ամենակարևորն է, ամբողջ Եվրոպան ազատագրեց նացիստական լծից: Այսօր կարելի է վստահորեն պնդել, որ Եվրոպայի ազատագրման համար գոհված միլիոնավոր խորհրդային, այդ թվում՝ նաև մեր հայրենակից, զինվորներից ոչ մեկը ոչինչ չզիտեր «Մոլոտով-Ռիբենտրոպի պակտի» գաղտնի արձանագրության մասին:

Ակնհայտ է, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի պատմության վերանայման փորձերը ոչ թե պատմական, այլ քաղաքական բնույթի են: Եվ հիտլերիզմի ու ստալինիզմի միջև պարզ գուգահեռները բավականին վիճահարույց են:

Պատմության վերաիմաստավորումը օրինաչափ է, եթե պայմանավորված է անցյալի իրադարձությունները նոր տեսանկյունից արտացոլող նոր աղբյուրների հայտնաբերմամբ: Գլխավորն այն է, որ պատմական հիշողության զարգացումը կախված չլինի տվյալ պահին գերակայող քաղաքական նպատակներից:

³⁴ Տես «Очерки истории Министерства иностранных дел России», т. II. М., 2002, с. 256:

³⁵ У. Черчилль. Вторая мировая война. Кн. 1. М., 1991, с. 180.

ВОЕННАЯ ИСТОРИЯ

**«ПАКТ МОЛОТОВА–РИББЕНТРОПА»
И ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА**

*А. Г. АРУШАНЯН, старший лейтенант, главный консультант
военного музея МО РА «Майр Айастан»*

РЕЗЮМЕ

23 августа 1939 года в Москве был подписан Договор о ненападении между Советским Союзом и Германией, вошедший в историю под названием «Пакт Молотова-Риббентропа». Был подписан также Дополнительный секретный протокол о разграничении сфер интересов в Восточной Европе.

Исторические, политические и правовые критерии оценки Пакта и его последствий продолжают эволюционировать в соответствии с политической конъюнктурой. Однако Пакт как международный договор должен рассматриваться в аспекте принципов и норм права, в том числе – международного. Такой подход приводит к выводу, что подписание Секретного протокола является узурпацией власти со стороны подписавших его должностных лиц, а также нарушением принципов и норм международного права, т. к. он затрагивал третьи стороны. Историческая и политическая оценка Пакта должны производиться на основе вышесказанного. Главное, чтобы эволюция исторической памяти не зависела от политических подвижек.

MILITARY HISTORY

«THE MOLOTOV–RIBBENTROP PACT» AND THE WORLD WAR II

*L. G. ARUSHANYAN, Senior Lieutenant, Chief Consultant
of the «Mayr Hayastan» War Museum, MOD, RA*

SUMMARY

The Treaty of Non-Aggression was signed on August 23, 1939 between the Soviet Union and Germany, which is known in history as «The Molotov-Ribbentrop Pact». The Treaty included the Additional Secret Protocol on delimitation of the spheres of interests in East Europe.

Historical, political and legal criteria of evaluating the Pact and its consequences continue to evolve in conformity with current political situation. However, the Pact as an international treaty should be considered within the purview of principles and norms of law, including of International Law. This approach brings to the conclusion that signing the Secret Protocol is power usurpation by the authorities who signed it, as well as violation of principles and norms of International Law, as it touched upon the third parties. The historical and political assessment of the Pact should be carried out upon the basis of the above-mentioned. Most importantly, the evolution of historic memory should not depend on political developments.

Կա-52 («Ալիգատոր») մարտական հարվածային ուղղափոխ: Ռուսաստանյան այս ուղղափոխը բանակային ավիացիայի հրամանատարական մեքենա է, որը կատարում է տեղանքի հետախուզում, նշանացուցում և մարտական ուղղափոխների խմբի գործողությունների համադասում: Մեքենան ունակ է խոցելու հակառակորդի զրահապատ տեխնիկան, կենդանի ուժը և օդային նշանակետերը: Կա-52-ը Կա-50 «Չոռնայա ակուլա» ուղղափոխի հիմքի վրա ստեղծված, կատարելագործված մոդել է: Կոնստրուկտորներին հաջողվել է ապահովել, որ մեկ տոննայով ծանրացած ուղղափոխը չկորցնի Կա-50-ի բացառիկ մարտական հատկությունները: Երկտեղանի Կա-52-ը նախորդի համեմատությ-

Կա-52 մարտական հարվածային ուղղափոխ

յամբ ունի ինչպես գիշերային, այնպես էլ բարդ օդերևութաբանական պայմաններում մարտ վարելու ավելի մեծ հնարավորություններ:

Կա-52-ում տեղակայված են երկու Կ-37 ինքնանետիչ-բազկաթռոններ և պտուտակների թիակների կրականետման համակարգ: Օդաչուները խցիկում տեղավորված են այնպես, որ ապահովվեն նրանց արդյունավետ փոխգործությունը, լավ տեսադաշտը և հարմարավետությունը: Երկու օդաչուներն էլ անհրաժեշտության դեպքում կարող են իրենց վրա վերցնել ուղղափոխի և զենքի կառավարումը: Կա-52-ը անձնակազմի խցիկի զրահապատման մակարդակով գերազանցում է մյուս բոլոր ուղղափոխները: Այդ ուղղափոխը համաշխարհային պրակտիկայում առաջին անգամ կարող է մարտ վարել օդային հակառակորդի դեմ: Կա-52 մարտական ուղղափոխը կարող է կիրառվել նաև որպես ուսումնամարտական մեքենա:

Հիմնական բնութագրերը

անձնակազմը, մարդ	2
տանող պտուտակի տրամագիծը, մ	14,50
երկարությունը պտտվող պտուտակներով, մ	15,90

զանգվածը, կգ	
առավելագույնը՝	10400
դատարկ՝	7800
ստատիկական բարձրահասությունը, մ	3600
գործնական բարձրահասությունը, մ	5500
շարժիչի տիպը՝	2 ԳՏԴ Կլիմով ՏՎ3-117 ՎՄԱ
հզորությունը, ձիաուժ (կՎտ)	2 x 2260 (2 x 1660)
թռիչքի գործնական հեռավորությունը, կմ	1160
գործողության հեռավորությունը, կմ	520
առավելագույն շահագործական գերբեռնվածքը՝	3,5 միավոր
առավելագույն արագությունը, կմ/ժ	
թեքավուն խոյաթռիչքի՝	350
հորիզոնական թռիչքի՝	310
կողաթռիչքի՝	80
հետթռիչքի՝	90

Կա-52 ուղղաթիռը կարող է կրել 12 գերձայնային «Վիխր» ՀՏԿՀ-ներ, որոնք ավտոմատ կերպով լազերային ճառագայթով ուղղվում են դեպի նշանակետը, միօրինակացված բեռնամփոփներ՝ գնդացրային ու թնդանոթային սպառազինությամբ, 80 մմ տրամաչափի 80 չկառավարվող ավիացիոն հրթիռ, «օդ – օդ» դասի հրթիռներ: Ձինված է 2Ա42 30-մմ թնդանոթով՝ 500 փամփուշտ մարտապաշարով: Մարտական բեռնվածքը կախնցի 4 հանգույցներում 2000 կգ է:

Նյութը պատրաստեց փոխգնդապետ Զ. Դ. Ասատրյանը

ՀԱՄԱՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

*Ն. Ս. ՄԿՐՏՉՅԱՆ, Կապիտան, Լ. Հ. ՊԱՊԻԿՅԱՆ, մայրր,
Գ. Ս. ՉԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ, գնդապետ*

ՀԱՅ-ՌՈՒՄԵՐԵՆ-ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ազատականություն—либерализм; liberalism
ազդակ—импульс; impulse
ախտաբանություն—патология; pathology
ակնապանակ—наглазник; eye flap, eye shade
ամբողջատիրական վարչակարգ—тоталитарный режим; totalitarian regime
անկելանոց—богадельня; hospice
անօդակյաց—анаэроб; anaerobe
արարողակարգ—церемония; ceremony
արմատականություն—радикальность; radicalism
արտադրական խեղում—производственное увечье; industrial injury
բազմակարծություն—плюрализм; pluralism
բազմապիստություն—многообразие; diversity
բարձրահասություն—потолок (набора высоты); ceiling
բեռնառարիչ—грузоотправитель; shipper
բռնագավթում—оккупация; occupation
գիտաժողով—научная конференция; academic conference
գործիքարան—инструментарий; tools
դասակարգիչ—классификатор; classifier
եղջերաթաղանթ—роговица; cornea
ենթատարածաշրջան—субрегион; subregion
զգայարար—сенсор; sensor
զտիչ—фильтр; filter
ընթացակարգ—процедура; procedure
բրանձի խոռոչ—плевроальная полость;

pleural cavity
իրավիճակային ըմբռնում—ситуационное понимание; situational awareness
խաղաղեցում—умиротворение; conciliation
խորհրդաժողով—конференция; conference
կազմակերպվածք—организационная структура; organizational structure
կառավարում—управление; management
կառուցողական երկխոսություն—конструктивный диалог; constructive dialogue
կարծրատիպային մտածելակերպ—стереотипное мышление; stereotyped thinking
կեղծարարություն—фальсификация; falsification
կերպավորում—1. воплощение, 2. обличение; framing
կերպափոխում—трансформация; transformation
կիզակետ—фокус; focus
կողմնորոշիչ ազդակ—мессидж; message
կուրացնող լազեր—ослепляющий лазер; blinding laser
հակամեղադրանք—контробвинение; counteraccusation, countercharge
համադասում—координация; coordination
համախտանիշ—синдром; syndrome
համախումբ—1. совокупность, 2. совокупный; 1. totality, 2. total
համակարգային խեղում—системная деструкция; system breakdown

համակարգայնություն—системность; systemacy	մեկնակետ—отправная точка; starting point
համակարգաստեղծ գործոն—системообразующий фактор; system-forming factor	նախադեպ—прецедент; precedent
համամասնություն—пропорциональность; proportionality	նորամուծություն—инновация; innovation
համընդգրկունություն—всеобъемлемость; comprehensiveness	նորարարություն—новаторство; innovation
համընդհանուր բարեկեցության պետություն—государство всеобщего благоденствия; welfare state	շարժառիթավորում—мотивация; motivation
հանցախումբ—клика; clique	շրջադիտակ—перископ; periscope
հաշվեկշիռ—баланс; balance	պատճառագիտություն—этиология; etiology
հասկացութային-տերմինաբանական մշակում—понятийно-терминологическая разработка; conceptual-terminological elaboration	պարեկում—патрулирование; patrolling
հաստատությունացում—институционализация; institutionalization	պետական մենաշնորհ—государственная монополия; state monopoly
հարացույց—парадигма; paradigm	քաղաքացիական—1. военная кампания, 2. экспедиция; 1. military campaign, 2. expedition
հարմարում—адаптация; adaptation	սահմանազատում—разграничение; 1. differentiation, 2. delimitation
հեռաչափ—дальномер; range-finder	սրտապարկ—перикард; pericardium
հիվանդաբանություն—нозологическая; nosology	վարչարարություն—администрирование; administration
հոգեխոցում—психическое травмирование; psychic trauma	վերախիմաստավորում—переосмысление; reconsideration, review
հովանավորություն—протекционизм; protectionism, favouritism	վերակարգավորելի—переналаживаемый; realigned
հրամայական—1. повелительный, 2. императив, 3. императивный; 1. imperative, 2. mandate	տարածուն բարախարուշտ—экстенсивный гнойник; extensive apostasis
ձեռագրաբանական փորձաքննություն—графологическая экспертиза; handwriting expertise, handwriting expertise	տարամիտում—расхождение; divergence, discrepancy
ձեռնարկչություն—предпринимательство, бизнес; entrepreneurship, business	տարաշարժունություն—маневренность; maneuverability
ձեռներեցություն—предприимчивость; enterprise	տարբերակում—дифференциация; differentiation
ձևաչափ—формат; format	տեսածիր—обзор; survey, review
ղեկավարում—руководство; leadership	տեսական—видение; vision
մակրոքաղաքական համատեղելիություն—макрокритериальная совместимость; macrocriterion compatibility	տրամախաչում—перекрещивание; intersection, crossing
մարտահրավեր—вызов; challenge	ցանցաթաղանթ—сетчатка; retina
	նդեգիծ—курс; 1. course, 2. direction
	նդեմիչ—веха; landmark
	նդեվարում—навигация; navigation
	օդակյաց հարուցիչ—аэробный вирус; aerobic virus
	օրինապատշաճություն—законосообразность; regularity

РУССКО-АРМЯНСКИЙ СЛОВАРЬ

адаптация—հարմարում
 администрирование—վարչարարություն
 анаэроб—անօդակյաց
 антисенсор—հակազգայարար
 аэробный вирус—օդակյաց հարուցիչ
 баланс—հաշվեկշիռ
 бизнес—սմ. *предпринимательство*
 богадельня—անկելանոց
 вежа—ուղենիչ
 видение—1. տեսլական, 2. տեսիլք
 военная кампания—ռազմարշավ
 воплощение—կերպավորում
 всеобъемлемость—համընդգրկունություն
 вызов—վարտահրավեր
 государственная монополия—պետական մենաշնորհ
 государство всеобщего благоденствия—համընդհանուր բարեկեցության պետություն
 графологическая экспертиза—ձեռագրարանական փորձաքննություն
 грузоотправитель—բեռնատարիչ
 дальномер—հեռաչափ
 дифференциация—տարբերակում
 законосообразность—օրինապատշաճություն
 императив—հրամայական
 императивный—հրամայական
 импульс—ազդակ
 инновация—նորամուծություն
 институционализация—հաստատությունացում
 инструментарий—գործիքարան
 классификатор—դասակարգիչ
 клика—հանցախումբ
 конструктивный диалог—կառուցողական երկխոսություն
 контрбвинение—հակամեղադրանք
 конференция—խորհրդաժողով
 —научная конференция—գիտաժողով
 координация—համադասում
 курс—ուղեգիծ
 либерализм—ազատականություն

макрокритериальная совместимость—մակրոչափանիշային համատեղելիություն
 маневренность—տարաշարժունություն
 мессидж—1. հաղորդագրություն, 2. կողմնորոշիչ ազդակ
 многообразие—բազմապիստություն
 мотивация—շարժառիթավորում
 навигация—1. ուղեվարում, նավավարում, 2. նավագնացություն
 наглазник—ակնապանակ
 новаторство—նորարարություն
 нозология—հիվանդաբանություն
 обзор—1. տեսածիր, տեսադաշտ, 2. տեսություն
 обложение—կերպավորում
 оккупация—բռնազավթում
 организационная структура—կազմակերպվածք
 ослепляющий лазер—կուրացնող լազեր
 отправная точка—մեկնակետ
 парадигма—հարացույց
 патология—ախտաբանություն
 патрулирование—պարեկում
 перекрещивание—տրամախաչում
 переналаживаемый—վերակարգավորելի
 переосмысление—վերաիմաստավորում
 перикард—սրտապարկ
 перископ—շրջադիտակ
 плевральная полость—թոքանոսի խոռոչ
 плюрализм—բազմակարծություն
 повелительный—հրամայական
 подвеска—կախոց
 понятийно-термонологическая разработка—հասկացութային-տերմինաբանական մշակում
 потолок—1. առաստաղ, 2. բարձրահասություն
 предприимчивость—ձեռներեցություն
 предпринимательство—ձեռնարկչություն
 прецедент—նախադեպ
 производственное увечье—արտադրա-

կան խեղում
 пропорциональность—համամասնություն
 протекционизм—հովանավորչություն
 психическое травмирование—հոգեխոցում
 процедура—ընթացակարգ
 радикальность—արմատականություն
 разграничение—սահմանազատում
 расхождение—տարամիտում
 роговица—եղջերաթաղանթ
 руководство—ղեկավարում
 сенсор—զգայարար
 сетчатка—ցանցաթաղանթ
 синдром—համախտանիշ
 системная деструкция— համակարգային խեղում
 системность—համակարգայնություն
 системообразующий фактор—համակարգաստեղծ գործոն
 ситуационное понимание—իրավիճա-

կային ըմբռնում
 совокупность—համախումբ
 совокупный—համախումբ
 стереотипное мышление—կարծրատիպային մտածելակերպ
 субрегион—ենթատարածաշրջան
 тоталитарный режим—ամբողջատիրական վարչակարգ
 трансформация—կերպափոխում
 умиротворение—խաղաղեցում
 управление—1. կառավարում, 2. վարչություն
 фальсификация—կեղծարարություն
 фильтр—1. գոխիչ, 2. քանոց
 фокус—կիզակետ
 формат—ձևաչափ
 церемония—արարողակարգ
 экспедиция—1. արշավ, 2. ռազմարշավ
 экстенсивный гнойник—տարածուն թարախարուշտ
 этиология—պատճառագիտություն

ENGLISH-ARMENIAN DICTIONARY

adaptation—հարմարում
 administration—1. վարչություն, 2. վարչակազմ, 3. վարչարարություն
 aerobic virus—օդակյաց հարուցիչ
 anaerobe—անօդակյաց
 balance—հաշվեկշիռ
 blinding laser—կուրացնող լազեր
 business—1. see *entrepreneurship*, 2. գործ
 ceiling—1. առաստաղ, 2. բարձրահաստիքում
 ceremony—արարողակարգ
 challenge—մարտահրավեր
 classifier—դասակարգիչ
 clique—հանցախումբ
 comprehensiveness—համընդգրկունություն
 conceptual-terminological elaboration—հասկացութային-տերմինաբանական մշակում
 conciliation—խաղաղեցում
 conference—խորհրդաժողով

—academic conference—գիտաժողով
 constructive dialogue—կառուցողական երկխոսություն
 coordination—համադասում
 cornea—եղջերաթաղանթ
 counteraccusation—հակամեղադրանք
 countercharge—see *counteraccusation*
 course—նուդեզիծ
 crossing—see *intersection*
 delimitation—սահմանազատում
 differentiation—1. սահմանազատում, 2. տարբերակում
 direction—1. ուղեգիծ, 2. ուղղություն
 discrepancy—see *divergence*
 divergence—տարամիտում
 diversity—բազմապիստություն
 enterprise—1. ձեռնարկություն, 2. ձեռնընկերություն
 entrepreneurship—ձեռնարկչություն
 etiology—պատճառագիտություն
 expedition—1. արշավ, 2. ռազմարշավ
 extensive apostasis—տարածուն թարա-

- խաբուշտ
 eye flap—ակնապանակ
 eye shade—see *eye flap*
 falsification—կեղծարարություն
 handing expertise—ձեռագրաբանական փորձաքննություն
 handwriting expertise—see *handing expertise*
 favouritism—see *protectionism*
 filter—1. գոխիչ, 2. քանց
 focus—կիզակետ
 format—ձևաչափ
 framing—կերպավորում
 hospice—անկելանոց
 imperative—հրամայական
 impulse—ազդակ
 industrial injury—արտադրական խեղում
 innovation—1. նորարարություն, 2. նորա-
 մուծություն
 institutionalization—հաստատութենացում
 intersection—տրամախաչում
 landmark—ուղենիշ
 leadership—ղեկավարում
 liberalism—ազատականություն
 macrocriterion compatibility—մակրո-
 չափանիշային համատեղելիություն
 management—կառավարում
 mandate—հրամայական
 maneuverability—տարաշարժունություն
 message—1. հաղորդագրություն, 2. կողմ-
 նորոշիչ ազդակ
 military campaign—ռազմարշավ
 motivation—շարժառիթավորում
 navigation—1. ուղեվարում, նավավա-
 րում, 2. նավագնացություն
 nosology—հիվանդաբանություն
 occupation—բռնազավթում
 organizational structure—կազմակերպ-
 վածք
 paradigm—հարացույց
 pathology—ախտաբանություն
 patrolling—պարեկում
 pericardium—սրտապարկ
 periscope—շրջադիտակ
 pleural cavity—թոքամզի խոռոչ
 pluralism—բազմակարծություն
 precedent—նախադեպ
 procedure—ընթացակարգ
 proportionality—համամասնություն
 protectionism—հովանավորչություն
 psychic trauma—հոգեխոցում
 radicalism—արմատականություն
 range-finder—հեռաչափ
 realigned—վերակարգավորելի
 reconsideration—վերախմաստավորում
 regularity—օրինապատշաճություն
 retina—ցանցաթաղանթ
 review—1. վերանայում, 2. see *reconsi-
 deration*, 3. see *survey*
 sensor—զգայարար
 shipper—բեռնառաքիչ
 situational awareness—իրավիճակային
 ըմբռնում
 starting point—մեկնակետ
 state monopoly—պետական մենաշնորհ
 stereotyped thinking—կարծրատիպա-
 յին մտածելակերպ
 subregion—ենթատարածաշրջան
 survey—տեսածիբ, տեսադաշտ
 syndrome—համախտանիշ
 systemacy—համակարգայնություն
 system breakdown—համակարգային
 խեղում
 system-forming factor—համակարգա-
 ստեղծ գործոն
 tools—գործիքարան
 total—համախումբ
 totalitarian regime—ամբողջատիրական
 վարչակարգ
 totality—համախումբ
 transformation—կերպափոխում
 vision—տեսլական
 welfare state—համընդհանուր բարեկե-
 ցության պետություն

Ի գիտություն հեղինակների և ընթերցողների

ՀՀ ՊՆ Ռ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսն ընդգրկված է ԲՈՒՀ-ի կողմից հաստատված «Գիտություն և թեկնածուական ատենախոսությունների արդյունքների հրապարակման համար ընդունելի ամսագրերի ցանկում»:

Հոդվածները պետք է ներկայացվեն հայերեն լեզվով, երկու օրինակով՝ շարված 1,5 ինտերվալով, մինչև 10 համակարգչային էջ ծավալով, հոդվածին կից պետք է լինեն նրա ռուսերեն և անգլերեն ամփոփումները մինչև 2 էջ ծավալով:

Հեղինակները պետք է վկայակոչեն օգտագործված առավել կարևոր արդյունքները:

Հեղինակները պատասխանատու են հոդվածներում բերվող փաստերի հավաստիության և գաղտնիության պահանջների պահպանման համար:

Հեղինակների դիրքորոշումը պարտադիր չէ, որ համընկնի խմբագրության դիրքորոշման հետ:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը, նկարները, լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Հոդվածներում պետք է վերծանված լինեն օգտագործվող ռազմամասնագիտական հասպտվումները:

Ձեռագրերը հետ չեն վերադարձվում:

Հոդվածները հրապարակվում են պարտադիր գիտական փորձաքննություն անցնելուց հետո:

Նյութերի մասամբ կամ ամբողջությամբ արտատպումը թույլատրվում է միայն խմբագրության գրավոր համաձայնությամբ:

К сведению авторов и читателей

Военно-научный журнал Института национальных стратегических исследований им. Д. Канаяна МО РА «Айкакан банак» включен в утвержденный ВАК-ом «Список приемлемых журналов для публикации результатов докторских и кандидатских диссертаций».

Статьи следует представлять на армянском языке, в двух экземплярах, в пределах 10 компьютерных страниц, напечатанных в 1,5 интервала, с приложением резюме на русском и английском языках объемом до 2-х страниц.

Авторы должны давать сноски на использованные наиболее важные источники.

Авторы ответственны за достоверность и несекретность фактов, приводимых в статьях.

Позиции авторов не обязательно совпадают с позицией редакции.

Диаграммы, схемы, чертежи, рисунки, фотографии должны быть исполнены в четком изображении, пригодными для печати.

В статьях должны быть раскрыты употребляемые военно-специальные аббревиатуры.

Рукописи не возвращаются.

Статьи публикуются после прохождения обязательной научной экспертизы.

Перепечатка частично или полностью материалов допускается только с письменного разрешения редакции.

For the information of the authors and readers

Defense-academic journal «Haikakan banak» of Drastamat Kanayan Institute for National Strategic Studies of the Defense Ministry of the Republic of Armenia is included into «The list of acceptable magazines for the publication of the results of doctors and candidates' dissertations», affirmed by the Superior Attesting Commission.

The articles should be submitted in Armenian. Please, supply two copies. Articles are to be 1,5 spaced and should not exceed 10 computer pages in length. Provide Russian and English summaries (2 pages maximum).

Authors should give footnotes for the sources used.

Authors are responsible for the accuracy and the non-confidential nature of the facts given in the articles.

Opinions expressed herein are those of the authors and are not necessarily those of the editorial board.

Diagrams, schemes, drawings, pictures and photos should be of clear print quality.

Please explain special military acronyms.

Manuscripts are not returned.

Articles get published after obligatory scientific examination.

Partially or fully re-printing of materials is allowed only by written permission of the editorial staff.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԱՆ

Պատասխանատու քարտուղար՝ *Ա. Զ. Պերրոյան*
Ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ *Զ. Դ. Ասպրոյան*
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ *Ա. Մ. Մովսիսյան*
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ *Ա. Պ. Նազարեթյան*

Հայերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Ա. Կ. Շահբազյան*
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Լ. Հ. Պապիկյան*
Ձևավորող նկարիչ՝ *Հ. Գ. Սահակյան*
Լուսանկարիչ՝ *Ա. Դ. Ներսիսյան*

Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագրումը՝ *Ա. Պ. Նազարեթյանի*
Տեքստերի քարգմանությունը՝ *Վ. Պ. Ավերիսյանի, Ա. Հ. Հակոբյանի, Ն. Ս. Սիրուշյանի*
Համակարգչային ապահովումը՝ *Գ. Ս. Դադայանի, Վ. Ռ. Խալաֆյանի*
Սրբագրիչներ՝ *Ն. Հ. Բաղդասարյան, Ա. Հ. Սարուխանյան*
Խորհրդատվություն անգլերեն տեքստերի վերաբերյալ՝ *Ա. Հ. Հակոբյանի*

Լուսանկարչական ապահովումը՝
ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչության,
ՀԱՊԿ-ի տեղեկատվական աջակցության միջազգային հասարակական կենտրոնի

Շապիկի 1-ին էջին պատկերված է քանդակագործ Պավել Ջաղանյուկի
«Մայր Թերեզա» քանդակը (<http://www.zadanyuk.ru/ru/taxonomy/term/1>)

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, Կ. Ռիմեցու փողոց, 56/6, հեռ. 28-12-94, 23-29-71:

URL: <http://www.mil.am/arm/index.php?page=105>

Էլ. փոստ՝ haykakanbanak@mail.ru

© ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվ. ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի
«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2009 թ.

Ստորագրվել է տպագրության 09.12.2009: Թուղթը՝ օֆսեթային: Ձևաչափը՝ 70x100 1/16:
Տեքստը՝ 120 էջ + 4 էջ ներդիր: Պայմանական տպագրական 9,75 մամուլ: Տպաքանակը՝ 500:
Տառատեսակը՝ «Թայմս» և «Բայթիկա»: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Վկայական՝ 523: Դասիչ՝ 69263: ISSN 1829-0108:

Տպագրվել է «Ամարաս» տպարանում:

ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի պետ գեներալ-մայոր Հ. Քոթանջյանի ղեկուցումը
«ՀԱՊԿ-ը՝ որպես Կովկասի տարածաշրջանի կայունության
և անվտանգության գործոն» թեմայով Կլոր սեղանի ձևաչափով նիստում:
Աջից երկրորդը՝ ՀԱՊԿ-ի Գլխավոր քարտուղար Ն. Բորոյուժա.

Երևան, 2009 թ. նոյեմբերի 24

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ